

การสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่องพุทธจรีต

THE CREATION OF BHUDDAJARIT THE MUSICAL

นายดิเรก ทรงกัลยาณวัตร

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดิน

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560

ลิขสิทธิ์สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

บทคัดย่อ

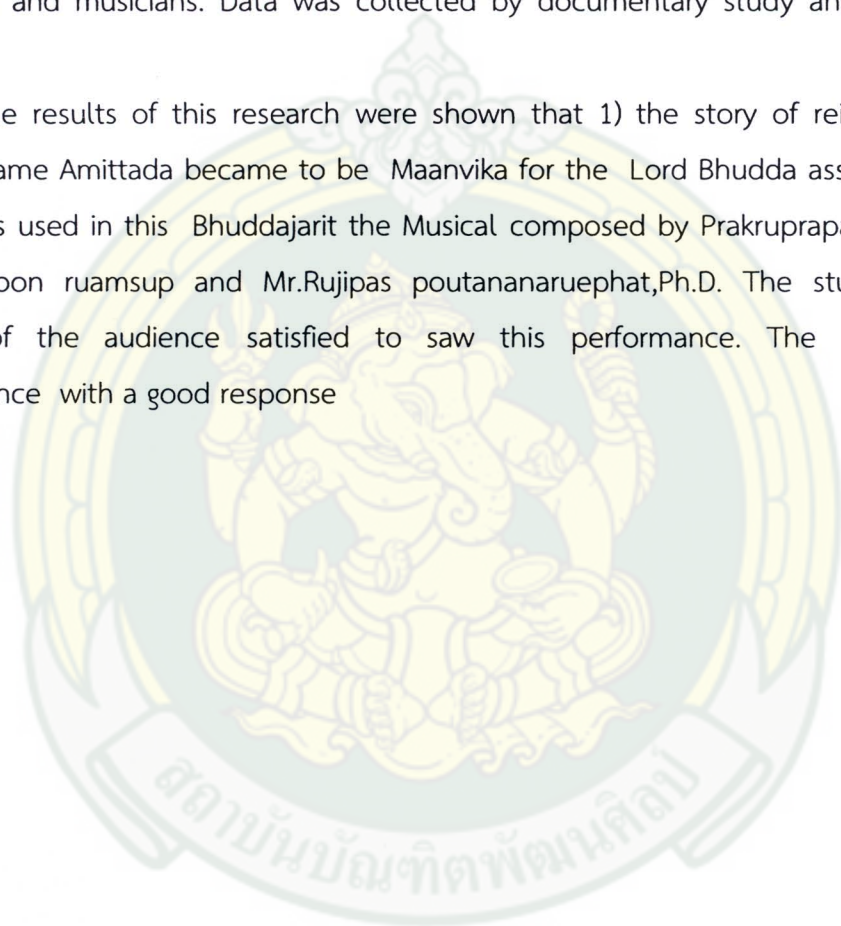
การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อสร้างสรรค์ละครเพลงพุทธจริต 2) เพื่อศึกษาความพึงพอใจของผู้ชมที่มีต่อละครเพลงพุทธจริต การวิจัยนี้เป็นการวิจัยสร้างสรรค์ กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย ผู้ชมนักศึกษา ประชาชนทั่วไปและผู้เชี่ยวชาญ และผู้เชี่ยวชาญด้านการแสดง ได้แก่ ผู้กำกับการแสดง นักแต่งเพลง นักออกแบบเครื่องแต่งกาย ผู้เขียนบทละคร ทีมงานเบื้องหลังฉาก นักดนตรี และนักแสดง เก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก ผลการวิจัยพบว่า ละครเพลงเรื่อง พุทธจริต มี 3 องก์ เป็นเรื่องเกี่ยวนางอมิตตดา กลับชาติมาเกิดเป็นนางจัญจมาณวิกาเพื่อทวงความแค้นจากพระพุทธเจ้า การดำเนินเรื่องด้วยเพลงคติธรรม ประพันธ์คำร้องโดยพระครูประภัสร์ สุตคุณ และนายทองพูน ร่มทรัพย์ ผลการประเมินความคิดเห็นและความพึงพอใจผู้ชมพบว่าผู้ชมเกิดความสุขเพลิดเพลินได้รับสาระจากการชมละคร ผลประเมินความพึงพอใจของผู้ชมอยู่ในระดับดี

ABSTRACT

The aims of this creative research were to created Bhuddajarit the Musical and to study the impact of Bhuddajarit the Musical to the audience. The sampling of this research were the audiences who were student, ordinary people and the experts in dramatic Art such as director, composer, costumes design, play-writer, backstage and musicians. Data was collected by documentary study and in-depth interview.

The results of this research were shown that 1) the story of reincarnation of lady name Amittada became to be Maanvika for the Lord Bhudda assassination. The songs used in this Bhuddajarit the Musical composed by Prakruprapatsutakool, Mr.Tongpoon ruamsup and Mr.Rujipas poutanaruephat,Ph.D. The student and almost of the audience satisfied to saw this performance. The impact of the audience with a good response

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่องพุทธจรีตนี้เกิดจากแรงบันดาลใจของผู้วิจัยที่จะรวมแนวคิดการใช้ดนตรี บทกวี และงานศิลปะเป็นสื่อเผยแผ่พุทธธรรม

ขอขอบพระคุณเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้การแปรรูปวรรณกรรมที่มีจุดประสงค์เพื่อการอ่าน มาเป็นสื่อการแสดงละครเพลง ตลอดถึงความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับการกระบวนการผลิตละครเพลง

ขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญคุณณภาดล กำปันทอง ผู้จัดการละครและผู้กำกับละครเพลง

ขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญ ผศ.ดร.สามมิติ สุขบรรจง ผู้ฝึกสอนการแสดง

ขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญ ดร.รุจิภาส ภูธนัญญฤทธิ์ นักแต่งเพลง

ขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญ ออกแบบเครื่องแต่งกาย แสง-เสียง เขียนบทละคร ฉาก

ขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญ พระครูประภัสร์สุดคุณ นายทองพูน ร่มทรัพย์

ขอขอบกราบขอบพระคุณ บทพระราชนิพนธ์ เรื่อง เงาะป่า และวรรณคดีบางตอนจากบทกวีของท่านอังคาร กัลยาณพงศ์ บทประพันธ์บางวรรคบางตอนที่ผู้วิจัยนำมาใช้ประกอบการวิจัยนี้

ขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ สนับสนุนทุนการวิจัย

ขอขอบพระคุณผู้มีน้ำใจไมตรีทุกท่าน ทั้งที่กล่าวนามและมิได้กล่าวนามไว้ในที่นี้ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้ให้สำเร็จลุล่วงลงด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	ก
Abstract.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญตาราง.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความสำคัญของการวิจัย.....	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
ขอบเขตของการวิจัย.....	3
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	4
กรอบแนวคิดในการศึกษา.....	5
วิธีดำเนินการวิจัย.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
มหากาพย์พุทธจรีต.....	8
แนวคิดความเป็นมาของพุทธประวัติ.....	20
แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต.....	26
แนวคิดตำนานพาหุฯชัยชนะของพระพุทธองค์เหนือพญามาร.....	62
แนวคิด ทฤษฎี และผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปวรรณกรรมเป็นละคร.....	65
บทที่ 3 วิธีการสร้างสรรค์ละครเพลง เรื่อง พุทธจรีต.....	67
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย.....	67
ระเบียบวิธีวิจัย.....	67
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	68
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	70
ตรวจสอบข้อมูล.....	71
การนำเสนอข้อมูล.....	71

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 การสร้างสรรค์ละครเพลง เรื่อง พุทธจรีต.....	72
เนื้อเรื่องย่อ.....	73
แก่นของเรื่อง.....	74
โครงเรื่อง.....	74
ฉาก.....	75
ความขัดแย้งเรื่อง.....	75
ตัวละคร.....	75
การดำเนินเรื่องเล่าเรื่อง.....	77
เพลง.....	78
บทละคร.....	78
การจัดแสดง.....	124
การประเมินผล.....	158
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	159
สรุปผลการวิจัย.....	159
อภิปรายผล.....	164
ข้อเสนอแนะ.....	168
บรรณานุกรม.....	169
ภาคผนวก.....	
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	5
ตารางที่ 2 คัมภีร์พุทธประวัติแต่ละยุคสมัย.....	21
ตารางที่ 3 สัญลักษณ์สื่อถึงพระพุทธเจ้า.....	29

สารบัญภาพ

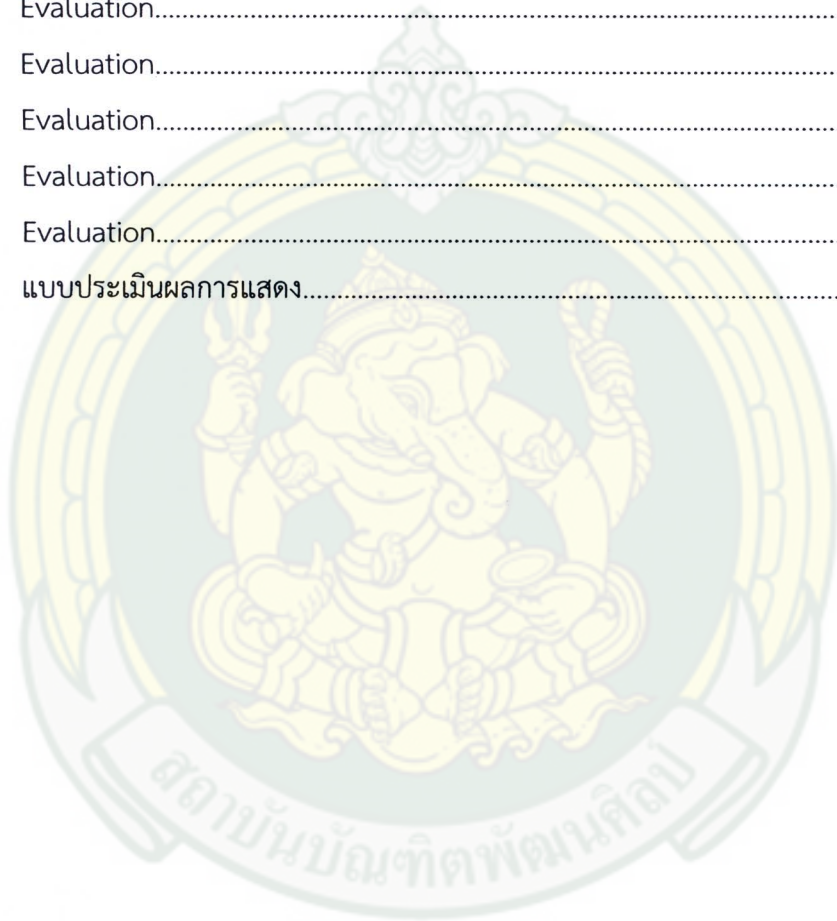
	หน้า
ภาพที่ 1 Researching.....	128
ภาพที่ 2 Researching.....	129
ภาพที่ 3 Researching.....	129
ภาพที่ 4 Researching.....	130
ภาพที่ 5 Researching.....	130
ภาพที่ 6 Researching.....	131
ภาพที่ 7 Researching.....	131
ภาพที่ 8 Researching.....	132
ภาพที่ 9 Researching.....	132
ภาพที่ 10 Researching.....	132
ภาพที่ 11 Fitting and Rehearsal.....	133
ภาพที่ 12 Fitting and Rehearsal.....	133
ภาพที่ 13 Fitting and Rehearsal.....	133
ภาพที่ 14 Fitting and Rehearsal.....	134
ภาพที่ 15 Fitting and Rehearsal.....	134
ภาพที่ 16 Fitting and Rehearsal.....	135
ภาพที่ 17 Fitting and Rehearsal.....	135
ภาพที่ 18 Fitting and Rehearsal.....	136
ภาพที่ 19 Fitting and Rehearsal.....	136
ภาพที่ 20 Fitting and Rehearsal.....	136
ภาพที่ 21 Fitting and Rehearsal.....	137
ภาพที่ 22 Fitting and Rehearsal.....	137
ภาพที่ 23 Fitting and Rehearsal.....	138
ภาพที่ 24 Fitting and Rehearsal.....	138
ภาพที่ 25 Fitting and Rehearsal.....	139
ภาพที่ 26 Fitting and Rehearsal.....	139

สารบัญภาพ(ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 27 Fitting and Rehearsal.....	140
ภาพที่ 28 Perform.....	140
ภาพที่ 29 Perform.....	141
ภาพที่ 30 Perform.....	141
ภาพที่ 31 Perform.....	142
ภาพที่ 32 Perform.....	142
ภาพที่ 33 Perform.....	143
ภาพที่ 34 Perform.....	143
ภาพที่ 35 Perform.....	144
ภาพที่ 36 Perform.....	144
ภาพที่ 37 Perform.....	145
ภาพที่ 38 Perform.....	145
ภาพที่ 39 Perform.....	146
ภาพที่ 40 Perform.....	146
ภาพที่ 41 Perform.....	147
ภาพที่ 42 Perform.....	147
ภาพที่ 43 Perform.....	148
ภาพที่ 44 Perform.....	148
ภาพที่ 45 Perform.....	149
ภาพที่ 46 Perform.....	149
ภาพที่ 47 Perform.....	150
ภาพที่ 48 Perform.....	150
ภาพที่ 49 Perform.....	151
ภาพที่ 50 Perform.....	151
ภาพที่ 51 Perform.....	152
ภาพที่ 52 Perform.....	152
ภาพที่ 53 Perform.....	153
ภาพที่ 54 Perform.....	153

สารบัญภาพ(ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 55 Perform.....	154
ภาพที่ 56 Perform.....	154
ภาพที่ 57 Evaluation.....	155
ภาพที่ 58 Evaluation.....	155
ภาพที่ 59 Evaluation.....	156
ภาพที่ 60 Evaluation.....	156
ภาพที่ 61 Evaluation.....	157
ภาพที่ 62 Evaluation.....	157
ภาพที่ 63 แบบประเมินผลการแสดง.....	158

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของการวิจัย

“พุทธประวัติ” หลายคัมภีร์ได้กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงสละพระราชอำนาจและทรัพย์สินทางโลก เพื่อออกค้นหาสัจธรรมที่จะนำมนุษย์ให้หลุดพ้นความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด ตลอดช่วงพระชนม์ชีพ พระพุทธองค์ได้พบผู้คนและเผชิญเหตุการณ์มากมาย ก่อนเข้าสู่ปรินิพพานในที่สุด นักวิชาการเชื่อว่าพุทธประวัติระยะแรกใช้วิธี “มุขปาฐะ” หรือการเล่าขานกันปากต่อปาก ซึ่งเป็นวิธีการที่กลุ่มนักศึกษาพระพุทธศาสนาในอดีต นิยมใช้ในการศึกษาพุทธธรรมและเผยแผ่พุทธประวัติ ส่วนการบันทึกลายลักษณ์อักษรในรูปแบบของงานวรรณกรรมที่เรียกว่า “คัมภีร์พุทธประวัติ” น่าจะเกิดขึ้นภายหลังการปรินิพพานไปแล้วเป็นเวลาหลายร้อยปี พุทธประวัติที่ใช้วิธี “มุขปาฐะ” เล่าขานปากต่อปากจำต่อกันมาเป็นเวลานาน จึงมีรายละเอียดปลีกย่อยเปลี่ยนแปลงแตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ “แนวคิด” ของคณะสงฆ์ที่แตกออกไปแต่ละนิกาย ก็มีส่วนทำให้เรื่องราวในพุทธประวัติมีความแตกต่างกันออกไปดังเห็นได้จากแนวคิดของนิกายเถรวาทในพม่า ลาว กัมพูชา ศรีลังกา และไทย ประกาศตนว่ายึดมั่นคำสอนดั้งเดิมตามพุทธวจนะ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐที่ทรงแตกต่างจากปุถุชน เนื่องจากสั่งสมความดีงามมานานหลายภพชาติจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และทรงมีพระมหากรุณาธิคุณประทานสิ่งที่ตรัสรู้แก่สรรพสัตว์ จากนั้นจึงปรินิพพานจากไปโดยไม่กลับมาเกิดอีก เรื่องราวพุทธประวัติของนิกายเถรวาท จึงเน้นไปที่เรื่องของพระธรรมคำสอนเป็นหลัก ส่วนประวัติชีวิตของพระพุทธเจ้าก็เปรียบเสมือนแบบอย่างในการดำเนินชีวิตเพื่อพุทธภูมิ

นิกายมหายานในประเทศจีน ทิเบต เนปาล ภูฏาน เกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม และไต้หวัน อธิบายว่าแม้ร่างกายของพระพุทธเจ้า จะมี 2 กาย คือ ร่างกายธรรมชาติเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป ที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย กับร่างกายที่เป็น “กายทิพย์” ที่สถิตอยู่สรวงสวรรค์ การปรินิพพานเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่ย้อนกลับคืนสู่ “กายทิพย์” หมายความว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ละทิ้งสรรพสัตว์เพียงแต่ทรงกลับขึ้นไปเฝ้าดูแลอยู่บนสวรรค์ ความเชื่อนี้ปรากฏในคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร ซึ่งแต่งขึ้น

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ เรื่องราวในพุทธประวัติของนิกายมหายาน จึงมีเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ และการบรรยายถึงเหตุการณ์อัศจรรย์ต่างๆ

มีนักปราชญ์หลายท่านได้เรียบเรียงพุทธประวัติขึ้นหลายครั้งในช่วงเวลาต่างๆ กัน สำหรับวรรณกรรมที่จัดเป็นคัมภีร์พุทธประวัติที่เก่าแก่ที่สุด ได้แก่ พุทธจริตของอัสวโฆชนอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมเช่น คัมภีร์มหาวัสดุคัมภีร์ลลิตวิสตระ โดยเฉพาะคัมภีร์มหาวงศ์ของนิกายเถรวาท ที่มีเนื้อหาเริ่มด้วยพุทธประวัติ ความเป็นมาของพุทธศาสนา การตั้งวงศ์กษัตริย์ในลังกา และการเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ ซึ่งถือเป็นต้นแบบที่สำคัญของการแต่งคัมภีร์หลายฉบับของล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 19-21 ได้แก่ พันธธาตุนิทาน สารสังคหะ เวสสันดรทีปนี สิหิงคินิทาน จามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาพุทธศตวรรษที่ 20-21 มีการเรียบเรียงคัมภีร์ฎีกาพาหุ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะพิเศษ คือ เลื่อนนำเอาพุทธประวัติเฉพาะตอนที่มีชัยชนะผู้มาทำร้ายพระพุทธองค์ รวม 8 เหตุการณ์มาเล่าประกอบกับคาถาเพื่อปลุกเร้าให้ผู้ที่ได้ฟังเกิดศรัทธาและนับถือพระรัตนตรัย

พุทธประวัติจะแสดงหลักธรรมคำสอนอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ การสอนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว มีบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกด้วยภาษาบาลีและที่ได้แปลเป็นภาษาไทยให้ประชาชนผู้สนใจในธรรมได้อ่านศึกษาค้นคว้า ข้อจำกัดประการหนึ่งตีความจากการอ่านเข้าใจยาก ทำให้เยาวชนและประชาชนไม่สนใจเข้าถึงเนื้อหาสาระธรรม ประกอบกับวรรณกรรมมีความยาวจึงต้องใช้เวลาอ่านนาน ที่ผ่านมามีความพยายามหาวิธีการพัฒนาคุณธรรมเยาวชน ด้วยการแปรรูปวรรณกรรมคำสอนพุทธศาสนาที่เข้าใจยาก ให้มาเป็นสื่อในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย ชวนให้น่าสนใจใฝ่ศึกษาหาความรู้ในสาระธรรม การแปรรูปวรรณกรรมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงวิธีการนำเสนอจนทำให้วรรณกรรมมีลักษณะแตกต่างกันไปจากเดิม ท่านพุทธทาสภิกขุ (2551: 12-21) ได้นำบทกวี ภาพปริศนาธรรม และศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นสื่ออธิบายหลักธรรมให้เข้าใจง่ายอาจารย์ทองพูน รวมทรัพย์ (2529: 3-157) และพระครูประภัสร์สุตคุณ (2554: 22-37) ใช้บทกวีและเพลงเป็นสื่อพัฒนาเยาวชน ให้เข้าถึงธรรมะได้ผลดีมาแล้วในปัจจุบันการแสดงละครเวทีประเภทละครเพลงได้รับความนิยมสูงจากผู้ชม มีการจัดแสดงในหลายสถานที่ อาทิ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ภัทราวดีเธียเตอร์ โรงละครรัชดาถีย์เธียเตอร์ เป็นต้น รวมทั้งมีการทำละครเพลง

ออกฉายทางโทรทัศน์ เป็นต้นว่า ละครเพลงเรื่อง พล นิกร กิมหงวน ก็ได้รับความนิยมจากผู้ชมอย่างหนาแน่นเช่นเดียวกันที่กล่าวมาจึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยสนใจ แปรรูปวรรณกรรมพระพุทธศาสนา เรื่อง พุทธจริต บทประพันธ์ของพระอศวโฆษที่มีวัตถุประสงค์การแต่งเพื่อการอ่านนำมาสร้างสรรค์เป็นละครเพลงแสดงเผยแพร่พระเกียรติคุณของพระพุทธองค์และสอนคุณธรรมประชาชนทั่วไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อสร้างสรรค์ละครเพลงพุทธจริตจากวรรณกรรมเรื่องพุทธจริต
- 2) เพื่อศึกษาความพึงพอใจและความคิดเห็นของผู้ชมที่มีต่อละครเพลงพุทธจริต

ขอบเขตของการวิจัย

ด้านเนื้อหา

การสร้างสรรค์ละครเพลง โดยการแปรรูปวรรณกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการอ่าน เรื่อง มหาภาพยพุทธจริต บทประพันธ์ของพระอศวโฆษ ให้มาเป็นละครเพลงพุทธจริต

- 2) ละครเพลงพุทธจริต
- 3) ความพึงพอใจและความคิดเห็นของผู้ชมที่มีต่อละครเพลงพุทธจริต

ด้านพื้นที่ ละครเพลงพุทธจริต

ด้านประชากร กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย

- 1) ผู้เชี่ยวชาญ ได้แก่ บุคคลที่มีความรู้ความสามารถเป็นผู้จัดละครเพลง ผู้กำกับละครเพลง นักแต่งเพลง นักวิเคราะห์แปรรูปวรรณกรรม นักออกแบบเครื่องแต่งกาย ช่างแสง-เสียง ผู้เขียนบทละคร ผู้สร้างฉาก นักดนตรี พระสงฆ์ กลุ่มผู้ผลิตสร้างสรรค์ละครเพลงพุทธจริต บุคลากรของวิทยาลัยนาฏศิลปบุรี ผู้เชี่ยวชาญ รวมถึงบุคคลทุกฝ่ายที่มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ละครเพลง

2) กลุ่มผู้ชม หมายถึง ประชาชนทั่วไปและผู้เชี่ยวชาญ

ด้านระยะเวลา เดือนตุลาคม 2559 ถึงเดือนกันยายน 2560

ด้านวิธีวิจัยเป็นการวิจัยสร้างสรรค์(ละครเพลงพุทธจรีต) ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณ (ในช่วงศึกษาความพึงพอใจและความคิดเห็นของผู้ชมที่มีต่อละครเพลงพุทธจรีต)

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. พุทธจรีต หมายถึง เรื่องพระพุทเจ้าทรงผจญมารชื่อนางจิตฺตมาณวิกาที่นำมาจากวรรณกรรมเพื่อการอ่านที่พระอศฺวโฆษแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 6 เพื่อเผยแพร่พุทธประวัติและแสดงสาระธรรมของพระพุทเจ้า ได้นำมาดัดแปลงเป็นบทละครเพื่อแสดงพระเกียรติคุณของพระพุทองค์ที่ทรงเอาชนะอุปสรรคทั้งปวงจนบรรลุพระโพธิญาณ

2. ละครเพลง หมายถึง การเล่าเรื่องราวในรูปแบบละครผ่านเพลง คำพูด สีลาท่าเต้น ฉากแสง เสียง และการเคลื่อนไหวต่างๆ ให้ผู้ชมเกิดความบันเทิง

3. การสร้างสรรค์ละครเพลง หมายถึง ขั้นตอนวิธีการผลิตละครเพลง ที่ดำเนินการตามกรอบแนวคิดที่วางไว้ 4 ขั้นตอน ได้แก่

3.1 Researching

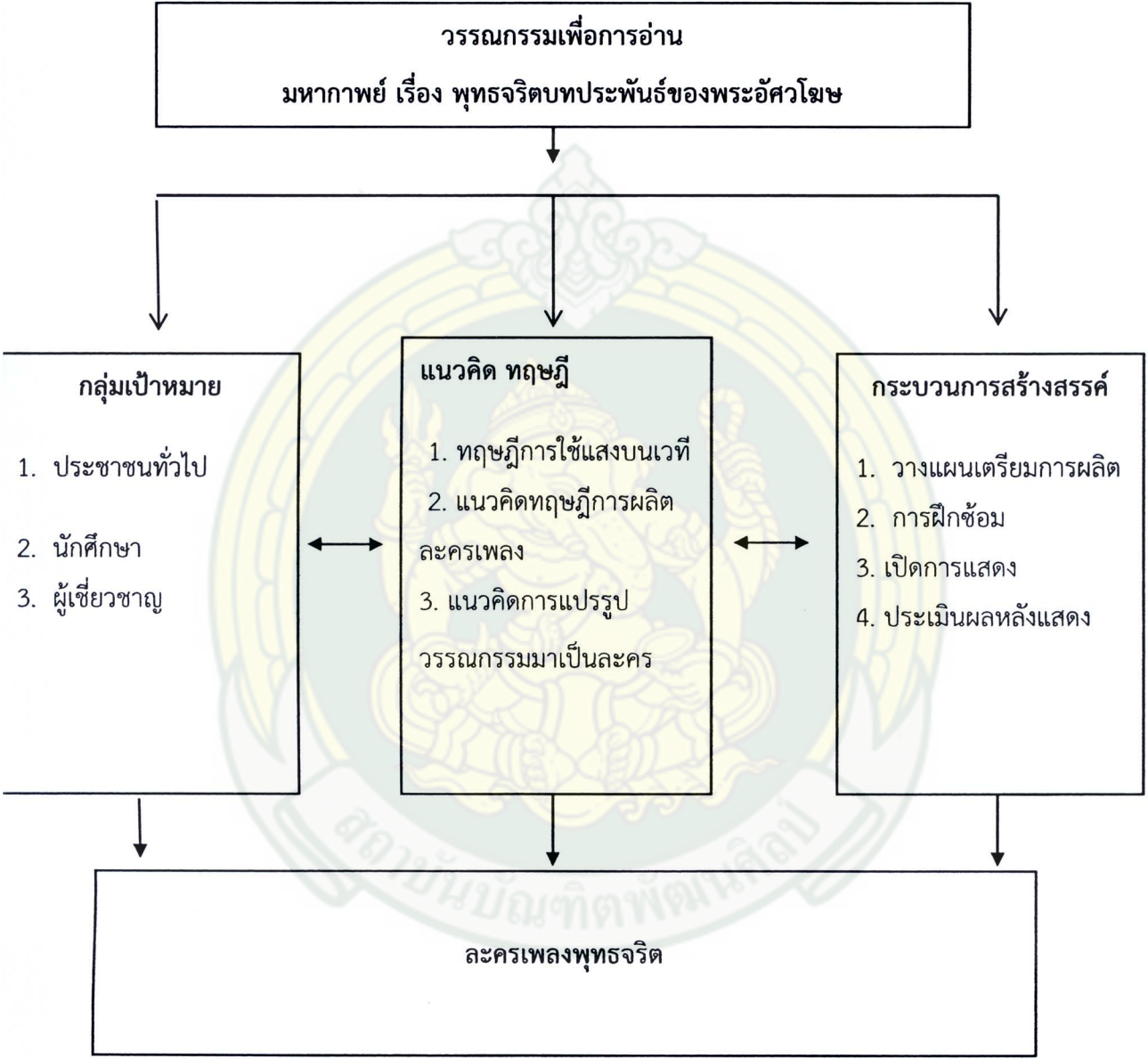
3.2 Fitting and Rehearsal

3.3 Performing

3.4 Evaluation

4. ผู้ชม หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญและประชาชนทั่วไป จำนวน 900 คนที่ชมละครเพลงเรื่องพุทธจรีตและร่วมแสดงความคิดเห็นและความพึงพอใจ

กรอบแนวความคิดของการวิจัย

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เป็นข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้การแปรรูปวรรณกรรมที่มีจุดประสงค์เพื่อการอ่าน มาเป็นสื่อการแสดงละครเพลง ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับการแสดงละครเพลง แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับ ทฤษฎีการใช้แสงบนเวทีกระบวนการผลิตละครเพลง ฝ่ายต่างๆ ผลิตละครเพลง ทฤษฎีการแปรรูปสื่อ แนวคิดการดำเนินธุรกิจ ละครเพลงบริษัทซีเนริโอ วิธีการสร้างสรรค์ละครเพลงโรงละครซีเนริโอ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญที่เป็นผู้จัดละครเพลง ผู้กำกับละครเพลง นักแต่งเพลง นักออกแบบเครื่องแต่งกาย ช่างแสง-เสียง ผู้เขียนบทละคร ผู้สร้างฉาก นักดนตรี และพระสงฆ์ ประชุมวางแผนงานเบื้องต้นที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี เตรียมจัดละครเพลง จากการแปรรูปวรรณกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการอ่านเรื่อง พุทธจรีต ให้เป็นสื่อการแสดง

2. ฝึกอบรมความรู้การจัดการแสดงละครเพลงแก่บุคลากรที่เป็นทีมงานสร้างสรรค์ละครเพลง ที่ห้องประชุมโรงละครวิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี โดยใช้วิทยากรจากบริษัทซีเนริโอและนายณภัตล กำปันทอง ที่มีประสบการณ์ตรงสร้างสรรค์ และกำกับการแสดงละครเพลงในระดับมืออาชีพ มาช่วยถ่ายทอดความรู้

3. ประชุมสรุปความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรม จัดสนทนากลุ่มสรุปองค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชนท้องถิ่นที่มีประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์ละครเพลง ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี

4. ประชุมสรุปขั้นตอนการทำงาน ตามที่ได้รับความรู้จากการฝึกอบรม จำแนกงานให้แต่ละฝ่ายเตรียมการทำงาน เริ่มทำงานตามที่กำหนดโดยแบ่งงานเป็น 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่

4.1 วางแผนเตรียมการผลิต จัดประชุมที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี เตรียมการจัดละครเพลง คัดเลือกวรรณกรรมเพื่อการอ่านเรื่องพุทธจรีตแปรรูปเป็นสื่อการแสดงละครเพลง พัฒนาประเด็นการนำเสนอของเรื่อง พัฒนาโครงสร้างบทละคร พัฒนาบทละคร ดนตรีและบทร้อง พัฒนางค์ประกอบศิลป์ พัฒนาเครื่องแต่งกาย และคัดเลือกนักแสดง

4.2 การผลิตและการฝึกซ้อมประกอบด้วย การซ้อมร้องเพลง การอ่านบทรวม การซ้อมเต้น การรวมซ้อมในห้องซ้อมของวิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี การดำเนินการผลิตองค์ประกอบอื่นๆ การสื่อสารประชาสัมพันธ์ และการซ้อมในสถานที่จริง ณ โรงละครวิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี

4.3 เปิดการแสดงรวมทั้งสิ้น 2 รอบ ประกอบด้วย การเปิดการแสดงเพื่อทดสอบผู้ชม แล้วจึงการแสดงจริง และมีการเพิ่มรอบการแสดงสรุปและซ้อมเสริมผลงาน ณ โรงละครวิทยาลัยนาฏศิลป์ลพบุรี 1 รอบ

4.4 การประเมินผลหลังการแสดง เก็บข้อมูลความคิดเห็นและความพึงพอใจกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้เชี่ยวชาญและผู้ชมจำนวน 100 คน เก็บข้อมูลจากการตอบแบบสอบถามที่ผู้วิจัยเป็นผู้สร้างขึ้น

5. สรุปผล รายงานผลการวิจัย และเผยแพร่ความรู้ที่ได้จากการวิจัยสร้างสรรค์ครั้งนี้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เผยแพร่เกียรติคุณและคำสอนของพระพุทธเจ้าผ่านละครเพลงสู่ผู้ชมที่เป็นนักศึกษาและประชาชนทั่วไป ทำให้เข้าใจหลักธรรมและจดจำเนื้อหาพุทธประวัติได้ง่ายกว่าการศึกษาพุทธประวัติจากวรรณกรรมเพื่อการอ่านเพียงอย่างเดียว

2. งานวิจัยนี้จะเป็นแนวทางให้สถานศึกษาและชุมชน นำความรู้จากการวิจัยสร้างสรรค์นี้ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรบุคคล เพื่อสร้างสรรค์ละครเวทีประเภทละครเพลง

3. ใช้ศิลปะการแสดงเป็นสื่อพัฒนาคุณธรรมเยาวชน มีเป้าประสงค์เผยแพร่พุทธธรรม และการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในระดับชุมชนจนถึงระดับชาติและนานาชาติต่อไป

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการสร้างสรรค์ละครเพลง เรื่อง พุทธจรีต ได้นำแนวคิดทฤษฎี และ ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้เพื่อให้เกิดผลบรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. มหาภาพยพุทธจรีต
2. แนวคิดความเป็นมาของพุทธประวัติ
- 3.แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบันและอนาคต
4. แนวคิดตำนานพาหุขัยชนะของพระพุทธองค์เหนือพญามาร
5. แนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปวรรณกรรมเป็นละคร

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดต่างๆ มาประมวลสรุปความเกี่ยวข้อง ที่มีต่อการวิจัย ครั้งนี้ทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อมสรุปได้ว่า พุทธประวัติในระยะแรกถูกถ่ายทอดเป็นมุขปาฐะต่อกันมา จนได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 ได้มีการนำมาแต่งเป็นบทร้อยกรอง ทำให้ต่อมามีการนำพุทธประวัติมาเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ อาทิ บทกวี บทสวด ภาวาท ปริศนา คำ ทาย นิทานชาดก เป็นต้น วิธีการดังกล่าวดึงดูดความสนใจพุทธศาสนิกชนให้เข้าถึงธรรมะได้ง่าย การแปรรูปวรรณกรรมพุทธศาสนาให้มาเป็นบทละครเพลงในการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ พุทธศาสนิกชนสนใจธรรมะได้ดี รายละเอียดแนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูป วรรณกรรม สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

มหาภาพยพุทธจรีต

พุทธจรีต หรือ "จรียวัตรพระพุทธองค์" มหาภาพยภาษาสันสกฤต วจนาโดยพระอศวโฆษ คาทวารจนาขึ้นในราวช่วงต้นศตวรรษที่ 2 ปัจจุบันเหลืออยู่ 28 สรรค 14 สรรคแรกเหลือสมบูรณ์ดีใน ภาษาสันสกฤต ส่วนสรรคที่ 15 ถึง28 อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ พระอศวโฆษใช้ฉันทลักษณ์ 10 ชนิดใน

การประพันธ์ อาทิ ตริขุฎฉันท์ อนุชฎฉันท์ วังสัสดฉันท์ เอาปัจฉินทสิกฉันท์ เป็นต้น ในปีค.ศ. 420 พระธรรมเกษมแปลพุทธจรีตในภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน ต่อมาในราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 หรือ 8 ได้มีการแปลเป็นภาษาทิเบต และได้รับการยอมรับว่าใกล้เคียงกับต้นฉบับภาษาสันสกฤตมากกว่าฉบับที่แปลเป็นภาษาจีน พระอศฺวโฆษผู้แต่งมหากาพย์พุทธจรีตได้รับยกย่องเป็นมหากวีและนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียง คาดว่ามีช่วงชีวิตอยู่ระหว่างค.ศ. 80–150 เป็นบุตรของนางสุวรรณเกศิ เกิดที่เมืองสาเกต นับถือศาสนาพราหมณ์และได้ศึกษาแบบพราหมณ์จนเชี่ยวชาญในไตรเพทภายหลังหันมานับถือพระพุทธศาสนาโดยบวชเป็นภิกษุในนิกายสรวาสติวาท ด้วยความที่ท่านเป็นปราชญ์และกวี เมื่อบวชแล้วจึงมีคำนำหน้าชื่อมากมาย เช่น ภิกษุ อาจารย์ ภาทันตะ มหากวี และมหาวาทิน พระอศฺวโฆษมีบทบาทสำคัญในยุคเริ่มต้นของนิกายมหายาน มีผลงานมากมายทั้งด้านปรัชญาศาสนา บทละครและกวีนิพนธ์ ผลงานที่สำคัญทางปรัชญาและศาสนา เช่น สูตราลังการะ มหายานศรัทธโธตปาทะ วัชรสูจิตันตีสโตรตระ เป็นต้น ผลงานที่เป็นบทละคร เช่น ราชภูรปาละ ศาริปุตรปรกรณ์ม เป็นต้น และผลงานที่เป็นกวีนิพนธ์ เช่น มหากาพย์แสนทรรณนทระ และมหากาพย์พุทธจรีต เป็นต้น นอกจากจะรจนาผลงานไว้หลายเรื่องแล้ว พระอศฺวโฆษยังเดินทางท่องเที่ยวไปพร้อมกับสานุศิษย์และนักดนตรีเพื่อขับลำนำอันเป็นเรื่องราวแห่งพระพุทธศาสนาและความไร้แก่นสารของชีวิตในที่ชุมนุมต่างๆ เพื่อป่าวประกาศคุณค่าอันล้ำเลิศแห่งพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสดา เป็นที่ชื่นชอบของประชาชนที่ได้ฟังต่างหยุดนิ่งอยู่กับที่เพราะถูกตรึงไว้ด้วยน้ำเสียงและท่วงทำนองที่ไพเราะจับใจ

ครั้งหนึ่งกษัตริย์แห่งแคว้นกุษาณะได้รุกรานมัยยมประเทศจนถึงเมืองปาฏลีบุตร จนกษัตริย์แห่งมัยยมประเทศต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามแก่กษัตริย์แคว้นกุษาณะเป็นทองคำ 300,000 เหรียญ ทว่า กษัตริย์แห่งมัยยมประเทศมีเพียง 100,000 เหรียญ ฝ่ายกุษาณะจึงเรียกร้องค่าปฏิกรรมสงครามที่ติดค้างไว้เป็นบาตรของพระพุทธเจ้ากับพระอศฺวโฆษ ต่อมาเหล่าเสนามายุ์ข้องใจว่าพระอศฺวโฆษ

มีค่ามากถึง 100,000 เหรียญ กษัตริย์แห่งแคว้นกุษาณะจึงได้ขังม้าศึกตัวหนึ่งไว้ 6 วันจนหิวโหย จึงปล่อยออกมาแล้ววางหญ้าชิ้นเล็กไว้ตรงหน้า พร้อมกับอาราธนาพระอัสวโฆษแสดงธรรม ปรากฏว่า ม้าศึกตัวนั้นสงบนิ่งฟังธรรมด้วยน้ำตาที่นองหน้า ไม่ยอมกินหญ้า มหาชนต่างซาบซึ้งศรัทธาจึงถวาย สมัญญานามแก่ท่านว่า "อัสวโฆษ" พระอัสวโฆษรจนามหากาพย์เรื่อง พุทธจริต รวม 28 สรรค ดังนี้

สรรคที่ 1 ภควตปุรสูติ - การประสูติของพระผู้มีพระภาค กล่าวถึงพระเจ้าศุทโธทนะทรง ครองเมืองกบิลวาสตุและพระนางมายาพระมเหสีของพระองค์ได้ประสูติพระกุมารที่ลุมพินีวัน พระ กุมารทรงดำเนินได้ 7 ก้าวพร้อมกับประกาศว่าชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย คณะพราหมณ์ ทำนายว่าพระ กุมารได้เป็นจักรพรรดิแต่ถ้าออกผนวชจะได้เป็นพระศาสดา ส่วนอสิตฤษีที่มาเยี่ยมภายหลัง ทำนายว่า พระกุมารจะได้ตรัสรู้เป็นพระศาสดาแน่นอน พระราชาทรงเปี่ยมล้นด้วยความปิติยินดีจึงได้ประกอบ พิธีทางศาสนาและพระราชทานโคจำนวนมากเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระกุมาร จากนั้นจึงรับพระ กุมารกลับสู่พระนคร

สรรคที่ 2 อนุตตะปุริวิหาร - การประทับอยู่ในพระราชวังฝ่ายใน กล่าวถึงเมืองกบิลวาสตุมี ความอุดมสมบูรณ์และมีความสำเร็จทุกประการหลังจากพระกุมารประสูติ พระเจ้าศุทโธทนะจึงขนาน พระนามพระกุมารว่า “สรวารณสิทธะ” เมื่อพระมารดาสวรรคต พระนางเคตมียพระมาตุจฉาได้ รับภาระเลี้ยงดูพระกุมารต่อมา พระเจ้าศุทโธทนะทรงเกรงว่าพระกุมารจะออกผนวชจึงจัดให้อภิเษก สมรสกับเจ้าหญิงยโสธราและบำรุงบำเรอด้วยกามารมณ์ทุกชนิด ครั้นเมื่อพระราหุลประสูติพระราช าทรงคลายกังวลเรื่องการออกผนวชของพระกุมาร

สรรคที่ 3 สัมเวโคตปุตติ - การเกิดความสังเวชกล่าวถึงพระกุมารเสด็จประพาสภายนอก พระราชวัง ประชาชนต่างตื่นตื่นดีใจเทวดาชั้นสุทธาวาส 19 ตนได้เนรมิตชายชราขึ้นมาให้ ทอดพระเนตร พระองค์ทรงสังเวชพระทัยจึงเสด็จกลับ เสด็จครั้งที่ 2 เทวดาได้เนรมิตคนเจ็บขึ้นมาทรง

สังเวชพระทัยก็เสด็จกลับอีก ครั้งที่3 พระราชบิดารับสั่งให้แต่งสถานที่พิเศษไว้โดยให้หญิงงามผู้เชี่ยวชาญเชิงโลภียค์คอยต้อนรับ ครั้นนี้พระกุมารทอดพระเนตรเห็นคนตายที่เทวดาเนรมิตขึ้นมาก็คงสังเวชพระทัย จึงรับสั่งให้กลับรถ แต่สารถึกไม่เชื่อฟังขับรถตรงไปยังป่าที่เตรียมไว้และหญิงงามทั้งหลายได้เข้ารุมล้อมพระกุมารเหมือนกันนางอัปสรรุมล้อมท้าวกุเวร

सरकथी 4 स्तुतिविधान- การขจัดความหลงใหล กล่าวถึงหญิงงามทั้งหลายเดินเข้าหาพระกุมารแต่ก็ต้องตกตะลึงในความงามของพระองค์จนลืมทำหน้าที่ อุทายีบุตรของปุโรหิตจึงกล่าวเตือนหญิงเหล่านั้น เมื่อได้สติหญิงเหล่านั้นจึงไขมาย้าย้วยวนพระกุมาร แต่พระองค์ก็ไม่ทรงยินดี อุทายีจึงกราบทูลโณมน้าวพระทัยด้วยตนเองเพื่อให้พระกุมารโอนอ่อนผ่อนตามหญิงเหล่านั้น พระกุมารทรงปฏิเสธคำพูดของอุทายีด้วยเหตุผลต่างๆ จนกระทั่งพระอาทิตย์อาสางดตก หญิงทั้งหลายยอมแพ้กลับเข้าสู่เมือง ฝ่ายพระราชาทรงบทราบเรื่องจึงปรึกษากับอำมาตย์เพื่อหาวิธียับยั้งพระกุมารตลอดทั้งคืน

सरकथी 5 अग्निधर्म- การเสด็จของผนวช กล่าวถึงพระกุมารเสด็จประพาสป่าและทอดพระเนตรชวนาให้วัวไถนาและมีแมลงตายเกลื่อนกลาดจึงสลดพระทัย พระองค์ทรงห้ามผู้ติดตามไว้แล้วเสด็จไปประทับใต้ต้นหว่าทรงมีพระทัยเป็นสมาธิจนได้ปฐมฌาน ขณะนั้นเทวดาแปลงร่างเป็นสมณะเดินผ่านมา พระองค์ทรงสนทนากันสมณะนั้นแล้วเกิดปิติจึงปรารภว่าจะออกผนวชเมื่อกลับไปขออนุญาตก็ถูกพระราชบิดาห้ามปราม ในราตรีเทวดาชั้นอนันนิจฐะบันดาลให้นางสนมนอนหลับไม่เป็นระเบียบ พระกุมารทรงเบื่อหน่ายจึงเสด็จลงจากปราสาทและทรงม้ากัณถะหนีออกผนวชโดยมีนายฉันทกะตามเสด็จ ม้ากัณถะวิ่งออกโดยมียักษ์ช่วยยกกีบเท้า ประตู่ที่แน่นหนาเปิดออกเอง ทวยเทพก็ส่องแสงนำทางตลอดราตรี นำพระกุมารไปได้หลายร้อยโยชน์จนรุ่งอรุณ

सरकथी 6 धनतर्क- การถกเถียงของฉันทกะ กล่าวถึงพระกุมารเสด็จถึงอาศรมของฤๅษีการควะตอนรุ่งสางทรงเปลื้องเครื่องประดับแก่นายฉันทกะและรับสั่งให้นำม้ากัณถะกลับสู่นครพร้อม

กับนำความไปกราบทูลพระราชบิดา จากนั้นพระกุมารทรงตัดพระเกศาโยนขึ้นบนท้องฟ้า เทวดารับเอาพระเกศานั้นไปบูชาบนสวรรค์ เมื่อทรงปรารภณาย้ายอน้ำฝาดเทวดาตนหนึ่งได้แปลงร่างเป็นนายพรานนุ่งผ้าย้อมน้ำฝาดผ่านมา พระองค์ทรงแลกเปลี่ยนผ้ากับนายพรานแล้วเสด็จเข้าไปยังอาศรมฤๅษีการควะ ฝ่ายนายฉันทกะร้องไห้และล้มฟุบลงบนพื้น จากนั้นจึงกอดม้ก้นถะเดินทางกลับสู่นครโดยบ่นเพื่อและแสดงอาการเหมือนคนบ้าไปตลอดทาง

สรรคที่ 7 ตโปวนปรเวศ- การเสด็จเข้าสู่ป่าบำเพ็ญตบะ กล่าวถึงพระกุมารเสด็จเข้าสู่อาศรมของฤๅษีการควะและทรงได้รับการเชื้อเชิญจากฤๅษี ทรงสอบถามเรื่องการบำเพ็ญตบะของฤๅษีทั้งหลาย เมื่อได้รับคำอธิบายก็ไม่ทรงยินดีด้วยวิธีเหล่านั้นเพราะทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางหลุดพ้น พระกุมารประทับอยู่ 2-3 วัน ฤๅษีตนหนึ่งทราบว่พระกุมารต้องการโมกษะจึงแนะนำให้ไปพบพระมุนีอราทะ พระกุมารทรงอำลาฤๅษีทั้งหลายแล้วจึงเสด็จหลีกไป

สรรคที่ 8 อนตะปุรวีลาป - การพิลาปรำพันของพระสนมฝ่ายใน กล่าวถึงนายฉันทกะผินใจเดินทางกลับสู่นครโดยใช้เวลาถึง 8 วัน ชาวเมืองทราบว่ นายฉันทกะกลับมาโดยไม่มีพระกุมารจึงดุด่าว่ นายฉันทกะ ในพระราชวังพระนางยโสธราทรงพิลาปรำพันถึงพระสวามี พระนางเคียดมีก็ทรงกันแสงปานจะสิ้นพระทัย หญิงทั้งหลายก็กอดกันร้องไห้ พระนางยโสธราทรงกันแสงและล้มฟุบลงกับพื้น ฝ่ายพระราชเจ้าเสด็จออกมาเห็นเหตุการณ์ก็ทรงกำสรวลจนถึงแก่วิสัญลักษณ์ภาพ เมื่อทรงฟื้นขึ้นก็ทรงพร่ำเพื่อเหมือนคนเสียสติ พระราชครูและปุโรหิตจึงทูลอาสาออกติดตามพระกุมาร

สรรคที่ 9 กุมารานเวชน- การติดตามค้นหาพระกุมาร กล่าวถึงพระราชครูและปุโรหิตเร่งเดินทางไปจนถึงอาศรมของฤๅษีการควะและเข้าไปสอบถาม เมื่อรู้ว่พระกุมารเสด็จมุ่งหน้าไปยังอาศรมของพระมุนีอราทะจึงออกติดตามไปทันที ทั้งสองตามทันพระกุมารที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งได้กราบทูลให้ทรงทราบข่าวในพระราชวัง พระกุมารตรัสว่ที่ทรงออกผนวชเพราะกลัวชรา พยาธิ และ

มรณะและจะแสวงหาทางหลุดพ้นเพื่อช่วยเหลือชาวโลกให้ได้ พระราชาครูและปุโรหิตได้ทูลชักชวน พระกุมารกลับ แต่พระกุมารทรงปฏิเสธ เมื่อเห็นว่าไม่สำเร็จทั้งสองจึงอำลากลับสู่เมืองโดยได้แต่งตั้ง จารบุรุษไว้คอยสืบเส้นทางที่พระกุมารเสด็จไป

สรรคที่10เศรณยาภิกมณ – การเข้าเฝ้าของพระเจ้าเศรณยะ กล่าวถึงพระกุมารเสด็จข้ามแม่น้ำ คงคาผ่านเข้าสู่เมืองราชคฤห์ที่มีภูเขาทันห้วดล้อม ชาวเมืองตื่นตะลึงในความงามของพระองค์จึงพากันชุมนุมตามเฝ้าดู พระเจ้าเศรณยะทอดพระเนตรเห็นคนชุมนุมกันจากเบื้องบนปราสาทจึงตรัสถาม จนทราบสาเหตุ พระองค์จึงเสด็จไปเฝ้าพระกุมาร บนภูเขาปาลมทวะและทรงเชื้อเชิญให้อยู่ครองราชย์ สมบัติครึ่งหนึ่ง แต่พระกุมารทรงปฏิเสธและไม่ทรงยินดี

สรรคที่ 11 กามวิครุหน– การขจัดความหลงใหลในกาม กล่าวถึงพระกุมารโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธคำเชื้อเชิญของพระเจ้าเศรณยะ ทรงอธิบายให้เห็นโทษของกามและอานิสงส์ในการออกจาก กามตลอดจนความปรารถนาโมกษะ พระเจ้าเศรณยะทรงซาบซึ่งพระทัยจึงขอให้พระองค์เสด็จมา โปรตเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว พระกุมารโพธิสัตว์ทรงรับโดยดุขณิภาพแล้วเสด็จต่อไปยังอาศรมไวศัมมตระ ฝ่ายพระราชาก็เสด็จกลับสู่พระราชวัง

สรรคที่12อรททรศน– ทรศนะของพระมุนีอราทะ กล่าวถึงพระกุมารโพธิสัตว์เสด็จถึง อาศรมของพระมุนีอราทะและได้รับการต้อนรับอย่างดี พระมุนีอราทะได้อธิบายทรศนะของตนแก่ พระกุมารโพธิสัตว์ พระองค์ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงหลีกไปสู่อาศรมขอพระมุนีอุทรกะ แต่แล้วก็ ทรงปฏิเสธทรศนะของพระมุนีอุทรกะอีก จากนั้นจึงเสด็จไปประทับที่ตำบลคยะ ณ ริมฝั่งแม่น้ำไนรัญฆา ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาเป็นเวลา 6 ปี โดยมีปัญจวัคคีย์ฝากตัวเป็นศิษย์ เมื่อทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางจึงเลิก เสีย ครั้งนั้นเทวดาตลใจนางนันทพลธิดาหัวหน้าคนเลี้ยงโคให้น้ำข้าวปายาสมาถวาย ปัญจวัคคีย์เห็น

พระองค์เสวยพระกระยาหารจึงหนีจากพระองค์ จากนั้นพระองค์จึงเสด็จไปสู่โคนต้นอศวัตถพฤกษ์ ทรงรับญาคาจากคนตัดหญ้าและปลาตเป็นอาสนะประทับนั่งตั้งปณิธานมุ่งสู่การตรัสรู้

สรรคที่ 13 มารวิชัย – การชนะมาร กล่าวถึงพระกุมารโพธิสัตว์ทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ว่าจะตรัสรู้ ฝ่ายพญามารจึงพร้อมด้วยบุตรและธิดาเข้าไปรบกวนพระกุมารโพธิสัตว์ เมื่อพระองค์ไม่ทรงหวั่นไหวพญามารจึงยิงศรเข้าใส่ แต่ศรก็มีอาจทำร้ายพระองค์ได้ พญามารจึงนึกถึงกองทัพของตน เหล่าเสนามารจึงมาปรากฏตัว ขณะนั้นท้องฟ้ามืดสนิท การต่อสู้ระหว่างพญามารกับพระกุมารโพธิสัตว์เริ่มขึ้น เกิดแผ่นดินไหว มหาสมุทรสั่นสะเทือน ภูเขาใหญ่เห็นอุปสรรคก็ออกมาขู่ฟ่อๆ ทวยเทพก็ร้องไห้ฮือๆ เมื่อพญามารเคลื่อนทันเข้าโจมตีด้วยวิธีต่างๆ พระกุมารโพธิสัตว์ก็ไม่ทรงสะดุ้งกลัว ในที่สุดพญามารและเสนามารก็ล่าถอย ท้องฟ้าและพระจันทร์ก็สว่างสดใส ฝนโบกขรพรรษาที่มีกลิ่นหอมก็โปรยปรายลงมา

สรรคที่ 14 พุทธวรปราชิต – การบรรลุความเป็นพระพุทเจ้า กล่าวถึงพระกุมารโพธิสัตว์ทรงเข้าฌานมุ่งสู่การตรัสรู้ เมื่อพระองค์บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ โลกสั่นสะเทือน ชาวโลกต่างก็มีความสุข เทวดาก็สาธุการ พระองค์ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ 7 วัน ทรงเห็นว่าพระธรรมลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจจึงดำริที่จะไม่สั่งสอน พระอินทร์และพระพรหมจึงมาทูลของอาราธนา ต่อมาพระองค์ทรงดำริที่จะไปโปรดพระมุนีอราทะและอุทรกะแต่ทั้งสองเสียชีวิตไปก่อนจึงทรงระลึกถึงปัญจวัคคีย์ จากนั้นจึงเสด็จดำเนินไปยังแคว้นกาศิ

สรรคที่ 15 การประกาศพระธรรมจักร กล่าวถึงพระพุทองค์เสด็จไปแคว้นกาศิเพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ ฝ่ายปัญจวัคคีย์เมื่อเห็นพระองค์เสด็จมาแต่ไกล ได้ตกลงกันว่าจะไม่ถวายการต้อนรับ แต่แล้วก็ลืมข้อตกลงที่ทำกันไว้ ทุกคนต่างลุกขึ้นต้อนรับพระองค์ พระพุทองค์ตรัสว่าพระองค์ตรัสรู้แล้ว

จากนั้นจึงทรงแสดงอริยมรรคมีองค์แปดและอริยสัจสี่ ในจำนวนนั้นเกณดินยะได้ดวงตาเห็นธรรม
ยักษ์บนพื้นปฐพีจึงประกาศข่าววงล้อแห่งธรรมหมุนไปในไตรโลก เทวดาทั้งหลายก็เปล่งเสียงสาธุการ

สรรค 16 ธาตศรัทธาแห่งพุทธสาวก กล่าวถึงพระพุทธรองค์ทรงเทศนาโปรดอัสวชิตและยศ
กุลบุตรพร้อมด้วยสหาย 54 คนจนบรรลुพระอรหัตผลแล้วจึงทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในที่ต่างๆ
ส่วนพระองค์เสด็จไปโปรดฤๅษีกาศยปะ 3 พี่น้องพร้อมด้วยบริวารที่ตำบลคยะจนบรรลุอรหัตผล
ทั้งหมด จากนั้นจึงเสด็จไปโปรดพระเจ้าเศรษฐะพิมพิสาร พระราชาเสด็จมาเฝ้าพร้อมด้วยบริวาร
ชาวเมืองเห็นพระกาศยปะ 3 พี่น้องอยู่กับพระพุทธรองค์ก็แปลกใจ พระพุทธรองค์จึงโปรดให้พระเอราวั
นกะกาศยปะแสดงปาฏิหาริย์ พระกาศยปะเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าแสดงฤทธิ์ด้วยการยืน เดิน นั่ง นอน ใน
อากาศ พ่นน้ำและไฟออกมาพร้อมกัน จากนั้นจึงลงมาถวายบังคมและประกาศว่าตนเป็นศากยของ
พระพุทธรองค์ เมื่อคืนถูกเตรียมไว้ดีแล้วพระพุทธรองค์จึงเทศนาโปรดพระราชาและบริวารจนได้ดวงตา
เห็นธรรม

สรรค 17 การบรรพชาของมหาสาวก กล่าวถึงพระเจ้าเศรษฐะพิมพิสารทรงถวายพระเวฬุวัน
เป็นพระอารามแห่งแรกแด่พระพุทธรองค์ พระอัสวชิตเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ อุปติษยะเห็น
พระอัสวชิตเดินสำรวมนำเลื่อมใสจึงติดตามไปเพื่อสนทนาธรรม พระอัสวชิตกล่าวสั้นๆว่า ผลทุกอย่าง
เกิดแต่เหตุ เมื่อเหตุดับผลก็ดับ อุปติษยะได้ฟังก็เกิดดวงตาเห็นธรรมละทิ้งลัทธิเดิมของตนและนำ
ความไปบอกเมฆาตคโคตรผู้เป็นสหายจนได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นกัน จากนั้นจึงชวนกันไปเฝ้าพระพุท
ธองค์เพื่อขอบวช ภายหลังทั้งสองได้เป็นอัครสาวกของพระพุทธรองค์ ต่อมาพราหมณ์กาศยปะได้ละทิ้ง
ทรัพย์และภรรยาออกแสวงหาความหลุดพ้นได้มาพบพระพุทธรองค์ที่เจดีย์พุกุตรกะจึงน้อมตนเข้าไป
เฝ้า พระพุทธรองค์ทรงเทศนาโปรดจนบรรลุอรหัตผล ครั้นนั้นพระพุทธรองค์ประทับอยู่ท่ามกลางพระ
สาวกทั้ง 3 ดุจพระจันทร์เพ็ญลอยอยู่ท่ามกลางดาวฤกษ์ 3 ดวงในเดือนขยษฐา (เดือน7)

สรรคที่ 18 การโปรดเศรษฐีอนาถปิณฑิยะ กล่าวถึงเศรษฐีสุทัตตะเดินทางจากแคว้นโกศลไปค้าขายที่เมืองราชคฤห์และได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ในเวลากลางคืน พระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดจนเศรษฐีได้บรรลุโสดาปัตติผล ปรับเปลี่ยนแนวคิดจากความเชื่อเดิมๆ โดยเฉพาะประภคิตีและปุรุชเศรษฐีมีศรัทธาปรารถนาจะสร้างพระวิหารถวายที่เมืองศราวาสตีจึงทูลอาราธนาให้พระองค์เสด็จไปโปรด ต่อมาเศรษฐีเดินทางกลับไปเมืองศราวาสตีพร้อมด้วยพระอุปติษยะเพื่อสร้างพระวิหารได้ขอซื้ออุทยานจากพระราชากุมารเซตะโดยนำทรัพย์มาปูลาดจนเต็มอุทยาน พระกุมารเซตะทรงเลื่อมใสในศรัทธาของเศรษฐีจึงอุทิศป่าทั้งหมดถวายพระพุทธองค์ด้วย เศรษฐีสร้างพระเชตะวันวิหาร โดยมีพระอุปติษยะควบคุมการก่อสร้างจนพระวิหารแล้วเสร็จในเวลาอันรวดเร็ว

สรรค 19 การโปรดพระพุทธบิดาและพระโอรส กล่าวถึงพระพุทธองค์เสด็จจากเมืองราชคฤห์ไปยังเมืองกบิลวาสดุโดยมีพระภิกษุ 1000 รูปตามเสด็จ ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนทรงเลื่อมใส มหาชนและพระกุมารที่ศรัทธาต่างพากันออกผนวชตามมากมาย เช่น อานันทะ อนิรุทธเทวทัตตะ เป็นต้น ครั้นนั้นอุทัยและอุบาลีก็ออกบวชตามด้วย พระเจ้าศุทโชนทรงสละราชสมบัติให้พระอนุชาปกครองและประทับในพระราชวังอย่างราชฤๅษี พระพุทธองค์ก็ได้เสด็จไปประทับที่ป่าญยโคธะ

สรรคที่ 20 การรับพระวิหารเชตะวัน กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงโปรดชาวเมืองกบิลวาสดุแล้วได้เสด็จไปยังเมืองศราวาสตีของพระเจ้าปเสนชิตพร้อมด้วยพระสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้นเสด็จถึงเศรษฐีสุทัตตะได้ถวายพระเชตะวันวิหารเป็นที่ประทับ พระเจ้าปเสนชิตเสด็จไปเฝ้าสนทนาธรรม ณ พระเชตะวันวิหาร ทรงแสดงธรรมโปรดพระราชาจนเลื่อมใสอย่างมาก ฝ่ายเดียรัจฉาตลาภสักการะเพราะพระราชาหันมานับถือพระพุทธองค์จึงทำทนายให้แสดงปาฏิหาริย์ พระองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบ

เจ้าลัทธิตั้งหลายแล้วได้เสด็จไปโปรดพระพุทธรูปรดาและประทับจำพรรษาบนสวรรค์ ครั้นออกพรรษาแล้วจึงเสด็จลงจากเทวโลกที่เมืองสังกาศยะ

สรรคที่ 21 สายธารแห่งการบรรพชา กล่าวถึงพระพุทธรองค์เสด็จโปรดประชาชน เช่น ทรงโปรดขโยติษกะและหมอชีวกที่กรุงราชคฤห์ ทรงโปรดพระเจ้าอชาตศัตรูที่ชีวกัมวัน และทรงโปรดบุคคลต่างๆ ในสถานที่ต่าง ๆ มากมาย พระเวททัดเห็นความยิ่งใหญ่ของพระพุทธรองค์ก็บังเกิดความริษยาจึงคิดทำร้ายพระพุทธรองค์ โดยการกลิ้งหินที่เขาคุฤธฤกฏและปล่อยช้างตมกันเพื่อทำร้ายพระพุทธรองค์ แต่ก็มีอาจทำร้ายพระองค์ได้ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงบังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธรองค์เป็นอย่างยิ่ง ครั้นนั้นพระเกียรติยศของพระพุทธรองค์ได้แผ่จรขยายไปทั่วทุกทิศ ส่วนพระเวททัดมีแต่ความอับเฉา

สรรคที่ 22 การเสด็จเยือนเมืองอัมรปาสิวัน กล่าวถึงพระพุทธรองค์เสด็จจากเมืองราชคฤห์ไปเมืองปาฏลิบุตรประทับที่เจดีย์ปาฏลิ ที่แห่งนั้นเสนาบดีวราหะสร้างป้อมปราการเพื่อป้องกันการรุกรานของชาวลิจฉวี พระพุทธรองค์ทอดพระเนตรเห็นทวยเทพนำทรัพย์สมบัติมาเก็บไว้จึงทรงพยากรณ์ว่าเมืองนี้จะโด่งดังในอนาคต เมื่อเสด็จต่อไปจนถึงฝั่งแม่น้ำคงคาพระพุทธรองค์ได้ทรงนำหมู่ภิกษุหะซามแม่น้ำคงคา จากนั้นจึงเสด็จต่อไปยังหมู่บ้านกุฎฐิและหมู่บ้านนาทิกะทรงแสดงธรรมแล้วเสด็จต่อไปยังเมืองไวศาลีโดยประทับที่อัมรปาสิวัน และทรงเทศนาโปรดนางอัมราลีที่มาเฝ้าจนได้ดวงตาเห็นธรรม

สรรคที่ 23 การปลงพระชนมายุสังขาร กล่าวถึงกษัตริย์ลิจฉวีนำโดยพระเจ้าสิงหะเสด็จมาฟังธรรมที่อัมรปาสิวันและอาราธนาพระพุทธรองค์รับบิณฑบาตในวันรุ่งขึ้น แต่เมื่อรู้ว่ นางอัมรปาสิได้อาราธนาพระพุทธรองค์ไว้ก่อนแล้ว กษัตริย์ลิจฉวีทรงขุ่นเคืองพระทัยเล็กน้อยแต่ระงับได้ด้วยพุทธธรรม วันรุ่งขึ้นพระพุทธรองค์ทรงรับบิณฑบาตจากนางอัมรปาสิแล้วเสด็จต่อไปยังหมู่บ้านเวณฺมุติ

ประทับจำพรรษาแล้วเสด็จกลับมาเมืองไวยาสีอีกครั้งประทับที่สระมรกต ขณะนั้นพญามารได้มาทูลอารณาให้เข้าสู่นิรวณ พระพุทธองค์ตรัสว่าอีกสามเพลาจะเข้าสู่นิรวณ พญามารจึงอันตรธานไป ขณะนั้นแผ่นดินได้สั่นสะเทือนและเกิดความโกลาหลทั่วทุกทิศ

สรรคที่ 24 พระมหากุณดาตอกษัตริย์ลิจฉวี กล่าวถึงพระอนันตเทเหินเกิดแผ่นดินไหวจึงทูลถาม พระพุทธองค์ตรัสสาเหตุให้ทราบและทรงปลอบใจพระอนันตเท ขณะนั้นกษัตริย์ลิจฉวีมาเฝ้าพระองค์ทรงทราบความคิดของกษัตริย์ลิจฉวีจึงตรัสปลอบพระทัยและเมื่อจะเสด็จจากเมืองไวยาสีพระองค์จึงรับสั่งให้กษัตริย์เหล่านั่นกลับ กษัตริย์ลิจฉวีกลับสู่พระราชวังด้วยอาการโศกเศร้า

สรรคที่ 25 ระหว่างวิถีสู่นิรวณ กล่าวถึงเมืองไวยาสีมีความเศร้าหมองครอบคลุมไปทั้งเมือง พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเมืองไวยาสีเป็นครั้งสุดท้าย จากนั้นจึงเสด็จสู่โกนครและตรัสให้พระสาวกทั้งหลายยึดมั่นในพระธรรมวินัย ทรงรับอาหารบิณฑบาตครั้งสุดท้ายจากนายจุนทะแล้วเสด็จไปยังเมืองกุสินคร เสด็จข้ามแม่น้ำอิรวดี ทรงสนานด้วยน้ำในแม่น้ำหิรัญยวดี และเสด็จไปยังป่าสาละ ทรงรับสั่งให้พระอนันตเทจัดเตรียมที่บรรทมระหว่างต้นสาละคู่เพื่อจะเข้าสู่นิรวณในปัจฉิมยาม พระอนันตเทเศร้าโศกมีน้ำตาปิดกั้นดวงตาตลอดเวลา เมื่อพระพุทธองค์ทรงบรรทมบนพระแท่นความเจียบสงบกก็เข้ามาเยือน ทรงรับสั่งให้พระอนันตเทไปแจ้งข่าวแก่เจ้ามัลละ เมื่อเจ้ามัลละมาเฝ้าจึงตรัสปลอบด้วยพระธรรมเทศนา จากนั้นเจ้ามัลละก็เสด็จกลับเข้าสู่เมืองด้วยความทุกข์และสิ้นหวัง

สรรคที่ 26 มหาปรินิรวณ กล่าวถึงสุภัททปริพาชกมาขอเข้าเฝ้าแต่พระอนันตเทห้ามไว้ พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้เข้าเฝ้าและแสดงธรรมโปรดจนบรรลุนิพพาน สุภัททะปรารณาจะเข้าสู่นิรวณก่อนพระพุทธองค์จึงหมอบราบลงกับพื้นและนอนแน่นิ่งไปเหมือนกับงู พระพุทธองค์จึงให้ประกอบพิธีเผาศพของสุภัททะ เมื่อผ่านปฐมยามทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุและตรัสปัจฉิมโอวาทว่าด้วยความไม่ประมาท แล้วเข้าปฐมยามไปจนถึงสมาบัติ 9 (มีรูปฌาน 4 อรูปฌาน 5 สัญญาเวทิต

นิโรธ1) จากนั้นจึงเข้าสมาบัติย้อนกลับโยปฏิโลมไปถึงปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้วเข้าฌานต่อไปอีกจนถึงจุดตถฌานครั้นออกจากจุดตถฌานจึงเข้าสู่มหาปรินิวาณ ขณะนั้นมีเหตุอัศจรรย์เกิดขึ้นมากมาย ทั้งแผ่นดินไหว ฟ้าผ่า พายุพัด ทวยเทพต่างเส้าโศก ฝ่ายพญามารและเสนามารต่างพากันลิงโลดดีใจ เมื่อสิ้นสุดพระศากยมุนีโลก ความเศร้าหมองปรากฏไปทุกหย่อมหญ้า

สรรคที่ 27 สดุดีพระนิรวาณ กล่าวถึงทวยเทพต่างสดุดีพระนิรวาณ ฝ่ายอนิรุทธะเห็นโลกถูกตัดขาดจากแสงสว่างจึงพรรณนาความเลวร้ายของสังสารวัฏ เจ้ามัลละพร้อมกันออกมาจากเมืองทั้งน้ำตาและได้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่พระปางบนพระแท่นงาช้างแล้วบูชาด้วยมาลัยและประพรมน้ำหอมขึ้นดี จากนั้นเคลื่อนพระบรมศพผ่านเข้ากลางเมืองแล้วออกทางประตูนาคะ ข้ามแม่น้ำหิรัณยวดี แล้วอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานซึ่งก่อด้วยไม้หอมชนิดต่างๆ ใกล้กับเจดีย์มกุฏะ เมื่อได้เวลาถวายพระเพลิงจิตกาธานกลับไม่ลุกไหม้ เพราะแรงอธิษฐานของพระกาศยปะซึ่งกำลังเดินทางมา ครั้นพระกาศยปะเดินทางมาถึงพระเพลิงก็ลุกไหม้ขึ้นเอง พระเพลิงเผาไหม้พระบรมศพเหลือเพียงพระบรมสารีริกธาตุ เจ้ามัลละชำระล้างให้สะอาดแล้วได้บรรจุลงในภาชนะทองคำและสวดบทสรรเสริญ จากนั้นจึงสร้างปะรำเป็นที่ประดิษฐานเพื่อบูชาสักการะ

สรรคที่ 28 การแจกพระบรมสารีริกธาตุ กล่าวถึงราชทูตจาก 7 เมือง ส่งทูตมาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ แต่เจ้ามัลละไม่ยอม กษัตริย์ทั้ง 7 จึงกรีธาทัพมาเพื่อแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ พราหมณ์โอรณะได้ออกมาหย่าศึกจึงไม่มีการสู้รบกัน ครั้นนั้นพระบรมสารีริกธาตุถูกแบ่งออกเป็น 8 ส่วน พราหมณ์โอรณะเก็บภาชนะแจกพระธาตุไว้ ส่วนพระสรังการที่เหลือชาวปละเก็บไว้บูชา ดังนั้นครั้งแรกจึงมีสถูปทั้งหมด 8 องค์ รวมสถูปที่พราหมณ์โอรณะสร้างและสถูปบรรจุพระสรังการจึงเป็นสถูป 10 องค์ ครั้นเมื่อพระเจ้าอโศกทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาพระองค์ทรงรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุมาจากสถูป 7 องค์แล้วแบ่งไปบรรจุในสถูป 84000 องค์ที่สร้างขึ้นใหม่ทั่วชมพูทวีป พระองค์ไม่ได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาจากสถูปองค์ที่ 8 ซึ่งอยู่ในเมืองรามปุระเพราะมีพวกนาคเฝ้า

รักษาไว้อย่างดี พระองค์ทรงศรัทธาพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าและทรงปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุโสดาบัน ตอนท้ายของสรรคนี พระอศวกโฆษผู้รจนากล่าวถึงอานิสงส์ของการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ และการทำให้บริสุทธิ์และกล่าวถึงการรณามหากายัพพุทธจริตมิใช่การจะอวดความรู้หรือความชำนาญเชิงกวี แต่ต้องการแสดงพุทธธรรมให้แพร่หลายเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลกต่อไป

มหากายัพพุทธจริต นอกจากมีความสละสลวยงดงามทางกวีพจน์ ยังบรรยายพุทธประวัติด้วยถ้อยคำสละสลวย จนเกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ยังแฝงหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาได้มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่สรรคที่ 14 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและทำการโปรดสัตว์โลกแล้ว ผู้รจนาเลือกถ้อยคำอย่างชาญฉลาด ในการบรรยายหลักธรรม และโน้มน้าวให้ผู้สวด/อ่าน ได้เกิดความรู้สึกศรัทธาปสาทะในสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้เกิดความยำเกรงในอกุศลกรรมทั้งปวง และเร่งเร้าให้สัตว์โลกทั้งหลายได้หันมาปฏิบัติกุศลกรรม เพื่อยังให้ตนได้หลุดพ้นจากอบายภูมิ จนถึงพระนิพพานในบัดนี้

แนวคิดความเป็นมาของพุทธประวัติ

“พุทธประวัติ” ปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลายฉบับกล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงเป็นเจ้าชายในตระกูลศากยวงศ์ ที่ทรงสละทั้งพระราชอำนาจและทรัพย์สิน เพื่อออกค้นหาสัจธรรมที่จะนำมนุษย์ให้หลุดพ้นทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด ตลอดพระชนม์ชีพพระพุทธองค์พบผู้คนและเผชิญเหตุการณ์ต่างๆ มากมายนักวิชาการเชื่อว่าพุทธประวัติเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากตั้งแต่ช่วงปรินิพพานแล้ว หลังจากนั้นยังมีผู้สนใจมากยิ่งขึ้น ในระยะแรกเชื่อว่าใช้วิธี “มุขปาฐะ” หรือการเล่าขานกันปากต่อปาก เป็นวิธีท่องจำที่กลุ่มผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาในอดีต ใช้ศึกษาพระธรรมและพระสูตรกันอยู่เพื่อเผยแผ่พุทธประวัติ ส่วนการบันทึกลายลักษณ์ในรูปงานวรรณกรรมที่เรียกว่า “คัมภีร์พุทธประวัติ” น่าจะเกิดขึ้นภายหลังการปรินิพพานไปแล้วหลายร้อยปีพุทธประวัติที่เล่าขานจำต่อกันมาเป็นเวลานานหลายร้อยปี จึงมีรายละเอียดปลีกย่อยที่เปลี่ยนแปลงแตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ “แนวคิด” ของคณะสงฆ์ที่แตกออกเป็นนิกายต่างๆ ก็มีส่วนทำให้เรื่องราวในพุทธประวัติมีความแตกต่างกันออกไปอีกด้วยเพราะเมื่อคณะสงฆ์ต่างนิกายมีความเชื่อในองค์พระพุทธเจ้าต่างกัน ก็ย่อมจะต้องเล่าขานเรื่องราวของพระพุทธองค์ในมุมมองที่แตกต่างกันออกไป ดังเห็นได้จากแนวคิดของคณะสงฆ์ นิกายเถรวาทและนิกายมหายาน

นิกายเถรวาทในประเทศพม่า ลาว กัมพูชา ศรีลังกา และไทย ประกาศตนว่ายึดมั่นคำสอนดั้งเดิมตามพระพุทธวจนะ และเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งแต่ทรงแตกต่างจากปุถุชนเนื่องจากทรงเป็น “มนุษย์ผู้ประเสริฐ” สัมผัสความดีงามมาเป็นเวลานานแสนนานหลายภพชาติจนบรรลุสู่ “พุทธภูมิ” คือได้ตรัสรู้ และทรงมีพระมหากรุณาธิคุณประทานสิ่งที่ตรัสรู้แก่สรรพสัตว์ จากนั้นจึงปรินิพพานจากไปโดยไม่กลับมาเกิดอีก เรื่องราวพุทธประวัติของนิกายเถรวาท จึงเน้นไปที่เรื่องของพระธรรมคำสอนเป็นหลัก ส่วนประวัติชีวิตของพระพุทธเจ้าก็เปรียบเสมือนแบบอย่างในการดำเนินชีวิตเพื่อพุทธภูมิ

นิกายมหายานในประเทศจีน ทิเบต เนปาล ภูฏาน เกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม และไต้หวัน อธิบายว่าแม้ร่างกายของพระพุทธเจ้าอยู่ในเงื่อนไขของธรรมชาติเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป คือมีเกิด แก่ เจ็บ และตาย แต่ที่จริงแล้วเป็น “นิรมานกาย” หรือกายที่ถ่ายถอดมาจาก “สัมโพคณกาย” ซึ่งเป็น “กายทิพย์” ที่สถิตอยู่สรวงสวรรค์ นิรมานกายจะลงมาเฉพาะการโปรดสรรพสัตว์บนโลกมนุษย์เพียงช่วงหนึ่งเท่านั้น ส่วนการปรินิพพานก็เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่นิรมานกายย้อนกลับคืนสู่สภาวะของสัมโพคณกาย หมายความว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ละทิ้งสรรพสัตว์เพียงแต่ทรงกลับขึ้นไปเฝ้ามองจากสรวงสวรรค์ ความเชื่อนี้ปรากฏในคัมภีร์สังฆธรรมปุณทริกสูตร ซึ่งแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 6 โดยกล่าวว่า การประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน เป็นเพียงปรากฏการณ์ช่วยสรรพสัตว์ เป็นการแสดงพระกรุณาอันไพศาลของพระพุทธองค์ ซึ่งพระกายที่ปรากฏนั้นไม่ได้เป็นพระกายรูปแบบเดียวของพระพุทธองค์ ทั้งยังเน้นอีกว่าพระพุทธเจ้ามีพระชนมไม่จำกัด เรื่องราวในพุทธประวัติของนิกายมหายาน เน้นไปที่การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ และบรรยายถึงเหตุการณ์อัศจรรย์ต่างๆ เป็นอย่างมาก

สำหรับวรรณกรรมที่จัดเป็น “คัมภีร์พุทธประวัติ” เพราะมีเนื้อหาบอกเล่าถึงความเป็นมาของ พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะนั้น พบว่าฉบับที่มีความเก่าแก่เป็นของนิคายมหายาน ได้แก่ **คัมภีร์พุทธจริต** และ**คัมภีร์มหาวัสดุ** ส่วนคัมภีร์ลลิตวิสตระของนิคายสรวาสติวาทซึ่งอายุไล่เลี่ยกัน ไม่จัดเป็นคัมภีร์ของนิคายมหายาน เพียงแต่ใช้ภาษาสันสกฤตในการเรียบเรียงเช่นเดียวกับคัมภีร์ของนิคายมหายาน เท่านั้นนอกเหนือจากคัมภีร์รุ่นเก่าๆ เหล่านี้แล้ว ยังมีคัมภีร์ของนิคายเถรวาทอีกหลายฉบับ ซึ่งมีการเรียบเรียงสืบเนื่องกันหลายสมัยในหลายประเทศ เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ (เนื้อหาเริ่มด้วยพุทธประวัติ ความเป็นมาของพุทธศาสนา การตั้งวงศ์กษัตริย์ในลังกา และการเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ) ซึ่งถือเป็นต้นแบบที่สำคัญ และส่งอิทธิพลให้กับการแต่งคัมภีร์หลายฉบับของล้านนาในช่วง พุทธศตวรรษที่ 19-21 ได้แก่ทันตธาตุนิทาน สารสังกะ เวสสันดรทีปนี สิंहคันทานจามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา เป็นต้น ซึ่งพบได้เช่นเดียวกันในสมัยอยุธยา เช่น คัมภีร์ สัทธัมมสังกะจุฬาสัทธัมมสังกะ และญาโณทัยปกรณ์ ในพุทธศตวรรษที่ 20-22สมัยอยุธยาได้มีการเรียบเรียงคัมภีร์ฎีกาพาหุขันธ์อีกด้วย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากคัมภีร์อื่นๆ เพราะได้เลือกนำเอาพุทธประวัติเฉพาะตอนที่เกี่ยวกับการ “ชนะ” ผู้ที่เข้ามาท้าทายพระพุทธองค์จำนวน 8 เหตุการณ์มาเล่าประกอบกับคาถา กล่าวกันว่าเพื่อใช้ปลุกเร้าให้ผู้ที่ได้ฟังเกิดศรัทธาและนับถือพระรัตนตรัย ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่าคัมภีร์สังคิตยวงศ์ที่สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ เรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2332 เพื่อเล่าถึงการสังคายนาพระไตรปิฎก ก็มีพุทธประวัติประกอบอยู่ที่ส่วนต้นด้วยเช่นกัน หมายเหตุข้อมูลดังกล่าวมานี้บางส่วนได้สรุปความจาก **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**

พุทธศตวรรษที่	ชื่อคัมภีร์	ผู้แต่ง	สถานที่	เนื้อหาพุทธประวัติโดยสังเขป
5-6	พุทธจรีต	อัสวโฆษ	อินเดีย	ประสูติ - แบ่งพระบรมธาตุ
5-6	ลลิตวิสตระ	-	อินเดีย	ประทับบนสวรรค์ - ปฐมเทศนา
6-10	มหาวัสตุ	-	อินเดีย	กำเนิดโลก พระอดีตพุทธเจ้า
10-11	นิทานกถา	-	ลังกา	สุเมธดาบส - การแบ่งพระธาตุ
18	ชินาลังการ	พระพุทธรักษิต	ลังกา	สุเมธดาบส - เผยแผ่ศาสนา
19	ชินจรีต	พระเมธังกร	ลังกา	สุเมธดาบส - เผยแผ่ศาสนา
19	สัมภารวิปาก	-	ล้านนา	ก่อนได้พุทธพยากรณ์ - ปรินิพพาน
20 - 22	สัมปณจิตต มหานิทาน	-	อยุธยา/ ล้านนา	ก่อนได้รับพุทธพยากรณ์ ทำนายว่าพระศรีอารียเมตไตรยจะเป็นพระพุทธเจ้า
20 - 22	พระพุทธธานุ ประวัติ	-	อยุธยา	สุเมธดาบส - ทำนายว่าพระศรีอารียเมตไตรยจะได้เป็นพระพุทธเจ้า
21-22	ปฐมสมโพธิ์	-	ล้านนา	สุเมธดาบส - สิ้นพุทธกาล
22	ชินมหานิทาน	-	ล้านนา	สุเมธดาบส - แบ่งพระธาตุ
พ.ศ. 2388	ปฐมสมโพธิ์	พระปรมาณูชิต ชินอรส	กรุงเทพ	สังคมอินเดียสมัยพุทธกาล - สิ้น พุทธกาล

ตารางที่ 2 คัมภีร์พุทธประวัติแต่ละยุคสมัย

จากการศึกษาพุทธประวัติของนักวิชาการ ทำให้สามารถนิยามความหมายเป็น 2 แนวด้วยกัน
 คือนิยามที่หนึ่ง พุทธประวัติถือเป็นเรื่องราวชีวิตของบุคคลผู้หนึ่งที่มุ่งมั่นบำเพ็ญบารมีต่อเนื่องกันมา
 เป็นเวลาหลายภพชาติ จนสามารถบรรลุโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า จากนั้นได้เผยแผ่สิ่งที่ตรัสรู้แก่คน
 ทั่วไป จนถึงวัยชราและเจ็บป่วยครั้งรุนแรง จึงได้ปรินิพพานในที่สุดส่วนเรื่องราวที่เป็นปาฏิหาริย์ที่มัก
 แทรกในเหตุการณ์ต่างๆ นั้น มีความเป็นไปได้ว่าเป็นการแต่งเสริมเข้าไปภายหลัง หลังจากที่ผู้คนเกิด
 ศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า และต้องการสรรเสริญพระพุทธรูปอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์
 ซึ่งแม้ว่าบางเรื่องอาจดูพิสดารเกินไปบ้างสำหรับคนบางกลุ่ม แต่ก็ยากที่จะปฏิเสธได้ว่าสิ่งที่เหลือเชื่อ
 เหล่านี้มีพลังในการชักจูงผู้บางกลุ่มให้เลื่อมใสต่อพระพุทธองค์ได้รวดเร็วยิ่งขึ้นส่วนนิยามที่สอง ถือว่า
 พุทธประวัติเป็น “ธรรมประวัติ” ซึ่งในความหมายนี้มองว่าความมุ่งมั่นเพื่อทำความดีอันยาวนานของ
 บุคคลผู้หนึ่ง รวมทั้งการได้เข้าเฝ้าพระอริยสงฆ์จำนวนมากมาย กว่าจะบรรลุโพธิญาณเป็น
 พระพุทธเจ้าได้นั้น เป็นโครงเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดกันของ “ธรรม” ซึ่งในที่นี้หมายถึง
 “ความจริง” ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในโลกนี้ และเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงค้นพบ แล้วนำมา
 สอนให้ทุกคนเข้าใจ

ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการจึงมองว่าการเรียบเรียงพุทธประวัติให้เป็นเรื่องที่ต้องเล่าย้อนกลับไปใน
 อดีตอันยาวนานมานั้น คงไม่ได้เกิดจากความต้องการเล่าถึงความเพียรของบุคคลผู้หนึ่งเพียงอย่าง
 เดียวเท่านั้นแต่คงต้องการอาศัยบุคคลผู้นั้นให้ทำหน้าที่เป็น “สื่อ” เพื่อนำเสนอให้เห็นว่าในยุคที่บุคคล
 ผู้นั้นยังไม่ได้ตรัสรู้ก็มีผู้ค้นพบและกำลังเผยแผ่ความรู้จากธรรมนั้นมาโดยตลอด และเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว
 ก็ได้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมนั้นด้วยเช่นกัน จึงถือเป็นการสืบทอดกันของธรรมนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นยุคที่ชนชั้นนำในสังคมไทย มีความสนใจศึกษาความรู้ทั้งทางวิทยาศาสตร์และประวัติศาสตร์จากชาวตะวันตก น่าจะส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมาถึงกระบวนการเรียนการสอนพุทธศาสนา เห็นจากการเรียบเรียงพุทธประวัติขึ้นใหม่ ซึ่งแม้จะมีโครงเรื่องแบบเดิม แต่กลับมีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดให้เป็นการเล่าถึง “ชีวประวัติ” อย่างชัดเจน ดังเช่น ปฐมสมโพธิ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ปรับเนื้อหาให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ มีการสืบทอดวงศ์ตระกูล และเปลี่ยนมาใช้การนับเวลาตามความเป็นจริง ไม่ใช่เวลาที่เป็น “อสงไขย” ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานจนสัมผัสไม่ได้ อย่างในคัมภีร์รุ่นเก่า และที่สำคัญคือได้ “ตัด” เรื่องราวในอดีตอันไกลโพ้นพระโพธิสัตว์ออกไป นอกจากนี้ ยังเปลี่ยนมาตีความปาฏิหาริย์หรือเรื่องเกินจริงต่างๆ ให้เป็นปริศนาธรรม สะท้อนให้เห็นการปฏิเสธเรื่องเหนือธรรมชาติอย่างชัดเจน

หากประมวลพุทธประวัติจากคัมภีร์ต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันจะพบว่าเรื่องราวที่สมบูรณ์ที่สุดของพุทธประวัติ เกิดขึ้นและใช้ระยะเวลาที่ยาวนานแสนนานเริ่มตั้งแต่เมื่อครั้งที่ชายหนุ่มคนหนึ่งเริ่มทำความดีด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ต่อมาจึงเริ่มตั้งจิตปรารถนาพุทธภูมิต่อเนื่องกันนานหลายภพชาติ จากนั้นจึงอธิษฐานด้วยวาจาขอให้ได้พุทธภูมิเป็นเวลาต่อเนื่องกันอีกหลายภพชาติ จนกระทั่งเข้าสู่ช่วงที่ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งต้องใช้เวลาในช่วงนี้อีกหลายภพชาติเช่นกัน เพราะจะต้องเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกหลายพระองค์และได้กล่าวคำปรารถนาพุทธภูมิต่อหน้าพระพุทธเจ้าเหล่านั้น

เมื่อผ่านช่วงนี้ไปแล้วก็จะเข้าสู่การได้รับพุทธพยากรณ์ซึ่งเป็นช่วงเวลายาวนาน และยังคงต้องสั่งสมความดีให้ได้เกิดมาพบพระพุทธเจ้า ได้เข้าเฝ้าและได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ซึ่งในพุทธประวัติบางฉบับนิยมกล่าวถึงการได้รับ

พุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ หลังจากนั้นก็ต้องเพียรทำความดีต่อไป จนผลแห่งกรรมดีส่งผลให้ได้ไปประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อรอคอยช่วงเวลาที่เหมาะสมในการจุติต่อไป

สำหรับพระพุทธเจ้าศากยมุนิได้จุติลงมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายา ทรงมีความสามารถด้านต่างๆ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อเจริญพระชนม์ได้ เสกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธราพิมพา หลังจากได้พบเหตุทูตขณะประพาสนคร ก็ได้ออกมาหาภิเษกกรรม์ ทรงปฏิเสธราชบัลลังก์ ที่พระเจ้าพิมพิสารถวายให้ปกครองร่วมกัน เพราะทรงมุ่งมั่นที่จะค้นหาสัจธรรมและหนทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏ กระทั่งผ่านไป 6 ปี ผลของการบำเพ็ญเพียรก็สัมฤทธิ์ผล พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็น “พระพุทธเจ้า” ทรงแสดงธรรมครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์ จากนั้นได้เผยแผ่คำสอนเป็นเวลา 45 ปี จึงปรินิพพาน มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพและแบ่งพระธาตุไปบูชา แต่เรื่องราวของพระพุทธองค์ก็ยังไม่จบ เพราะหลังจากนั้น “พลังแห่งพุทธสภาวะ” ยังคงสืบทอดต่อไปในพระธาตุ ซึ่งได้รับการสักการะแทนพระพุทธองค์ จนกว่าจะหมดยุคของพระพุทธองค์ใน พ.ศ. ๕๐๐๐ พระธาตุก็จะอันตรธานไปจากโลก ณ เวลานั้นจึงถือเป็นการสิ้นพุทธกาลและพุทธประวัติโดยสมบูรณ์

แนวคิดเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบันและอนาคต

ศาสนาพุทธเชื่อว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมา มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วเป็นจำนวนมาก มีคำเรียกพระพุทธเจ้า เหล่านั้นโดยรวมๆ ว่า “พระอดีตพุทธเจ้า” และในช่วงเวลานี้จนถึง พ.ศ. 5,000 เป็นยุคของพระพุทธเจ้าศากยมุนิซึ่งถือเป็น “พระปัจจุบันพุทธเจ้า” สำหรับพระพุทธเจ้าที่จะอุบัติขึ้นพระองค์ต่อไป เรียกว่า “พระอนาคตพุทธเจ้า” ซึ่งมีองค์ที่รู้จักหรือคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีก็คือพระศรีอาริยมตไตรยหรือพระศรีอาริย์ และเป็นพระพุทธเจ้าที่มีพุทธศาสนิกชนรอคอยที่จะได้เข้าเฝ้ามาก

ที่สุด ทั้งยังปรารถนาที่จะได้เกิดในยุคของพระพุทธองค์ เพราะเชื่อว่าจะเป็นยุคที่มีแต่ความสงบร่มเย็น ผู้คนมีศีลธรรม ความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคตเริ่มในลังการาวพุทธศตวรรษที่ 17 และแพร่มาถึงสุโขทัย ดังมีกล่าวถึงในจารึกวัดป่ามะม่วงในพุทธศตวรรษที่ 20 ในสมัยอยุธยา พระเจ้าปราสาททองทรงเชื่อว่า หากพระศรีอาริย์นับเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตลำดับที่ 1 พระองค์ก็จะทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าลำดับที่ 10

ในสมัยรัตนโกสินทร์ คติความเชื่อเรื่องพระอนาคตพุทธเจ้าก็ยังคงมีอยู่ เห็นได้จากกรมสมเด็จพระอัมรินทรามาตย์ พระราชมารดาของรัชกาลที่ 2 โปรดให้สร้างพระพุทธรูปหล่อไว้ที่วัดอัมพวันเจติยาราม จ.สมุทรสงคราม และจารึกคำอธิษฐานขอให้พระองค์ได้เป็นพระมารดาของพระอนาคตพุทธเจ้านอกจากนี้แล้ว ยังมีพระพุทธเจ้าอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้า” ทรงสันโดษ เพราะเมื่อตรัสรู้แล้วก็จะแยกไปประทับ ณ เขาคันธมาทน์กฏุม്മะ ไม่เสด็จออกเผยแผ่คำสอน ทรงมีฝูงช้างฉัททันต์คอยปรนนิบัติ

คัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งเรียบเรียงในลังกา มีเนื้อหาบางตอนกล่าวถึงการเสด็จไปยังสถานที่ต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่าเป็นกลวิธีในการสร้างความสำคัญให้กับสถานที่ต่างๆ ขึ้นมา ด้วยการเชื่อมโยงให้เป็นส่วนหนึ่งของพุทธกิจนั้นเอง รศ.ดร.ประคอง นิมนานเหมินท์ พบว่าผู้คนในล้านนา รวมถึงกลุ่มคนไทที่อยู่ทางเหนือขึ้นไป ได้นำกลวิธีนี้มาใช้เช่นกัน โดยเรียบเรียงวรรณกรรมท้องถิ่นให้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าไม่ทางใดก็ทางหนึ่งดังเช่น เรื่องของปลาชนิดหนึ่งในล้านนาที่พบเฉพาะในแอ่งน้ำหน้าถ้ำเชียงดาว จ. เชียงใหม่ ก็มีนิทานอธิบายว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เล่าว่าเมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จมาถึงล้านนา มีผู้นำปลาชนิดนี้มาปิ้งเพื่อถวายเป็นภัตตาหาร แต่พระพุทธเจ้าสงสาร ทรงนำไปปล่อยลงแอ่งน้ำหน้าถ้ำเชียงดาว ปลา กลับมามีชีวิตและ

อาศัยอยู่ในแอ่งน้ำนั้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยที่ลำตัวของปลาทุกตัวก็ยังคงมีรอยสีดำที่เกิดจากรอยไม้ไผ่ที่ประกบไว้ขณะปักติดอยู่จนปัจจุบัน พุทธกิจการเสด็จมาครั้งนี้เป็นเรื่องที่เราคุ้นเฉพาะ ท้องถิ่นแถบนี้จึงเป็นพุทธประวัติเฉพาะท้องถิ่น และมีความสำคัญต่อท้องถิ่นนี้เท่านั้น

กำเนิดพุทธศิลป์พระพุทธรูปศิลปกรรมทางศาสนาเป็นงานฝีมือที่ช่างอินเดียสร้างสรรค์มาตั้งแต่ก่อนที่พุทธศาสนาจะเกิดขึ้นเสียอีก แต่ปรากฏว่าในช่วงราว 200 ปี หลังจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้ากลับไม่มีการสร้างรูปเคารพแทนองค์พระพุทธเจ้าขึ้น ทั้งนี้มีผู้สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะในช่วงระยะเวลานั้นบรรดาพุทธศาสนิกชนยังไม่นิยมรวมกลุ่มกันเพื่อประกอบพิธีกรรมใดๆ เพราะต่างก็มุ่งเน้นไปที่การศึกษาพระธรรมโดยสันโดษ จึงยังไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างรูปเคารพขึ้นแต่อย่างใดต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 3 เริ่มมีการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาขึ้นโดยนักวิชาการพบว่าผลงานที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด คือภาพสลักเรื่องพุทธประวัติในช่วงสมัยที่เรียกว่า “ศิลปะอินเดียโบราณ” ได้แก่ ภาพสลักหินประดับอยู่ที่รั้วรอบมหาสถูปสาญจี และการทูนในรัฐมัธยประเทศ ศิลปะอินเดียโบราณมีลักษณะเด่นอยู่อย่างหนึ่ง คือการไม่สร้างภาพพระพุทธเจ้าในรูปมนุษย์แต่จะใช้รูปสิ่งของหรือรูปภาพอื่นๆ มาเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า เช่น

ภาพ	สื่อถึง	เนื่องจาก
ดอกบัว	การประสูติ	ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ แม้จะกำเนิดขึ้นจากโคลนตม แต่กลับผลิตดอกที่งดงาม
สลุบ	การปรินิพพาน	มีความนิยมสร้างสลุบเป็นอนุสรณ์แก่ผู้วายชนม์ที่มีความสำคัญ
เสา/ต้นไม้	พระพุทธเจ้า	เป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมโยงโลกมนุษย์และสวรรค์
รอยเท้า	พระพุทธเจ้า	เป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลและการย่างก้าวของเทพเจ้า
จักร	การแสดงธรรม	หมายถึงพระอาทิตย์ เทพเจ้าที่มีความสำคัญในคติโบราณ

ตารางที่ 3

เมื่อกระแสนการสร้างพระพุทธรูปแพร่หลายไปทั่วอินเดีย คณะสงฆ์บางนิกายที่เคยปฏิเสธการบูชารูปเคารพ จึงต้องคล้อยตามกระแสนิยมนี้ส่งผลให้มีการพัฒนารูปแบบพระพุทธรูป บางแห่งก็ผสมผสานเข้ากับคติท้องถิ่น เช่น ศิลปะอมราวดีทางภาคใต้ของอินเดีย สร้างพระพุทธรูปนาคปรกขึ้นมาในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีลัทธิบูชานาคแต่ได้ปรับเปลี่ยนให้นาคอยู่ในฐานะของผู้คุ้มครองพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่ออกไปตามดินแดนต่างๆ ส่งผลให้งานพุทธศิลป์ถูกเผยแพร่ตามไปด้วย โดยเข้าไปผสมผสานกับศิลปะท้องถิ่นต่างๆ พัฒนาสร้างสรรค์

จนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะถิ่น รวมทั้งยังมีการเพิ่มเติมหรือนำความสำคัญของพุทธประวัติบางตอนแตกต่างกันออกไปตามความนิยมของตนด้วย ภาพพุทธประวัติในท้องถิ่นต่างๆ จึงมีเนื้อหาทางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละถิ่นสอดแทรกเข้าไปอยู่เสมอ แต่ที่เห็นได้ชัดก็คือเครื่องแต่งกายและรูปร่างหน้าตาของบุคคลที่แตกต่างกัน

กล่าวได้ว่างานพุทธศิลป์เหล่านี้แสดงถึงเปลี่ยนแปลงบางอย่างในพุทธศาสนา นั่นคือ ประการแรก เป็นสัญญาณบ่งบอกให้รู้ว่า งานศิลปะเริ่มกลายเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดเรื่องราวพุทธประวัติอีกทางหนึ่งนอกเหนือไปจากการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ประการต่อมาคือ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับพระพุทธศาสนาที่ขยายไปในวงกว้างมากขึ้น โดยเฉพาะจากวรรณคดีซึ่งมีกำลังทรัพย์สามารถอุปถัมภ์งานพุทธศิลป์ให้เจริญขึ้นได้ นอกจากนี้แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่เปลี่ยนไป จากเดิมที่นิยมศึกษาพระธรรมกันแบบสันโดษ มาเป็นการร่วมชุมนุมมีกิจกรรมร่วมกันหรือมีการจาริกแสวงบุญ ซึ่งจะต้องมีการทำพิธีบูชารูปเคารพ รวมถึงใช้ภาพพุทธประวัติเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ร่วมกันด้วย

ก่อนพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้ต้องเคยผ่านการเป็น “พระโพธิสัตว์” หรือผู้ที่ยังต้องแสวงหาความรู้เพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะต้องผ่านการสั่งสมความดีเป็นเวลานานแสนนาน และทุกพระองค์จะมีรูปแบบเหตุการณ์การบำเพ็ญเพียรเหมือนกัน ซึ่งเริ่มตั้งแต่การ “ตั้งปณิธาน” เป็นการตั้งใจ เอย่วาจา และปฏิบัติดีสืบเนื่องกันนานหลายภพชาติ กระทั่ง “ได้รับพุทธพยากรณ์” จากพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ต้องมีคุณลักษณะครบ 8 ประการ คือ เกิดเป็นมนุษย์, เป็นชาย, มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา, ได้พบพระพุทธเจ้า, มีความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้, ทำความดียิ่งใหญ่ถวายเป็นพุทธบูชา, พึงพอใจเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า

จากนั้นจึงเข้าสู่ขั้นตอนสุดท้าย คือการ “บำเพ็ญบารมี” อย่างสม่ำเสมอ โดยจะต้องบำเพ็ญ “เบญจมหาบริจาต” คือการบริจาครรยา ลูก ทรัพย์ อวัยวะ และชีวิต รวมทั้งบำเพ็ญทศบารมี ประกอบไปด้วย ทาน (การให้) ศีล (ไม่ทำชั่ว) เนกขัม (การออกบวช) ปัญญา (พิจารณาอบรมจิต) วิริยะ (ความบากบั่น) ขันติ (ความอดทน) สัจจะ (ความซื่อตรง อธิฐาน (ความตั้งใจ) เมตตา (แผ่ความสุขให้ผู้อื่น) และอุเบกขา (การวางเฉย) ซึ่งในพระชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดรได้บำเพ็ญบารมี ครบทุกประการ จึงเรียกว่า “มหาชาติ” จากนั้นพระโพธิสัตว์จะต้องไปประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต ตามพุทธประเพณี เพื่อรอเวลาสำหรับการจุติในพระชาติสุดท้ายต่อไป

อย่างไรก็ตาม มีผู้ตั้งข้อสังเกตที่พระโพธิสัตว์ต้องประทับรอ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต ซึ่งเป็นสวรรค์ ชั้นที่อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ก็อาจจะเพื่อยกย่องให้พระโพธิสัตว์ มีความสูงส่งกว่าพระอินทร์ซึ่งในสมัยพระเวทถือว่าเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และเหตุที่พระโพธิสัตว์ต้อง ลงมายังโลกมนุษย์ ก็เป็นเพราะโลกมนุษย์เป็นดินแดนที่สามารถสั่งสมบารมีได้ดีกว่าบนสวรรค์

คัมภีร์ลิลิตวิสตระอธิบายว่า ขณะประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตพระโพธิสัตว์ทรงมีพระนามว่า “เศวตเกตุ” แต่คัมภีร์ปฐมสมโพธิระบุพระนามว่า “สันดุสิต” แม้คัมภีร์ทั้งสองจะเอ่ยพระนามพระ โพธิสัตว์แตกต่างกัน แต่เนื้อหาส่วนใหญ่กลับคล้ายกัน สามารถสรุปความได้ว่าหลังจากพระโพธิสัตว์ ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตเป็นเวลานานถึง 576,000,000 ปีมนุษย์ หรือ 4,000 ปีทิพย์แล้ว ได้เกิด บุปผินิมิต 5 ประการ ที่แสดงถึงการหมดอายุขัย นั่นคือ ดอกไม้ทิพย์เฉพาะองค์เดียวเฉา ผ้าทรงเศร้า หมอง พระเสโท (เหงื่อ) ออกที่พระกัณฐะ (รักแร้) วรรณหรือผิวพรรณไม่ผ่องใส และสุดท้ายคือทรง เปื้อนน้ำในเทวโลกไม่ยินดีในทิพยอาสน์อีกต่อไป

จากนั้นพระโพธิสัตว์จึงพิจารณาถึง “ปัญจมหาวิโลกนะ” คือทรงเลือกที่จะจุติ ณ ที่แห่งใด โดยทรงเลือกจุติในตระกูลกษัตริย์แห่งเมืองกบิลพัสดุ์ ในชมพูทวีป และที่สำคัญที่สุดคือทรงเลือกสตรีที่ประพาศติมาหลายภพชาติมาเป็นพระมารดา นอกจากนี้ยังทรงเลือกช่วงเวลาที่มีอายุขัยไม่เกิน 100 ปี เนื่องจากหากมีอายุขัยเกินกว่านี้จะไม่เข้าใจเรื่องความไม่เที่ยง แต่ถ้าอายุขัยน้อยกว่านี้ก็จะไม่สามารถเข้าใจธรรมได้ซึ่งจะสังเกตได้ว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ล้วนแต่ทรงเลือกอุบัติและตรัสรู้ในรูปมนุษย์เช่นเดียวกันหมด เพราะพุทธศาสนาเชื่อว่า “มนุษย์” มีศักยภาพเหนือกว่าสัตว์อื่นๆ เนื่องจากสามารถยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นถึงขั้นตรัสรู้ได้

ความรู้เรื่องจักรวาลและสวรรค์ในพุทธศาสนา ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ที่เรียกว่า “โลกศาสตร์” ซึ่งช่างโบราณได้นำข้อมูลจากคัมภีร์เหล่านี้มาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ขึ้น มีทั้งวาดไว้ในสมุดภาพสลักลงบนรอยพระพุทธบาท และวาดเป็นจิตรกรรมฝาผนังองค์ประกอบของจักรวาลประกอบด้วย 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ อรูปภูมิ รูปภูมิ และกามภูมิ โดย “อรูปภูมิ” เป็นแดนแห่ง “จิต” ของผู้ผ่านการปฏิบัติมาแล้วเป็นอย่างดี อยู่ในระดับสูงที่สุด ถัดลงมาเป็น “รูปภูมิ” แดนของพรหมระดับต่างๆ ต่อด้วย “กามภูมิ” แดนที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม ยังไม่หลุดพ้นไปจากทุกข์ของการเวียนว่ายตายเกิดในภุมินีประกอบด้วยสวรรค์ชั้นต่างๆ เรียงจากด้านบนลงล่าง คือ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตินิมานรติ ดุสิต ยามา ดาวดึงส์ และจาตุมหาราชิกา ต่อมาคือโลกมนุษย์ และนรกภูมิในภุมินีด้วยจะเห็นว่าสวรรค์ชั้นดุสิต สถานที่ประทับของพระโพธิสัตว์ก่อนจุติลงบนโลกมนุษย์นั้น อยู่ในชั้นที่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ อันถือเป็นศูนย์กลางจักรวาล

เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์จะจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมายังโลกมนุษย์ คัมภีร์ลลิตวิสตระได้อธิบายรายละเอียดของเหตุการณ์ตอนนีไว่ว่า เหล่าเทวดาได้ถกเถียงกันถึงรูปลักษณ์ของพระโพธิสัตว์ที่จะใช้

เสด็จลงสู่พระครรภ์ ว่าควรจะมีรูปร่างแบบใด ในที่ประชุมของเหล่าเทวดาได้ช่วยกันเสนอขึ้นมาหลายอย่าง เช่น บ้างก็ต้องการให้เสด็จไปในรูปของเด็กชาย บ้างก็ต้องการให้เป็นพระอินทร์ พระพรหม คนธรรพ์ กิณนร ภูโหฬร คุรุท และมนตร์ แต่สุดท้ายแล้ว พระโพธิสัตว์ทรงเลือก “ช้างประเสริฐขนาดใหญ่ มี 6 งา” ตามการเสนอของเทวดาที่มีชื่อว่า “อุตรเดช”

จากนั้นพระโพธิสัตว์ได้แจ้งการจุติลงสู่พระครรภ์ของพระนางมายาผ่านทางความฝัน ทำให้พระนางมายามีพระสุบินว่าช้างเผือกได้เดินประทักษิณรอบพระนาง แล้วผ่านเข้าสู่พระอุทรทางพระปรีศว์ (สีข้าง) ด้านขวา โดยพระนางไม่ทรงรู้สึกเจ็บปวดเลย แต่บางครั้งก็ เช่น ปฐมสมโพธิได้อธิบายรายละเอียดเพิ่มมากขึ้นไปอีก โดยกล่าวว่าพระนางมีพระสุบินว่าท้าวจตุมหาราชิกา (เทวดาจากสวรรค์ชั้นจตุราชิกา) ได้นำพระแท่นและพระนางไปไว้ได้ต้นรัง (สาละ) ในป่าหิมพานต์ จากนั้นเทพธิดาได้เชิญสรน้ำ ณ สระอนาคต หลังจากนั้นช้างเผือกได้ไขว่ชิงชูดอกบัวสีขาว เข้ามาประทักษิณรอบที่ไสยาสน์ 3 รอบ แล้วผ่านเข้าไปยังพระอุทรของพระนางวัฒนธรรมโบราณหลายแห่งในโลกนี้ ต่างก็เชื่อว่า “ความฝัน” เป็นกลางบอกเหตุ และเป็นวิธีการที่เทพใช้สื่อสารหรือแจ้งข่าวบางอย่างแก่มนุษย์ ดังนั้น เมื่อพระนางเล่าพระสุบินนิมิตให้โหราจารย์ฟัง ต่างก็ทำนายว่าพระนางจะมีพระโอรสที่มีบุญญาธิการมาก หากปกครองบ้านเมืองก็จะได้เป็นพระจักรพรรดิราชแต่หากละทิ้งทางโลก ก็จะได้ค้นพบสัจธรรมอันยิ่งใหญ่

คัมภีร์พุทธประวัติกล่าวว่าตลอดระยะเวลา 10 เดือนที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์ พระมารดาไม่ทรงรู้สึกเจ็บหรือหนักพระวรกายเลย และเป็นเวลาที่ทรงปราศจากกามคุณรวมทั้งโรคภัยต่างๆ นอกจากนี้ยังสามารถทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ภายในพระครรภ์ด้วย ในระหว่างที่พระโพธิสัตว์ทรงอยู่ในพระครรภ์จะทรงอยู่ในท่านั่งขัดสมาธิ ซึ่งคัมภีร์ลิตวิสตระได้อธิบายปาฏิหาริย์

เพิ่มเติมว่า พระโพธิสัตว์ประทับบนบัลลังก์ที่ประดิษฐานอยู่ภายในวิมานแก้ว มีเทพยดาคอยคุ้มครองรักษา จนประสูติแล้วเทพบุตรจากสวรรค์ชั้นพรหมจึงอัญเชิญวิมานแก้วกลับไปบูชายังพรหมโลก

ช้างเป็นสัญลักษณ์สัตว์มงคล ที่มีคุณลักษณะโดดเด่น ทรงพลัง สงบนิ่งและฉลาดมาก นอกจากนี้ ช้างยังมีลักษณะนิสัยและการดำเนินชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์หลายอย่าง จนกลายเป็นที่มาของคำที่ใช้เรียกช้างหลากหลายคำ เช่น คำว่า “นาค” มาจากลักษณะการเคลื่อนไหวของช้างที่เป็นอิสระ สามารถขึ้นไปได้ทั้งบนเขาสูงและลงไปยังชายฝั่งน้ำ ส่วนคำว่า “คชา” มาจากเสียงร้องของช้างที่ดังกึกก้อง คำว่า “ทวีป” หมายถึงการดื่ม ๒ ครั้ง มาจากลักษณะการดื่มน้ำของช้าง ซึ่งจะใช้งวงดูดน้ำก่อน แล้วจึงส่งน้ำจากวงเข้าสู่ปากอีกทีหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีชื่อ “ปัทมิน” ที่ได้มาเพราะช้างเป็นสัตว์ที่กินดอกบัวและที่คุ้นเคยกันดีอีกชื่อหนึ่งก็คือ “หัตถิ” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากคำว่า “หัตถิน” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า “เกิดจากมือ” เพราะมีตำนานเล่าว่าเมื่อช้างตัวแรกกำเนิดออกมาจากไขทองพระพรหมทรงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน แล้วทรงเป่าลมแห่งชีวิตเข้าไป ส่วนหนึ่งกลายเป็นช้างพัง 8 ตัว ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งกลายเป็นช้างเอราวัณ 1 ตัวและช้างพลายอีก 7 ตัว รวมเป็นช้างตัวผู้ 8 ตัว ต่อมาฝ่ายช้างตัวผู้ทั้งแปดได้ทำหน้าที่เป็นพาหนะของเทพผู้รักษาทิศทั้งแปดของจักรวาล และสุดท้ายก็กลายเป็นผู้รักษาทิศเสียเอง ทำให้ช้างกลายเป็นสัญลักษณ์ของความแข็งแรง ความมั่นคง และการปกป้องรักษาคุ้มครอง แต่ในทางที่อ่อนโยนช้างเกี่ยวข้องกับน้ำเพราะช้างเป็นสัตว์ที่สนุกสนานรำเริงโดยเฉพาะเวลาเล่นน้ำ ช้างสัมพันธ์กับน้ำจนมีคำเปรียบว่า “ช้าง” คล้าย “ก้อนเมฆฝน” บนพื้นโลก และเนื่องจาก “น้ำ” มีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิต เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ดังนั้นช้างจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของความสมบูรณ์อีกด้วย นอกจากนี้คติอินเดียโบราณยังยกย่องว่าช้างเป็นสัตว์ที่มีศีลธรรม ศาสนาฮินดูกล่าวถึงพระคิเวและพระนางปารวตี เคยปรากฏพระองค์เป็นช้าง

ท่องเที่ยวไปทั่วขุนเขา ศาสนาพุทธก็มีเรื่องราวพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช้างหลายเรื่องด้วยเหตุที่ช้างเป็นสัตว์มงคลและเป็นสัตว์ประเสริฐ ดังนั้นพระโพธิสัตว์จึงได้เลือกเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดุสิตสู่พระครรภ์ของพระนางมายาในรูปของ “ช้าง”

การประสูติถือเป็นเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ คัมภีร์ส่วนใหญ่กล่าวถึงรายละเอียดหลักๆ ของเหตุการณ์ตรงกันว่าทรงตั้งพระครรภ์นาน 10 เดือน จึงมีพระประสูติกาลกลางสวนลุมพินีวัน ขณะมีพระประสูติกาลอยู่ในท่าประทับยืนเหนี่ยวกิ่งไม้ พระโอรสประสูติออกมาจากพระปรีศว์ (สีช้าง) ด้านขวา โดยพระนางไม่รู้สึกลเจ็บปวดแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตามรายละเอียดปลีกย่อยที่ไม่เหมือนกันในแต่ละคัมภีร์ เช่น คัมภีร์ลลิตวิสตระและพุทธจริตกล่าวถึงเหตุที่พระนางมีพระประสูติกาลกลางสวนลุมพินี ก็เนื่องมาจากความต้องการที่จะเสด็จไปชมความงามอุทยานลุมพินี ขณะที่ปฐมสมโพธิอธิบายว่ามีพระประสูติกาลกลางทาง ระหว่างกำลังเสด็จกลับไปยังเทวทหะนคร เมืองบ้านเกิดของพระนางส่วนการมีพระประสูติกาลในท่า “ประทับยืน” เป็นรายละเอียดที่โดดเด่น ซึ่งส่วนใหญ่ระบุว่าเป็นการประทับยืนเหนี่ยวกิ่งไม้ แต่บางฉบับก็กล่าวเพียงว่าเป็นการประทับยืนธรรมดา ยกเว้นคัมภีร์พุทธจริตที่บรรยายไว้ว่า “.....พระมเหสีของพระราชาทรงทราบพระประสูติกาลจึงเสด็จเข้าไปสู่พระแท่นบรรทมที่ประดับด้วยพุดาน (หลังคา)...” ซึ่งหมายถึงการเสด็จเข้าไปมีพระประสูติกาลบนพระแท่นบรรทมนั่นเอง

สำหรับวิธีการประสูติที่คัมภีร์อธิบายว่า ออกมาจากพระปรีศว์ด้านขวานั้น ถือว่าเป็นการประสูติที่ผิดแผกไปจากธรรมชาติ กรณีเช่นนี้เข้าใจว่าคงเนื่องมาจากการยกย่องพระพุทธเจ้าในฐานะบุคคลพิเศษซึ่งเป็นไปตามความเชื่อของคนอินเดียและเปอร์เซียโบราณ ที่มีความเชื่อว่าเหล่าเทพต่างๆ หรือบุคคลสำคัญ มักมีการกำเนิดแบบพิสดาร แตกต่างจากคนสามัญทั่วไป อย่างไรก็ตาม ลักษณะการ

ประสูติจากพระปรีศวันัน คัมภีร์พุทธประวัติบางฉบับก็ไม่กล่าวถึง เช่น ตำนานมูลศาสนา ก็บอกแต่เพียงว่าเป็นการประสูติจากพระครรภ์โดยไม่กล่าวถึงพระปรีศวเลย

ในการสร้างสรรค์ภาพการประสูติในศิลปะอินเดียโบราณนั้น เดิมช่างโบราณนิยมใช้สัญลักษณ์สื่อแทนเหตุการณ์ในตอนนี้อย่างหลายรูปแบบ เช่น รูปดอกบัว รูปช้าง 4 ตัวเวียนอยู่รอบดอกบัว หรือไม่ก็ใช้รูปคชลักษณ์ (คือรูปพระลักษมี ขนาบด้วยช้างสองตัว ซึ่งกำลังใช้วงสร้งน้ำถวายแด่พระนาง) ซึ่งลวดลายเหล่านี้ในคติอินเดียโบราณถือว่าเป็นลายมงคลที่สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์

ต่อมาในศิลปะคันธาระ ซึ่งเป็นสกุลช่างที่ริเริ่มสร้างพระพุทธรูปในรูปของมนุษย์เป็นครั้งแรก ได้เริ่มทำเป็นภาพเจ้าชายน้อยกำลังโผล่พ้นจากพระปรีศวของพระมารดาตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์ แต่ภาพแบบนี้ก็ไม่ได้ได้รับความนิยมเท่ากับภาพในยุคต่อมา ซึ่งทำเป็นภาพเจ้าชายน้อยประทับยืนบนพานที่เทวดารองรับไว้คติอินเดียโบราณเชื่อว่าภาพนางยักษิณียืนเหนี่ยวกิ่งไม้ที่เรียกว่า “สาละปัญจิกะ” เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เพราะยักษิณีสื่อแทนวิญญาณของสตรีที่มีอยู่ในธรรมชาติ และสตรีก็คือเพศผู้ให้กำเนิด ยังมีภาพต้นไม้ซึ่งเกี่ยวข้องกับการผลิดอกออกผลมาประกอบอยู่ด้วยแล้ว ก็ยังมีความหมายเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าสตรีและต้นไม้สามารถถ่ายทอดพลังแห่งการสร้างสรรค์ และความเจริญงอกงามให้แก่กันและกันได้อีกด้วย

คติอินเดียโบราณเชื่อว่า “การสัมผัส” ระหว่างสตรีกับต้นไม้ถือเป็น “สัมผัสพิเศษแห่งความอุดมสมบูรณ์” ในอินเดียเชื่อว่าต้นไม้จะงอกงามดี หากได้สัมผัสจากหญิงสาวต้นไม้แต่ละต้นชื่นชอบการสัมผัสที่ต่างกัน เช่น บางต้นชอบให้หญิงสาวแตะด้วยเท้าที่มีกระพรวนสวมที่ข้อเท้า บางต้นชอบให้รดด้วยเหล้าที่คายออกจากปากหญิงสาว แต่บางต้นเพียงแค่การชำเลืองมอง ในขณะที่บางต้นปรารถนาสัมผัสโอบกอด และบางต้นชอบฟังเพลง เรื่องตลก หรือรอยยิ้มหวานๆ เท่านั้นนักวิชาการ

เชื่อว่าแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับต้นไม้ น่าจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อโบราณการนับถือรุกเทวดาซึ่งสถิตอยู่ในต้นไม้ แม้แต่ในพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญกับรุกขเทวดา ดังเห็นได้จากเรื่องราวที่พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาถึง 43 พระชาติและเนื่องจากภพนางยักษ์ฉินเหนียวกิ่งไม้ เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันดีอยู่ก่อนแล้วในความหมายที่เป็นมงคลสื่อถึงความเจริญงอกงาม และยังสอดคล้องกับท่าการประทับยืนของพระนางมายา นักวิชาการจึงสันนิษฐานว่าช่างอินเดียใช้ภาพ “สาละปัญจิกะ” มาปรับใช้กับพุทธประวัติตอนประสูติ โดยตัดความ “ยั่วยวน” ของนางยักษ์ฉินออกไปคงไว้แต่นัยของการสัมผัสระหว่างสตรีกับต้นไม้ไว้เท่านั้น

เมื่อประสูติพ้นออกมาจากพระครรภ์ของพระมารดาแล้ว คัมภีร์พุทธประวัติทุกฉบับกล่าวตรงกันว่าเจ้าชายไม่ได้ประทับยืนบนพื้นในทันที มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มารองรับพระองค์ไว้ บางคัมภีร์กล่าวว่าเทวดาทำหน้าที่ บางคัมภีร์กล่าวว่า เป็นหน้าที่ของพระอินทร์และท้าวจตุโลกบาล หรือรุกขเทวดา และเมื่อพระองค์กำลังหย่อนพระบาทเพื่อประทับยืนบนแผ่นดิน มีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับพระบาททันที จากนั้นพระกุมารน้อย “สรองน้ำ” ครั้งแรกด้วยน้ำร้อนและน้ำเย็น ที่บางคัมภีร์ระบุว่านาคที่อยู่บนอากาศ 2 ตัว คือ “นันทะ” และ “อุปนันทะ” เนมิดน้ำให้ แต่บางคัมภีร์ก็ไม่ได้กล่าวถึงนาคทั้งสอง และบรรยายไว้ราวกับว่าเป็นท่อน้ำทิพย์ที่โปรยน้ำลงมาจากท้องฟ้า แต่สำหรับคัมภีร์ปฐมสมโพธิที่เรียบเรียงขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 25 อธิบายว่าเหตุการณ์นี้ไม่ได้เป็นแค่การสรองน้ำธรรมดาๆ แต่มีความหมายแฝงไว้โดยเปรียบน้ำร้อนให้เป็นดัง “ทุกรกิริยา” หรืออาจเปรียบได้ว่าเป็นความทุกข์ ความร้อนรุ่มต่อจิตใจ ส่วนน้ำเย็นเปรียบได้กับ “วิริยะทางจิต” หมายถึง ความใสเย็นที่ช่วยชำระความสงสัยต่างๆ ของจิตใจให้สะอาดสดชื่น ฉะนั้นน้ำร้อนและน้ำเย็น จึงเป็นเสมือนปริศนาธรรมถึงความทุกข์และทางออกแห่งทุกข์

ครั้นเมื่อพระกุมารได้รับการสรงน้ำครั้งแรกเรียบร้อยแล้วจึงดำเนินครั้งแรก เหตุการณ์นี้แต่ละ คัมภีร์กล่าวไว้ต่างกัน บางคัมภีร์กล่าวว่าดำเนินไปยังทุกทิศ นั่นคือ ทิศตะวันออก ใต้ ตะวันตก เหนือ ทิศเบื้องล่างและทิศเบื้องบน ทิศละ 7 ก้าว แต่บางคัมภีร์ก็กล่าวว่าดำเนินไปเฉพาะทิศเหนือ 7 ก้าว แต่ทุกคัมภีร์กล่าวตรงกันว่าเป็นการดำเนินไปเพื่อ “ตรัส” ครั้งแรก เพื่อประกาศว่า “พระองค์เป็นผู้ ประเสริฐที่สุด และนี่เป็นพระชาติสุดท้ายของพระองค์” นักวิชาการเชื่อว่า “การก้าวพระบาท” ของ พระกุมาร น่าจะได้อิทธิพลมาจากคติการบูชารอยเท้าที่มีมานานแล้วในสังคมอินเดียโบราณ โดย “จำนวน 7 ก้าว” น่าจะมาจากคติที่เชื่อว่าเลข ๗ เป็นสัญลักษณ์ของการครอบครองและแผ่อิทธิพลไป ทัวทั้งจักรวาล ส่วนการตรัสครั้งแรกก็คือการประกาศความเป็นเลิศของมนุษย์ที่มีเหนือสัตว์อื่นๆ และ แสดงว่าทรงมีศักยภาพที่จะก้าวพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด

หลังจากที่พระโอรสประสูติ คัมภีร์หลายฉบับกล่าวตรงกันว่าฤาษีชื่อ“อสิต”หรือบางคัมภีร์ เรียกว่า “กาฬเทวิล”ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของตระกูลศากยวงศ์ เข้ามาเยี่ยมพระกุมารและทำนายว่า ต่อไปภายภาคหน้าพระกุมารจะละทิ้งทางโลก เป็นผู้ค้นพบสัจธรรมอย่างแน่นอนอย่างไรก็ตามคัมภีร์ บางฉบับยังได้เล่าเพื่อเติมว่า หลังจากฤาษีท่านนี้ได้ทำนายแล้ว ต่อมาก็ได้มีการเชิญพราหมณ์มาตรวจ ทำนายลักษณะของพระกุมารอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งพราหมณ์ส่วนใหญ่ทำนายว่าในภายภาคหน้าพระกุมาร จะเป็นพระมหาจักรพรรดิราช แต่หากทรงละทิ้งทางโลกเพื่อมุ่งศึกษาทางธรรม ก็จะได้ค้นพบสัจธรรม อันยิ่งใหญ่และเป็นที่เคารพนับถือของผู้คนจำนวนมาก พราหมณ์หนุ่มชื่อ“โกณฑัญญะพราหมณ์” มั่นใจว่าพระกุมารจะทรงละทิ้งทางโลก และได้เป็นพระธรรมราชาผู้ยิ่งใหญ่อย่างแน่นอน

พระบิดาทรงชื่นชมยินดีคำทำนายที่ว่าพระโอรสจะได้เป็นพระมหาจักรพรรดิเพียงอย่างเดียว เท่านั้น ได้พระราชทานพระนามพระโอรสว่า “สิทธัตถะ”หมายถึง “ผู้มีความสำเร็จสมประสงค์ใน

ถ่ายทอดออกมาได้ โดยลักษณะที่เห็นอยู่เสมอทั้งในจิตรกรรมและประติมากรรม ก็คือ “อุษณิษะ” คือมีกะโหลกที่โป่งนูนขึ้น และยังมี “อุรณะ” หรือขนอ่อนระหว่างคิ้ว ไม่แสดงเครื่องเพชรพระขงษ์ (ขา) ท่อนบนกลมงาม นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวยาวเท่ากัน สันพระบาทยาว มีลายกงจักรที่ฝ่าพระบาท พระบาทมีเนื้อเต็ม วางแนบสนิทไปกับพื้น พระวรกายละเอียดหากประทับยืนตรงแล้วเหยียดพระกรลงมาพระหัตถ์จะยาวถึงพระขานู (เข่า) เป็นต้นส่วนอนุพยัญชนะ 80 อย่าง ที่มักปรากฏในงานศิลปะ ได้แก่ พระนาสิกโด่ง พระบาทเท่ากัน พระวรกายได้สัดส่วน พระเนตรกว้างและยาว พระขนงใหญ่และสวย เป็นต้น

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าคติความเชื่อเรื่องมหาบุรุษลักษณะเริ่มลดลง เนื่องจากขณะนั้นพระวชิรญาณภิกขุ ต่อมาเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสนพระทัยความรู้สมัยใหม่อย่างตะวันตกและทรงมีบทบาทสูงต่อพุทธศาสนาสมัยนั้น โปรดให้ขุนอินทรพิณิจ เจ้ากรมช่างหล่อ สร้าง “พระสัมพุทธพรรณี” เป็นพระพุทธรูปองค์แรกที่มีพุทธลักษณะตามพระบรมราชวินิจฉัย ถือเป็นต้นแบบของพระพุทธรูปแบบใหม่ ลักษณะเด่นอยู่ที่ความเหมือนจริงตามธรรมชาติ ที่เห็นได้ชัดคือ ไม่มีอุษณิษะ อีกทั้งยังมีขนาดที่สมจริง คือ มีหน้าตักกว้าง ๔๙ เซนติเมตร ซึ่งเทียบได้กับขนาดของคนจริง นอกจากนี้ รั้วจีวรก็มีลักษณะเป็นธรรมชาติมากขึ้น ไม่บางจนแนบเนื้ออย่างพระพุทธรูปสมัยก่อนอีกด้วย

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 การปฏิเสธความเชื่อเรื่องมหาบุรุษลักษณะก็ยิ่งมีความเด่นชัดมากขึ้นไปอีก ดังเช่นครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีพระนิพนธ์เกี่ยวกับพุทธลักษณะของพระพุทธรูปเอาไว้ว่า “...ถ้าเอามหาบุรุษลักษณะเข้ายันแล้ว เปนไม่ถูกทั้งนั้นเพราะทูลตามตรงได้ว่า ไม่เชื่อ....” ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็ได้มีพระนิพนธ์ตอบว่า “...มหาบุรุษลักษณะเป็นอาการที่

ผิดธรรมดา น่าจะแต่งออกจากรูปพระпенเจ้า...”แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปตามพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ก็ไม่เป็นที่นิยมนัก และจนถึงปัจจุบันการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย ก็ยังคงยึดถือตามแนวประเพณีเป็นส่วนใหญ่

มหากิเลนษกรณณ์ของเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงมีพระชนม์ชีพท่ามกลางความสำราญของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส จากสาวงามและเครื่องบำเรอกามคุณภายในปราสาทหลังงามหลายหลัง ซึ่งเป็นไปตามพระประสงค์ของพระบิดาที่ต้องการให้พระโอรสพบเห็นแต่ความงามและความสุข แม้กระทั่งเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะจะประพาสพระนครพระบิดาก็ยังรับสั่งให้จัดแต่งพระนครให้สวยงาม และซ่อนสิ่งที่ไม่ควรมองทุกชนิดคัมภีร์พุทธประวัติกล่าวถึงจำนวนครั้งในการประพาสพระนครไว้ต่างกันเล็กน้อย แต่ไม่ว่าจะเป็นการเสด็จออกไปกี่ครั้งก็ตาม ทุกคัมภีร์ล้วนแสดงจุดประสงค์การประพาสพระนครไว้เหมือนกันหมด นั่นก็คือ เป็นการเปิดโอกาสให้เจ้าชายสิทธัตถะได้ทอดพระเนตรเห็น “เทวทูต” ซึ่งเป็นเทวดาที่แปลงมาเป็นคนแก่ คนเจ็บ และคนตาย ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะเกิดความสงสัยว่าทำไมบุคคลเหล่านี้จึงตกอยู่ในสภาพอันน่าในสภาพอันน่าหดหู่เช่นนั้น ซึ่งเทวดาก็ได้ตั้งใจให้นายฉันทะ (บางฉบับเรียกว่า “ฉันทกะ”) มหาดเล็กผู้คอยรับใช้ใกล้ชิด ถิ่นที่จะตอบตามความเป็นจริงว่าทุกชีวิตในโลกนี้ไม่มีใครเลยที่จะพ้นไปจากความแก่ เจ็บ และตาย

คำตอบนี้สร้างความเศร้าหมองให้กับเจ้าชายสิทธัตถะ และกลายเป็นชนวนให้เกิดความคิดในการออกมหาภิเนษกรณณ์หรือออกบวชในเวลาต่อมา หลังจากที่ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตในรูปของ “สมณะ” หรือนักบวชแล้ว เจ้าชายสิทธัตถะจึงตัดสินใจละทิ้งความสุขอันถือเป็น “มายา” ทั้งปวง เพื่อค้นหาหนทางหลุดพ้นจากทุกข์ที่เกิดจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งวนเวียนไปไม่รู้จักจบสิ้น พุทธประวัติในตอนี้ คัมภีร์ทุกฉบับแสดงให้เห็นว่าเหล่าเทพเทวดาต่างคอยให้ความช่วยเหลือเจ้าชาย

สิทธิ์ตะอย่างเต็มที่ ในคัมภีร์ลิลิตวิสตระถึงกับกล่าวว่าเทวดาได้ไปเข้าฝันเพื่อเตือนให้ออกบวชด้วย นอกจากนี้เทเวดายังบันดาลให้ทั้งเมืองหลับไหล โดยเฉพาะสาวงามที่คอยปรนนิบัติเจ้าชายสิทธิ์ตะต่างหลับไปด้วยท่าทางที่ไม่น่าดูหลังจากที่เจ้าชายสิทธิ์ตะปลุกให้นายฉันทะเตรียมม้ากัณฐกะแล้ว เทวดาได้ลใจให้นายฉันทะตามเสด็จไปด้วยตลอดทาง โดยมีเทเวดาลกลุ่มหนึ่งช่วยรับเท้ามาไว้เพื่อไม่ให้เกิดเสียงดังและช่วยให้เดินทางได้รวดเร็วขึ้นนอกจากนี้ยังมีเทวดาช่วยเปิดประตูเมืองที่พระบิดาโปรตุฯ ให้สร้างขึ้น ประตูนี้มีขนาดใหญ่มาก ต้องใช้ชายฉกรรจ์ถึง 500 คนช่วยกันเปิดปิด เป็นประตูที่สร้างขึ้น หลังจากโหราจารย์ว่าจะจะเป็นเส้นทางออกบวชของพระโอรสและด้วยความช่วยเหลือของเหล่าเทวดา ในที่สุดเจ้าชายสิทธิ์ตะก็ได้ออกผนวช ทรงตัดพระเกศา ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมา

อย่างไรก็ตาม พุทธประวัติในตอนนี้อยู่ในระยะหลังๆ ดูเหมือนได้รับคำวิจารณ์อยู่มาก เพราะจะเห็นว่าเรื่องราวดำเนินไปได้ด้วยบทบาทของเทวดาทั้งนั้น นักวิชาการบางท่านเห็นว่าเป็นเรื่องราวที่เน้นความเป็นวรรณศิลป์มากกว่าความจริง เห็นว่าเจ้าชายสิทธิ์ตะไม่ได้รับการดลพระทัยจากเทวดาแต่อย่างใด หากแต่เป็นการตั้งพระทัยออกบวชเอง และได้กระทำต่อหน้าพระบิดาด้วย

หลังจากเจ้าชายสิทธิ์ตะเสด็จข้ามแม่น้ำอโนมา ทรงเริ่มเป็นสมณะด้วยการใช้พระขรรค์ตัด “พระเกศา” นักวิชาการบางท่านเห็นว่าเป็นสัญลักษณ์ของการตัดกามารมณ์ แต่ ดร.นันทนา ชุตินวงศ์ เห็นว่าการตัดผมยาวมีความหมายคล้ายกับ “การสละมงกุฎ” สละโลกตัดขาดชาติกำเนิดอันสูงส่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิดนั่นเอง จากนั้นทรงโยนพระเกศาขึ้นไปในอากาศ ทันใดนั้นพระอินทร์ก็ได้อุ้มเชิญพระเกศาขึ้นไปประดิษฐาน ณ พระเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงถือว่า “พระเกศา” เป็นพระบรมธาตุองค์แรกที่ได้รับการบูชาบนสวรรค์ ตั้งแต่พระพุทธองค์ยังไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แต่

พุทธศาสนิกชนก็นับถือพระเกศานี้มาก เห็นได้จากภาพสลักในศิลปะอินเดียโบราณ ที่แสดงภาพการบูชาพระเกศาทูด้วยดนตรีและการร่ายรำอย่างงดงาม

นอกเหนือจากพระเกศาแล้ว พระภุชญาของเจ้าชายสิทธัตถะก็ได้รับการอัญเชิญไปประดิษฐานบนสวรรค์ด้วยเช่นกัน โดยหลังจากพระพรหมแปลงเป็นพราน เพื่อลงมาแลกเปลี่ยนเครื่องแต่งกายกับเจ้าชายสิทธัตถะแล้ว ก็ได้อัญเชิญพระภุชญาขึ้นไปประดิษฐาน ณ ทศเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นนอกนิชฐพรหม ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่อยู่สูงกว่าดาวดึงส์และดุสิตขึ้นไปอีก และพรหมในชั้นนี้เมื่อหมดอายุขัย ก็จะเข้าสู่การปรินิพพานไม่ต้องมากลับมาเกิดอีกต่อไป

เมื่อนายฉันทะและมākāณฐกะตามเสด็จเจ้าชายสิทธัตถะมาถึงที่หมายและมั่นใจว่าเจ้าชายจะไม่เสด็จกลับพระนครอย่างแน่นอนแล้ว ทั้งสองรู้สึกห่วงใยและอาลัยเจ้าเป็นอย่างมาก คัมภีร์พุทธจรีตเล่าว่านายฉันทะร้องไห้และฟูบลงสวมนกอดม้า ส่วนมākāณฐกะก็ร้องไห้แล้วใช้เส้นเสียวพระบาททั้งสองข้างของเจ้าชายสิทธัตถะ จากนั้นจึงเดินทางกลับพระนคร โดยใช้เวลาเดินทางนานถึง 8 วัน ต่างจากเมื่อครั้งที่เดินทางมา มีเทวดาช่วยเหลือใช้เวลาเพียงหนึ่งคืนแต่คัมภีร์นิทานกถาได้เพิ่มเติมเรื่องราวในตอนนี้เป็นต้นแบบให้กับคัมภีร์รุ่นหลังๆ เช่น ปฐมสมโพธิ์ เล่าว่ามākāณฐกะไม่ได้เดินทางกลับพระนครสิ้นใจตายเพราะดวงใจแตกสลายด้วยความโศกเศร้าไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดพระเกศา นุ่งห่มผ้าย้อมฝาดเป็น “สมณโคดม” แล้ว(คำว่า “สมณ” หมายถึงนักบวช “โคดม” เป็นชื่อวงศ์ของเจ้าชายสิทธัตถะ) พระองค์จาริกไปกรุงราชคฤห์เป็นแห่งแรก ณ ที่นั่น พระเจ้าพิมพิสาร (บางฉบับเรียกว่า “พระเจ้าเศรษฐะ”) ได้เสด็จมาเข้าเฝ้าและเชิญสมณโคดมให้ร่วมกันปกครองบ้านเมือง แต่พระองค์ทรงปฏิเสธเพราะทรงมุ่งละทิ้งชีวิตทางโลกอย่างแน่นอน จากนั้นพระองค์เสด็จไปศึกษากับอาฬรดาบส (บางฉบับเรียกว่า “อราทดาบส”) เมื่อ

สำเร็จแล้ว เสด็จไปเรียนกับอุทกดาบส (บางฉบับเรียกว่า “อุทรกะ”) แต่ทรงพบว่าความรู้จากทั้งสองสำนัก เป็นเพียงการเข้าฌานเพื่อข่มกิเลสไว้ แม้จะบรรลุฌานแล้วก็ยังไม่สามารถหลุดพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด จึงไม่ใช่แนวทางที่สมณโคดมทรงแสวงหาจึงเสด็จต่อไปยังสถานที่ต่างๆ

เมื่อเสด็จมาถึงสถานที่แห่งหนึ่งในแคว้นมคธ ซึ่งเป็นบริเวณที่ร่มรื่นด้วยพันธุ์ไม้ มีแม่น้ำใสไหลผ่านและมีหมู่บ้านอยู่ไม่ห่างมากนัก พระองค์ตัดสินใจประทับ ณ สถานที่นี้ เพื่อแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยพระองค์เอง โดยมี **“ปัญจวัคคีย์”** คอยปรนนิบัติ เพราะหวังว่าเมื่อพระองค์ค้นพบทางหลุดพ้นแล้วจะได้เรียนรู้จากพระองค์ต่อไปสมณโคดมทรงเริ่มต้นบำเพ็ญ **“ทุกรกิริยา”** หมายถึงสิ่งที่ทำได้ยาก ด้วยวิธีการต่างๆ เริ่มต้นตั้งแต่การลดอาหารจนเหลือการเสวยเพียงน้อยนิด ทรงเปลี่ยนไปนั่งห่มด้วยวัสดุต่างๆ เช่น หนัังสัตว์ เปลือกไม้ ไปจนถึงการเปลือยพระวรกาย ลองบรรทมและพระดำเนินบนหนามแหลม ประทับในป่าช้า ปลดปล่อยพระวรกายเต็มไปด้วยฝุ่นและโคลน ทรงกลั่นลมหายใจ ฯลฯ ซึ่งรวมระยะเวลาในการบำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง 6 ปี ในที่สุดพระวรกายก็ผ่ายผอมลงมาก คัมภีร์ลลิตวิสตระถึงกลับบรรยายว่าพระมารดาได้เสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต เพราะทรงเกรงว่าพระโอรสจะสิ้นพระชนม์ แต่สมณโคดมตรัสว่าพระองค์จะทำคำทำนายของอสิตฤาษีให้เป็นจริง (ทำนายว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า) พระมารดาจึงเสด็จกลับไป แต่เหตุที่พระมารดาทรงเป็นกังวลเช่นนั้น ก็เพราะพระวรกายของสมณโคดมในเวลานั้นผ่ายผอมอย่างที่สุด กระทั่งหน้าท้องกับกระดูกสันหลังชิดติดกัน บางคัมภีร์กล่าวว่าพระวรกายไม่คงามผุดผ่องแต่คัมภีร์พุทธจรดกลับบรรยายว่าแม้จะทรงผ่ายผอมลงมาก แต่ก็ไม่ได้อดด้วยพระเกียรตินิยมและความงดงามประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการบำเพ็ญทุกรกิริยาอีกอย่างหนึ่ง ก็คือในคัมภีร์ที่เน้นเรื่องราวที่เป็นปาฏิหาริย์ เช่น ลลิตวิสตระ จะมีการบรรยายรายละเอียดให้เห็นภาพของความเจ็บปวดอยู่มากทีเดียว ทั้งนี้คงเพื่อเน้น

ถึงความตั้งพระทัย และยกย่องในความมุ่งมั่นของสมณโคดมที่มีมากกว่าคนธรรมดาทั่วไป ต่างจาก คัมภีร์ของฝ่ายเถรวาทโดยเฉพาะที่แต่งขึ้นในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ที่กล่าวถึง รายละเอียดของการบำเพ็ญทุกรกิริยาไว้น้อยมากนัก ซึ่งคงเป็นเพราะเห็นว่าเหตุการณ์นี้ไม่ใช่หนทาง แห่งการบรรลุธรรม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการบำเพ็ญทุกรกิริยาจะไม่ใช่หนทางตรัสรู้ แต่ก็ถือเป็นช่วงเวลาที่ผ่านมา โดยไม่เสียเปล่า เพราะเป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าสมณโคดมทรงผ่านความยากลำบากและทรงใช้ ความมุ่งมั่นความพยายามมากเพียงใด และที่สำคัญที่สุดก็คือ ช่วงเวลานีเองที่ทำให้สมณโคดมทรง ค้นพบ “ทางสายกลาง” เพราะทรงผ่านมาแล้วทั้งสภาวะที่เคยหมกมุ่นในกามสุข และการเป็นทุกข์ จากการละทิ้งความสุขเพื่อทรมานพระวรกาย

ส่วนเหตุผลที่ทำให้สมณโคดมเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยาเกิดขึ้นหลังจากที่ทรงทบทวนไปถึง ความสงบจากการเจริญพระฌานและทรงเห็นว่าน่าจะเป็นหนทางที่ถูกต้อง จึงกลับมาเสวยพระกระยา หารตามเดิม โดยมี “ข้าวมธุปายาส” ที่นางสุชาดานำมาถวายเป็นพระกระยาหารมื้อสำคัญที่ได้เสวย ก่อนการตรัสรู้ แต่การตัดสินใจครั้งนี้ทำให้ปัญจวัคคีย์หมดศรัทธา พากันละทิ้งพระองค์ไป

สำหรับภาพการบำเพ็ญทุกรกิริยา สกุลช่างคันธาระของอินเดียได้ถ่ายทอดความซบผอมของ สมณโคดมขึ้นเป็นครั้งแรกจากนั้นในศิลปะพม่าก็มีการสร้างด้วยเช่นกัน แต่แตกต่างกันตรงที่ศิลปะ พม่านิยมสร้างขึ้นตามเหตุการณ์ที่เด็กเลี้ยงวัวกำลังเอาไม้ไผ่เข้าไปในช่องพระกรรณ (หู) นอกจากนี้ แล้ว ในศิลปะจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ก็มีการวาดภาพสมณโคดมที่มีพระ วรกายผ่ายผอม พระเกศาและพระมัสสุยาว ดูรุงรังซึ่งเป็นต้นแบบให้กับศิลปะญี่ปุ่น โดยเฉพาะการ

ทำภาพพิมพ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ก็ได้มีการปรับโดยผสมผสานเข้ากับแนวคิดของนิกายเซน ทำให้คล้ายกับนักพรตที่สงบนิ่งอยู่ในฌาน

ในยุคที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดสินใจออกมหาภิเนษกรรม สังคมอินเดียเต็มไปด้วยนักปราชญ์หลายสำนักที่พยายามค้นหาหนทางหลุดพ้นความทุกข์ โดยบางสำนักเชื่อว่าไม่มีหนทางหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด บางสำนักเชื่อว่าเมื่อตายแล้วก็ดับสูญบางสำนักเชื่อว่าทุกชีวิตถูกลิขิตไว้แล้วเปลี่ยนแปลงอะไรไม่ได้แนวคิดที่ได้รับการยอมรับทั่วไปขณะนั้น คือ “การบำเพ็ญตบะ” ซึ่งเป็นการทรมานร่างกายอย่างเข้มงวดที่สุด เชื่อว่าเมื่อปฏิบัติแล้ว จะนำไปสู่ “การหลุดพ้น” ซึ่งเป็นสภาวะที่สามารถเอาชนะความเลวร้ายและความทุกข์ในชีวิตได้ บรรดาโยคี นักบวชหลายสำนักยังบำเพ็ญตบะ ทรมานร่างกายในแบบต่างๆ เพราะเชื่อว่าช่วยขัดเกลากิเลสเบาบางลงได้เมื่อสมณโคดมเริ่มต้นค้นหาหนทางพ้นทุกข์ จึงทรงเลือกการบำเพ็ญทุกริกิริยาเป็นแนวทางปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

หลังจากการทรมานตนเองไม่ได้ผล จึงทรงหันกลับมาปฏิบัติตนแบบปกติ หลังจากการเสวยข้าวมธุปายาสแล้ว คัมภีร์พุทธประวัติกล่าวว่า เป็นช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากสมณโคดมทรงมีพลังกำลัง โดยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายอย่างก่อนการตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งคัมภีร์แต่ละฉบับก็อธิบายไว้แตกต่างกัน แต่มีประเด็นที่น่าสนใจอยู่ 4 เรื่อง ได้แก่

เถา เป็นภาชนะที่ใช้บรรจุข้าวมธุปายาส ทำด้วยทองคำ คัมภีร์พุทธจริตกล่าวว่าหลังจากที่สมณโคดมเสวยแล้ว ไดโยนเถาลงไปในแม่น้ำ แต่คัมภีร์ลลิตวิสตรอธิบายรายละเอียดมากขึ้น กล่าวว่าพญานาคชื่อสาครจะอัญเชิญเถาดังกล่าวไปบูชา แต่เทวดาที่มีพระนามว่าปุรันทะได้ขอนำขึ้นไปบูชาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แทน ส่วนคัมภีร์ปฐมสมโพธิมีเนื้อหาต่างออกไป เล่าว่าสมณโคดมทรงเสี่ยงทายว่าหากพระองค์จะตรัสรู้อย่างแน่นอน ขอให้เถาทองคำนี้ลอยทวนน้ำขึ้นไป ซึ่งก็เป็นจริงตามนั้น

และเมื่อธาตุทองคำลอยไปได้ระยะหนึ่ง ก็จมลงไปยังพิภพของพญานาค ลงไปซ้อนทับบนธาตุทองคำของพระอดีตพุทธเจ้า 3 พระองค์ที่เคยตรัสรู้มาก่อนแล้ว

หย้า การใช้หย้าปูที่ประทับได้พระศรีมหาโพธิ์ เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่มีความสำคัญ คัมภีร์พุทธจรีตกล่าวว่าหลังจากการสงน้ำ สมณโคดมได้เสด็จไปยังพระศรีมหาโพธิ์ ทรงรับหย้าอันบริสุทธิจากคนตัดหญ้าส่วนคัมภีร์ลลิตวิสตระกล่าวว่าพระองค์ทรงนึกได้ว่าพระอดีตพุทธเจ้าล้วนแล้วแต่ประทับตรัสรู้บนพื้นที่ปูด้วยหย้า พระองค์จึงตรัสขอหย้าจากคนตัดหญ้าที่มีชื่อว่าสวัสดิกะ ต่างจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิ์ที่ว่า “โสதியพราหมณ์” เป็นผู้ถวายหย้า จากนั้นเมื่อจะทรงประทับได้พระศรีมหาโพธิ์ ทุกคัมภีร์กล่าวตรงกันว่าทรงปฏิญาณว่าจะไม่ลุกจากที่ประทับจนกว่าจะตรัสรู้ ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ์มีเพิ่มเติมว่าพระองค์ทรงอธิษฐานให้ “วชิรอาสน์รัตนบัลลังก์” ปรากฏขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประทับ

ผู้ขับไล่พญามาร ขณะทรงเจริญพระญาณใต้พระศรีมหาโพธิ์ พญามารยกทัพมาขัดขวางโดยพญามารอ้างว่าสมณโคดมไม่มีสิทธิ์ประทับตรงนี้ เพราะบำเพ็ญบารมีไม่มากพอ จึงขอให้ลุกออกไปรายละเอียดต่อนั้นคัมภีร์ลลิตวิสตระกล่าวว่า สมณโคดมทรงใช้พระหัตถ์ทาบบลงไปที่แผ่นดิน ทันใดนั้น เทพธิดาผู้รักษาแผ่นดิน นามว่า “สถาวรา” ได้แทรกแผ่นดินขึ้นมาขับไล่พญามาร ส่วนคัมภีร์พุทธจรีตกลับบรรยายไว้ว่า มีสิ่งมีชีวิตที่วิเศษสิ่งหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏรูปและสถิตอยู่ในท้องฟ้า ได้เปล่งเสียงดังขับไล่พญามารแต่สำหรับเรื่อง “พระแม่ธรณี” ที่แทรกแผ่นดินขึ้นมา แล้วบีบน้ำจากมวยพระเกศาให้ท่วมกองทัพพญามาร ดังบรรยายในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ์ บางท่านเชื่อว่าน่าจะเป็นเรื่องราวที่เพิ่งเพิ่มเติมขึ้นในภูมิภาคนี้ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18 เพราะไม่เคยพบในอินเดีย และเท่าที่พบในศิลปะอินเดีย นิยมทำภาพสมณโคดมทรงพระหัตถ์ยื่นไปแตะแผ่นดิน หรือยกพระหัตถ์ขึ้น คล้ายกับท่าประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์ของฮินดู ไม่มีภาพพระแม่ธรณีบีบมวยผม

พญามาร คัมภีร์พุทธจติกล่าว่าคือ “กามเทพ” ผู้ทำให้คนลุ่มหลงอยู่ในกิเลส แต่คัมภีร์ลลิตวิสตระกล่าวเพียงว่า พญามารมีพิภพหรือเขตแดนงดงามเป็นของตนเองส่วนคัมภีร์ปฐมสมโพธิระบุไว้อย่างชัดเจนว่าพญามารเป็นเทวบุตร มีชื่อว่า “วสวัตติมาร” และจะเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งด้วย แต่ว่า ณ ขณะนี้ยังประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี คอยขัดขวางไม่ให้คนหลุดพ้นจาก “กาม” เมื่อกองทัพพญามารจากไป สมณโคตมเจริญพระญาณต่อไปจนตรัสรู้ในที่สุด

ช่วงเวลาของการเจริญพระญาณก่อนการตรัสรู้ มีรายละเอียดอธิบายไว้แตกต่างกันอยู่บ้างในคัมภีร์แต่ละฉบับ แต่ก็สรุปได้ว่าเป็นช่วงที่สมณโคตมได้บรรลุญาณระดับต่างๆ จนถึงตรัสรู้ โดยเริ่มตั้งแต่ระลึกถึงอดีตชาติหลายภพชาติ จากนั้นทรงเห็นและเข้าใจทุกข์ของสังสารวัฏ และสุดท้ายก็ได้ตรัสรู้หนทางออกจากทุกข์เหล่านั้นช่วงเวลาของการตรัสรู้ถือว่าสำคัญมากที่สุดที่สุดในพุทธประวัติ เพราะเป็นช่วงที่การบำเพ็ญเพียรยาวนานและส่งผลให้เป็น “พระพุทธเจ้า” โดยสมบูรณ์ สภาพการณ์อันสำคัญนี้ สังเกตได้ว่ามีความสอดคล้องกับแบบแผนของจิตรกรรมฝาผนังที่พบแพร่หลายในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นแบบแผนที่มีการวาดภาพภูมิจักรวาล (ไตรภูมิ) ไว้ที่ผนังด้านหลังพระพุทธรูปประธาน ส่วนผนังด้านหน้าเป็นภาพมารผจญ ซึ่งทั้งสองภาพนี้สื่อให้เห็นว่า หลังจากพระพุทธเจ้า (สื่อแทนด้วยพระพุทธรูปประธาน) ทางชนะมารแล้วจึงตรัสรู้ โดยภาพจักรวาลที่อยู่เบื้องหลังพระพุทธรูปประธาน นอกจากจะสื่อสาระที่ทรงตรัสรู้ คือแสดงถึงความเข้าใจถึงการเวียนว่ายตายเกิดในภพต่างๆ ในจักรวาลนี้แล้ว ก็ยังช่วยเสริมให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านี้ในขณะเดียวกันก็สื่อให้เห็นว่าพระพุทธองค์ประทับตำแหน่ง ศูนย์กลางของจักรวาล ทรงมีพุทธคุณครอบคลุมไปทั่วจักรวาล และทรงเป็น “ศูนย์กลาง” ทางจิตวิญญาณของพุทธศาสนิกชน

ภายหลังการตรัสรู้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายอย่าง ซึ่งคัมภีร์ฉบับต่างๆ ได้บรรยายรายละเอียดไว้แตกต่างกัน แต่ประเด็นหนึ่งที่กล่าวไว้ตรงกันก็คือการระบุว่าภายหลังการตรัสรู้ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้วพระพุทธเจ้าทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการพิจารณาพระธรรม ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น “การเสวยวิมุตติสุข” หรือ “การได้รับความสุขจากการหลุดพ้น” พุทธกิจนี้เกิดขึ้นต่อเนื่องกันช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งมีความสับสนและแตกต่างในการระบุระยะเวลาและรายละเอียดอยู่บ้าง เพราะบางคัมภีร์ก็กล่าวว่าเกิดขึ้นนาน 4 สัปดาห์ ในขณะที่คัมภีร์หลายฉบับแม้จะระบุตรงกันว่าเกิดขึ้นนาน 7 สัปดาห์ แต่รายละเอียดของเหตุการณ์ไม่ตรงกันอย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าการเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลานาน 7 สัปดาห์ ตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาและคัมภีร์นันทนกา ทั้งยังส่งอิทธิพลในคัมภีร์พุทธประวัติของไทยอีกด้วย ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวอธิบายว่าการเสวยวิมุตติสุขในแต่ละสัปดาห์ มีเหตุการณ์ต่างๆ กระจายกันเกิดขึ้น ณ สถานที่ 7 แห่ง ใกล้เคียง กับต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยเรียกสถานที่เหล่านั้นว่า “สัตตมหาสถาน”(สัตตะ แปลว่า เจ็ด) ซึ่งแต่ละสถานที่ที่มีชื่อเรียกต่างกัน คือ

1. โพธิบัลลังก์ อยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้นั้นเอง โดยตลอดช่วงสัปดาห์แรก และพระพุทธองค์ยังคงประทับนั่งพิจารณาธรรมต่อไป โดยไม่ทรงลุกจากที่ประทับ
2. อนิมิสเจดีย์ เป็นตำแหน่งที่พระพุทธเจ้าทรงลุกไปประทับยืน เพื่อจ้องพระศรีมหาโพธิ์โดยไม่กะพริบพระเนตรเลยตลอดช่วงสัปดาห์ที่ 2
3. รัตนจกกรมเจดีย์ เป็นเส้นทางเดินจกกรมตลอดสัปดาห์ที่ 3 อยู่ระหว่างพระศรีมหาโพธิ์กับอนิมิสเจดีย์

4. รัตนขจรเจดีย์ เป็นที่ตั้งของ “เรือนแก้ว” ที่เทวดาเนตรมิตถาว์ให้พระพุทธรูปเจ้าประทับนั่ง
พิจารณาธรรมตลอดช่วงสัปดาห์ที่ 4

5. อัชปาลนิโครธ เป็นที่ประทับนั่งพิจารณาธรรมใต้ต้นไทรตลอดช่วงสัปดาห์ที่ ๕

6. มุจลินท์ เป็นที่ประทับนั่งพิจารณาธรรมใต้ต้นจิก และมีพญานาคชื่อมุจลินท์เข้ามาแผ่
พังพาน เพื่อปกป้องพระพุทธรูปเจ้าจากพายุฝนที่ตกลงมาช่วงสัปดาห์ที่ 6

7. ราชายตนะ เป็นที่ประทับนั่งพิจารณาธรรมใต้ต้นแถตลอดช่วงสัปดาห์ที่ 7 และหลังจาก
สัปดาห์นี้ทั้งสองท่านนี้ก็ได้เป็น “อุบาสก” หรือผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาคุณุแรก

หากกล่าวถึงในด้านรูปแบบของงานศิลปกรรม พบว่าในศิลปะอินเดียมีการสร้างภาพเล่าเรื่อง
การเสวยวิมุตติสุขมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4-5 แล้ว แต่ยังไม่สร้างเรียงต่อกันจนครบทั้ง 7 สัปดาห์ ซึ่ง
ก็สอดคล้องกับเนื้อเรื่องในคัมภีร์พุทธประวัติรุ่นเก่าๆ ที่เล่าเรื่องราวการเสวยวิมุตติสุขไว้ไม่ครบ 7
สัปดาห์เช่นกัน นักวิชาการพบว่าเพิ่งมีการสร้างสมบูรณ์ครบ 7 สัปดาห์ ในศิลปะลังกาและศิลปะเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ในระยะหลังนี้เอง

ในประเทศไทยมีการสร้างงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสวยวิมุตติสุขอย่างต่อเนื่อง
ปรากฏให้เห็นทั้งงานจิตรกรรม เช่น ภาพในกรุพระปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ และภาพในอุโบสถ
หลายแห่งที่วาดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 เช่น ภาพในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม
จ. เพชรบุรี อุโบสถวัดคงคาราม จ. ราชบุรี อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง จ. อุบลราชธานี อุโบสถวัดปราสาท
จ. เชียงใหม่ และอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพฯ และยังมีการสร้างสถาปัตยกรรมจำลองสัตตมหาสถาน
ขึ้นมาอีกด้วย เช่น กลุ่มโบราณสถานที่วัดพระธาตุบังพวน จ. หนองคาย และที่วัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพฯ

แต่กล่าวได้ว่าสถาปัตยกรรมจำลองสัตตมหาสถานที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทยก็คือ วิหารเจ็ดยอดและกลุ่มโบราณสถานภายในวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) จ. เชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดที่พระเจ้าติโลกราชโปรดเกล้าฯ ให้นำต้นโพธิ์จากลังกามาปลูกไว้เมื่อ พ.ศ. 1999 พร้อมกับโปรดเกล้าฯ ให้จำลองสถานที่ตรัสรู้และสัตตมหาสถานขึ้นมา

ปัจจุบันนี้แม้ว่าอาคารต่างๆ ในวัดแห่งนี้จะทรุดโทรมลงไปมาก และเหลือร่องรอยของสิ่งก่อสร้างไม่ครบทั้ง 7 แห่งแล้วก็ตาม แต่ก็นับว่าโชคดีที่ “วิหารเจ็ดยอด” ซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัดและเป็นรูปจำลองของ “โพธิบัลลังก์” ยังคงได้รับการบูรณะให้อยู่ในสภาพค่อนข้างดี ซึ่งจะเห็นได้ว่าช่างโบราณสามารถสื่อเรื่องราวในตอนตรัสรู้และการเสวยวิมุตติสุขในช่วงสัปดาห์แรกได้ด้วยวิธีการที่ชาญฉลาด นั่นก็คือออกแบบให้อาคารแห่งนี้สามารถประดิษฐานต้นโพธิ์ไว้ที่ด้านบน ผ่นด้านนอกก็ประดับด้วยปูนปั้นภาพดอกไม้ทิพย์ และเทพชุมนุม แสดงความยินดีต่อพระพุทธเจ้าภายหลังการตรัสรู้ ส่วนพระพุทธรูปภายในอาคารแสดงปางมารวิชัย สื่อถึงการชนะมารและการเจริญพระญาณตลอดช่วงสัปดาห์แรกภายหลังการตรัสรู้ได้เป็นอย่างดี

การ “จ้องพระศรีมหาโพธิ์โดยไม่กะพริบพระเนตร” เป็นพุทธกิจที่มีรายละเอียดระบุไว้ต่างกันในคัมภีร์แต่ละสมัยโดยได้มีการกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในคัมภีร์พุทธจริต และกล่าวถึงเพียงสั้นๆ ว่าพระพุทธเจ้าทรงจ้องพระศรีมหาโพธิ์ ก่อนเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ โดยไม่ได้ให้เหตุผลใดใด ส่วนในคัมภีร์มหาวิสสุและลลิตวิสตระ ได้เพิ่มคำบรรยายว่าทรงจ้องพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมกับทรงรำพึงในทำนองที่ว่า ณ ที่แห่งนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้และประสบผลแห่งความเพียรจากนั้นคัมภีร์นิทานถากก็เพิ่มการจ้องโพธิ์บัลลังก์ที่ประทับขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง พร้อมกับการรำพึงถึงผลของการบำเพ็ญเพียรจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 เริ่มระบุเหตุผลในการจ้องพระศรีมหาโพธิ์ขึ้น เช่น คัมภีร์ชินจริตระบุว่า

พระพุทธเจ้าทรงจ้องพระศรีมหาโพธิ์เพื่อแสดงความเคารพ อาจเพราะเป็นร่มไม้ที่ได้ประทับตรัสรู้ แนวคิดนี้ส่งผลให้คัมภีร์ที่แต่งขึ้นในประเทศไทย เช่น สัมภารวิบาก ปฐมสมโพธิ์ และชินมทานิทาน กล่าวถึงการจ้องพระศรีมหาโพธิ์โดยไม่กะพริบพระเนตรด้วยเหตุผลเดียวกัน คือกล่าวว่าเป็นการแสดง ความขอบคุณ บูชา และรำลึกถึงคุณูปการของพระศรีมหาโพธิ์

หลังจากพระพุทธเจ้าทรงทบทวนสิ่งที่ตรัสรู้ ตลอดช่วงการเสวยวิมุตติสุขแล้ว ทรงตระหนักว่า แม้พระธรรมเป็นสิ่งที่ดับทุกข์ได้แต่ก็เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งเข้าใจยากทำให้พระพุทธองค์ไม่มั่นใจ พระทัยว่าจะถ่ายทอดให้ผู้ใดได้ คัมภีร์หลายฉบับกล่าวว่าทรงโน้มเอียงจะสงบบัญ ไม่ประสงค์ที่จะ ประกาศคำสอนแก่ผู้ใด ทำให้เหล่าเทวดาต้องขอร้อง พุทธประวัตินี้ที่แต่งขึ้นในประเทศไทยตั้งแต่พุทธ ศตวรรษที่ 25 อธิบายต่างออกไป เช่นพุทธธานุพุทธประวัติ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส อธิบายว่า “....พระองค์ดำริถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นของลึก ยากที่บุคคล ผู้ยิตติในอาลัยจะตรัสรู้ตามได้ แต่อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์จึงพิจารณาดูว่า จะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรม นั้นบางหรือไม่...” และเมื่อทรงเห็นว่ามิใช่ผู้ที่จะสามารถเข้าใจธรรมได้ จึงตั้งพระทัยที่จะเผยแผ่ธรรม โดยไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เหล่าเทวดาลงมาขอร้อง บุคคลแรกที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ให้ได้ ฟังพระธรรม คืออาหารดาบสและอุทกดาบส แต่เนื่องจากทั้งสองท่านได้สิ้นชีวิตไปแล้ว ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงนึกถึงปัญจวัคคีย์ที่เคยปรนนิบัติพระพุทธองค์เพราะเป็นกลุ่มผู้ฝึกฝนธรรม มีราคะ โทสะ และโมหะน้อย พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปที่พักของปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเมือง พาราณสี ซึ่งเป็นป่าที่เต็มไปด้วยกวาง และเป็นสถานที่ที่พระอดีตพุทธเจ้าหลายพระองค์เคยแสดงปฐม เทศนามาแล้วจึงเป็นสถานที่ “อาบไปด้วยธรรม” เมื่อปัญจวัคคีย์เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา ครั้งแรกไม่ คิดที่จะต้อนรับ เพราะเข้าใจพระพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่มุ่งมั่นในการแสวงหาทางหลุดพ้น แต่ด้วยสง่าราศี

และเดชของพระพุทธเจ้า ทำให้ปัญจวัคคีย์เปลี่ยนท่าทีให้การต้อนรับ ก่อนแสดงปฐมเทศนา คัมภีร์ ลลิตวิสตระกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงนำในสระใหญ่แห่งหนึ่งก่อน จากนั้นทรงระลึกถึงการแสดงปฐมเทศนาของพระอัสสชิพุทธเจ้า ทรงประทับกนิษฐาธิราชวโรดมที่ประทับของพระอัสสชิพุทธเจ้า จากนั้นจึงประทับนั่งบนพระแท่นของพระองค์ กล่าวการแสดงธรรม ที่มีผู้มาร่วมฟังจำนวนมาก รวมถึงเทวดา และพระโภคิสรณ์ เหล่าเทวดาต่างช่วยกันตกแต่งห้องฟ้าให้งดงามด้วยฉัตรและธง สารสำคัญของปฐมเทศนา คือ สิ่งสำคัญที่นักบวชควรละทิ้ง ได้แก่ การติดอยู่ใน “กามสุข” ซึ่งถือเป็นสุดขั้วแห่งการหลงอยู่ในความสุข กับความไม่ “ทรมานตน” ซึ่งถือเป็นสุดขั้วของการละทิ้งความสุข ทรงแนะนำให้เลือก “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือทางสายกลาง ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ ทั้งทางกาย และใจ เมื่อถ่ายทอดเป็นงานศิลปะอันเดียวโบราณใช้ “จักร” เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพุทธประวัติตอนนี้ ต่อมาเมื่อเริ่มสร้างภาพพระพุทธเจ้าแล้ว จึงแสดงภาพพระพุทธรูปองค์ทรงหมุนธรรมจักร หรือทรงแสดงพระหัตถ์ในท่า “ธรรมจักรมุทรา” การใช้ “จักร” มาเปรียบเทียบกับ “ธรรมจักร” ซึ่งนักวิชาการคาดว่าทั้งสองคำนี้น่าจะมีความหมายเกี่ยวข้องกัน โดยหากลองย้อนกลับไปหาที่มาของจักร จะพบว่า จักรเป็นสัญลักษณ์ของพระสุริยเทพ (พระอาทิตย์) เทพผู้ประทับอยู่บนราชรถที่มีล้อก็คือจักรเชื่อว่าเวลากลางวันกลางคืน เกิดจากการขับเคลื่อนราชรถของสุริยเทพมาในตอนเช้า แล้วเสด็จกลับไปในตอนเย็นและจะเสด็จมาใหม่ในเช้าวันรุ่งขึ้น วงเวียนกันไปจนเกิดเป็นฤดูกาล เป็น “วัฏจักร” ที่สืบเนื่อง “หมุน” ไปไม่รู้จบสิ้น จนเมื่อมีการนับถือพระวิษณุในฐานะที่เป็นภาคหนึ่งของพระสุริยเทพ จักรจึงกลายเป็นอาวุธชั้นเลิศของพระวิษณุในการตัดจากกิเลส

ต่อมาศาสนาพุทธได้นำเอาคุณสมบัติเรื่อง การหมุนของจักร เปรียบเทียบกับการเวียนว่ายตายเกิด (สังสารวัฏ) เหตุแห่งทุกข์และการดับทุกข์ เสมือน “วงล้อแห่งธรรม” ที่มี “อริยสัจ” คือความ

หลงหรือความไม่รู้ เป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดกิเลสหรือความอยาก และผลของกรรมก็จะหมุนวนไปไม่จบสิ้น สอดคล้องกับที่คัมภีร์พุทธจริตกล่าวเปรียบว่าเป็น “กงล้อแห่งทุกข์อันทรงพลัง” ซึ่งหมุนทับสัตว์ทั้งหลายจะต้องเจ็บป่วยและตายเป็นธรรมดา ผู้ที่จะพ้นจาก “กงล้อแห่งทุกข์” นี้ได้ จะต้องตัดวงจรของทุกข์ ด้วยการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ พิจารณาให้ได้ว่าสิ่งใดเป็นทุกข์ เมื่อรู้เหตุแห่งทุกข์แล้ว ก็ต้องหาทางดับทุกข์ และปฏิบัติตามนั้นก็จะพ้นจากทุกข์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าสิ่งนี้ก็เป็นวัฏจักรในการดำเนินชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งดังนั้นพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงเป็นปฐมเทศนา จึงเรียกว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” หมายถึงพระสูตรที่ว่าด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม เมื่อหมุนหรือเทศนาแล้ว จะไม่มีคำสอนอย่างอื่นมาหมุนทับรอยได้อีก

ในสมัยอินเดียโบราณยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าได้มีการนำ “ธรรมจักร” มาใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า รวมทั้งสื่อแทนเหตุการณ์ตอนปฐมเทศนาด้วย ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๙ เริ่มนำรูปกวางมาประกอบธรรมจักร จึงแยกได้ชัดเจนว่าเป็นเหตุการณ์ตอนปฐมเทศนาธรรมจักรที่พบในงานศิลปกรรม ไม่ว่าจะเป็นภาพสลักหรือประติมากรรม มีรูปแบบของการประดิษฐานบนแท่น และบนยอดเสาการประดิษฐานยอดเสา เรียกว่า “ธรรมจักรสถัมภะ” ชั้นที่เก่าแก่ที่สุด สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 3 สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ถูกขุดพบเมื่อ พ.ศ. 2447 ในป่ากวาง เมืองสารนาถ ใกล้ๆ กับสถานที่แสดงปฐมเทศนาเมืองพาราณสี เป็นจักรตั้งอยู่ยอดเสาที่รองรับด้วยสิงห์ 4 ตัว รัฐบาลอินเดียนำธรรมจักรนี้เป็นเครื่องหมายกลางชาติ ส่วนหัวเสา รูปสิงห์ใช้เป็นตราแผ่นดินจนถึงปัจจุบันความหมายของการประดิษฐานธรรมจักรไว้บนยอดเสา นักวิชาการสันนิษฐานว่า เป็นการยกย่องพระพุทธเจ้า ถ้าตีความที่มาของจักรที่เกี่ยวข้องกับพระสุริยเทพแล้ว เชื่อว่าพุทธศาสนาก็คงต้องการเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เหนือพระอาทิตย์ ประดุจแสง

สว่างแห่งธรรมให้ความสว่างแก่โลก พระมหาจักรพรรดิราชในคติอินเดียโบราณ จะทรงมี “จักรแก้ว” เครื่องแสดงความยิ่งใหญ่ทางโลก พระพุทธองค์จึงทรงมี “ธรรมจักร” แสดงความยิ่งใหญ่ทางธรรม

หลังปฐมเทศนา พระพุทธเจ้าทรงเริ่มเผยแผ่คำสอนไปในวงกว้าง มีพุทธสาวกมากขึ้นเรื่อยๆ จึงรับสั่งให้เหล่าสาวกแยกย้ายกันออกไปเผยแผ่ศาสนา พุทธกิจในช่วงหลังการตรัสรู้จึงเน้นไปที่การเผยแผ่คำสอน ซึ่งมีทั้งการแสดงธรรมโปรดกษัตริย์ นักบวช ชาวบ้านรวมถึงมนุษย์และสัตว์ต่างๆ โดยบางเหตุการณ์ก็ทรงปฏิบัติไปตามพุทธประเพณี เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะต้องทรงกระทำ แต่บางเหตุการณ์หากพวก “เดียรถีย์” หรือนักบวชต่างศาสนาไม่เปิดใจรับฟังสิ่งใดเลย ก็ทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ให้ประจักษ์ พุทธกิจที่เกี่ยวกับการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์ มีอยู่ ๔ เหตุการณ์ ซึ่งมักถูกนำมาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปกรรมอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศิลปะอินเดียสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 14-17 มักนำไปสร้างร่วมกับพุทธประวัติตอนประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน รวมเป็นพุทธประวัติสำคัญ 8 ตอนเรียกว่า “อष्टมहाปาฏิหาริย์” ซึ่งสถานที่เกิดเหตุการณ์แต่ละแห่งถือเป็นสังเวชนียสถาน ที่บรรดาพุทธศาสนิกชนนิยมเดินทางไปแสวงบุญมานับพันปีแล้ว

ส่วนพุทธกิจที่แสดงปาฏิหาริย์ 4 เหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น ประกอบไปด้วย

1.ปราบชังนาพาคีรี ณ เมืองราชคฤห์เหตุการณ์นี้สืบเนื่องจากความริษยาของพระเทวทัตต่อพระพุทธเจ้า ซึ่งเห็นว่ามีผู้คนศรัทธาต่อพระพุทธองค์เป็นจำนวนมาก จึงคิดลอบปลงพระชนม์ เพื่อที่จะได้ขึ้นมาปกครองคณะสงฆ์แทน พระเทวทัตปล่อยชังนาพาคีรีที่กำลังคลุ้มคลั่งออกไปตามถนนในเมืองราชคฤห์ ซึ่งเป็นเส้นทางเสด็จของพระพุทธเจ้า คัมภีร์พุทธจริตบรรยายเหตุการณ์ตอนนี้ไว้อย่างสยดสยองว่า ชังได้ฆ่าผู้คนไปเป็นจำนวนมาก ทั้งด้วยการพุ่งชน ใช้งวงจับฟาดกับพื้น

เอางาควกั้ไ้ส่อกมมากองบนถนน จนตัวข้างเปรอะเปื้อนไปด้วยเลือด แต่เมื่อข้างเข้าใกล้พระพุทธเจ้า กลับสงบลงได้ด้วยพุทธานุภาพ ข้างค่อยๆ ย่อตัวลงและกัมศิระษะจรดพื้น พระพุทธเจ้าทรงสัมผัสข้าง ด้วยพระหัตถ์อันงดงามและอ่อนนุ่มประดุจ “...พระอาทิตย์สัมผัสก้อนเมฆด้วยรัศมี...” จากนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับข้างว่า ชีวิตของผู้ทำร้ายคนที่ไม่มีบาป ย่อมไม่พัฒนาจากภพนี้ไปสู่ภพโน้น จงอย่าสิ้นใจลเ้าไปในโคลนตมแห่งมหาสมุทร คือการเวียนว่ายตายเกิด เพราะมีราคะมากเลยใน ศิลปะอินเดียแม้จะพบว่ามีการสร้างสรรคภาพเหตุการณ์ตอนนี ทั้งที่เป็นภาพสลักและจิตรกรรมฝาผนัง แต่ก็ถือได้ว่ามีจำนวนไม่มาก จนดูเหมือนไม่น่าจะมีความสำคัญมากนัก แต่ในศิลปะปาละกลับนิยมสร้างภาพเหตุการณ์นี้ ทั้งที่ให้เป็น 1 ใน 8 อชฎมหาปาฏิหาริย์ และสร้างแยกเป็นเอกเทศ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะในยุคนั้นเรื่องราวการปราบข้างถือเป็นเรื่องที่โดดเด่นและน่าประทับใจในทุกศาสนา ดังเห็นได้จากศาสนาฮินดูก็มีเรื่องพระศิวะปราบข้างในปางคชาสังหารมูรติ และพระกฤษณะปราบข้าง แต่เรื่องราวการปราบข้างในพุทธศาสนาแตกต่างออกไป เพราะไม่ได้เป็นการปราบด้วยพลังกำลัง แต่ปราบด้วยพระธรรม

2. แสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี เมืองหลวงแคว้นโกศล ปกครองโดยพระเจ้าปเสนทิ ผู้เรืองอำนาจ หลังจากที่พระพุทธเจ้าเทศนาจนได้รับยกย่องจากพระเจ้าปเสนทิ ก็มีเดียรฉัตรกลุ่มหนึ่ง ทำทนายให้พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ พระพุทธองค์จึงได้แสดงยมกปาฏิหาริย์ตามพระพุทธ ประเพณี ซึ่งในคัมภีร์พุทธจริตกล่าวแต่เพียงว่าเป็นการเปล่งรัศมีและมีปาฏิหาริย์อีกหลายอย่าง แต่ไม่มีรายละเอียดกล่าวไว้ ต่างจากพระปฐมสมโพธิซึ่งบรรยายภาพเหตุการณ์ไว้มาก สรุปความได้ว่าเมื่อ พวกเดียรฉัตรรู้ว่าพระพุทธเจ้าจะแสดงปาฏิหาริย์ได้ต้นมะม่วง จึงสั่งให้บุตรากถอนโคนต้นมะม่วงออก จนหมด อย่างไรก็ตามหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสวยมะม่วงที่พระเจ้าปเสนทิถวายให้แล้ว ทรงนำเมล็ด

หย่อนลงในดิน รดด้วยน้ำล้างพระหัตถ์ ทันใดนั้นต้นไม้ม่วงก็เติบโตมีผลเต็มต้น จากนั้นทรงเนรมิตทางจกกรมขึ้นกลางอากาศ แล้วทรงเหาะขึ้นไปพระดำเนินบนทางนั้น พร้อมกับทรงเนรมิตร่างให้มีหลายพระพุทธรองค์ แสดงพระอาการแตกต่างกัน คือบ้างก็ประทับนั่ง บ้างก็เสด็จลีลา และบ้างก็ไสยาสน์ และยังมีท่อน้ำไฟไหลออกมาจากพระวรกายอีกด้วย จากนั้นพระพุทธรองค์ก็เสด็จหายวับไปท่ามกลางสายตาของผู้คนจำนวนมาก (เสด็จขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์) เหตุการณ์นี้ถูกสร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลปะอินเดียโบราณยังไม่มีการสร้างพระพุทธรเจ้าในรูปมนุษย์ นักวิชาการพบว่าการสลักภาพก่อนหินลอยอยู่กลางอากาศ เป็นสัญลักษณ์ของการแสดงยมกปาฏิหาริย์ ยุคต่อมาจึงแสดงรายละเอียดมากขึ้น โดยมีภาพหลักคือพระพุทธรเจ้าประทับนั่งอยู่กลางภาพ ภาพต้นไม้ม่วงอาจมีหรือตัดออกไปก็ได้ กระทั่งเมื่อถูกนำรวมเป็น 1 ใน 8 อัฐมมหาปาฏิหาริย์จึงได้ลดทอนรายละเอียดลง เหลือเพียงภาพพระพุทธรเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทเท่านั้น

3. โปรดพระพุทธรมาดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเสด็จกลับลงมา ณ เมืองสังกัสสะ ตามพุทธรประเพณีเมื่อพระพุทธรเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้ว จะต้องเสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธรมาดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลานาน 3 เดือน จนกระทั่งพระสิริมหามายาเทวีเทพบุตร (พระพุทธรมาดาซึ่งขณะนั้นได้เกิดเป็นเทพบุตร) บรรลุพระโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคล จากนั้นพระพุทธรองค์จึงเสด็จกลับลงมายังโลกมนุษย์ ณ บริเวณใกล้ประตูเมืองสังกัสสะ ซึ่งมีผู้คนมาคอยรับเสด็จเป็นจำนวนมาก พระพุทธรองค์จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์ ด้วยการเปิดให้สรรพชีวิตในสวรรค์ มนุษย์ และนรกได้เห็นซึ่งกันและกันภาพเหตุการณ์นี้ในสมัยอินเดียโบราณ สลักเพียงภาพบันไดที่มีรอยพระพุทธรบาทอยู่ที่บันไดชั้นบนสุดและชั้นสุดท้าย สื่อถึงการเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แต่เมื่อนำมาสร้างรวมเป็น 1 ใน 8

อัฐมหาปาฏิหาริย์นิยมทำเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืน ขนาบด้วยพระอินทร์และพระพรหมที่มีขนาดเล็กกว่า เพราะอยู่ในฐานะผู้ตามเสด็จลงมาส่งพระพุทธเจ้า

4. จำพรรษาในป่าเลไลย์ ณ เมืองเวสาลีเป็นตอนที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธประวัติบางฉบับ และมีรายละเอียดน้อยมาก เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ระบุว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในพรรษาที่ 10 และกล่าวแต่เพียงว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับอยู่ในป่าชื่อ “ปาลิไลยกะ” เท่านั้น อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ตอนนี้ก็เป็นที่รู้จักและมีการสร้างเป็นภาพสลักตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณแล้ว โดยทำเป็นภาพสิงห์แบกขามใส่น้ำผึ้ง นำไปถวายยังพระแท่นที่ว่างเปล่า ซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า และยังมีภาพสิงห์กระโดดโลดเต้นด้วยความดีใจประกอบอยู่ด้วย แม้ว่าเหตุการณ์นี้จะไม่แพร่หลายมากนัก แต่ก็ยังถูกนำมาสร้างรวมเป็น 1 ใน 8 อัฐมหาปาฏิหาริย์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในอดีตคงมีความพยายามที่จะส่งเสริมให้เมืองเวสาลีมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าเสด็จมา ก่อนเสด็จไปนิพพานที่เมืองกุสินารา และยังเป็นเมืองที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ 1 ใน 8 ส่วน ที่ได้รับแบ่งมาภายหลังการถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าอีกด้วย

เหตุการณ์นี้เมื่อถูกนำมาสร้างเป็น 1 ใน 8 อัฐมหาปาฏิหาริย์ ได้มีการตัดทอนรายละเอียดลงจนบางครั้งก็ทำเป็นเพียงภาพพระพุทธเจ้าทรงถือขามไว้ในพระหัตถ์ อาจมีสิงห์ตัวเล็กๆ ประกอบอยู่หรือตัดออกไปก็ได้ แต่ต่อมาเมื่อธรรมเนียมการรกรากของสำนักมหาวิหารลังกาได้รับความนิยม ก็มีการสร้างภาพตามเรื่องราวนี้ ซึ่งมีรายละเอียดต่างออกไป เล่าว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จหนีไปประทับ ณ ป่าเลไลย์ เพราะภิกษุแตกความสามัคคีกัน ในเวลานั้นพญาช้างชื่อ “ปาลิไลยก์หัตถิ” คอยปรนนิบัติรับใช้ ครั้นเมื่อสิงห์เห็นดังนั้นก็เกิดกุศลจิตจึงนำรวงผึ้งมาถวายบ้าง ไทยและพม่าต่างได้รับอิทธิพลเรื่องนี้จากธรรมเนียมการรกราก และมีการสร้างเป็นงานศิลปกรรมมานานหลายร้อยปีแล้ว

ช่วงท้ายของพระชนม์ชีพ พระพุทธเจ้าทรงเคยประชวรหนักมาแล้วครั้งหนึ่ง ขณะประทับอยู่ที่เวฬุคามในเมืองเวสาลี แต่ทรงระงับโรคได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อหายประชวรแล้วพญามารก็มาทูลเชิญให้ทรงละสังขารจากโลกนี้เพราะศาสนาดั้งมั่นดีแล้ว พระพุทธเจ้าตระหนักถึงความจริงในข้อนี้ จึงตรัสว่าจะทรงละสังขารในอีกสามเดือนข้างหน้า ซึ่งในคัมภีร์พุทธจรีตบรยายไว้ว่า หลังจากทรงรับปากแล้ว พระพุทธองค์ได้เจริญสมาธิเพื่อละ”กายเนื้อ”หรือร่างกายที่เป็นมนุษย์ทันที ส่งผลให้ทั่วทั้งจักรวาลเกิดโกลาหลจากแผ่นดินไหว พายุโหมกระหน่ำ ฯลฯ แล้วตรัสว่า “....ร่างกายของเราซึ่งควรแก่อายุขัยได้ถูกละทิ้งแล้ว เหมือนกับรถที่มีเพลหัก แต่เรายังดำรงร่างกายนี้ได้ด้วยกำลังแห่งฌาน พร้อมกับอายุขัยนี้เราจะหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งสังสารวัฏ ดุจนกพ้นจากเปลือกไขเมื่อฟักเป็นตัวแล้ว....”

ก่อนการปรินิพพาน พระพุทธเจ้าประชวรอีกครั้งหนึ่ง หลังจากได้เสวยภัตตาหารที่บ้านนายจุนทะในมหาปรินิพพานสูตรระบุว่า เป็นเพราะเสวยอาหารที่ชื่อ “สุกรมัททวะ” เพราะเมื่อเสวยแล้วมีรับสั่งให้นำส่วนที่เหลือไปฝังเสีย จากนั้นพระพุทธองค์ก็เกิด “โลหิตปักษิณโรค” คือท้องร่วงอย่างรุนแรง และมีเลือดออกมาด้วยอาหารดังกล่าวนี้มีผู้กล่าวกันไปหลายทาง บ้างก็เชื่อว่าน่าจะเป็นประกอบขึ้นจากเนื้อหมู บ้างก็ว่าเป็นเห็ดชนิดหนึ่ง หรือไม่ก็เป็นหน่อไม้ที่หมูชอบไปย่ำ เป็นยาที่ถูกปรุงขึ้นเป็นข้าวที่หุงด้วยนมสด นมเปรี้ยวเปรียง (น้ำมัน) เนยใส เนยข้น และบ้างก็ว่าเป็นหัวบุกชนิดหนึ่ง ไม่มีข้อสรุปแน่ชัด หลังจากทรงทุเลาอาการประชวรแล้ว เสด็จไปยังอุทยานใกล้เมืองกุสินารา เพื่อรอเวลาปรินิพพาน โดยประทับไสยาสน์หันพระเศียรไปทิศเหนือ พระบาทขวาซ้อนทับซ้าย ประทับอยู่ระหว่างต้นรังสองต้น จากนั้นเกิดเหตุการณ์สำคัญกล่าวไว้ในคัมภีร์ทุกฉบับ คือ

1. สุภัททะขอเข้าเฝ้าและฟังธรรมจนบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ ถือเป็นสาวกองค์สุดท้ายก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ในคัมภีร์พุทธจริตกล่าวว่าหลังจากที่สุภัททะบรรลุดรรชนีพพานทันที
2. พระพุทธเจ้ามีรับสั่งให้พระอานนท์เจ้านายจุนทะ อย่าได้กังวลว่าพระพุทธเจ้าประชวรและปรินิพพานเพราะอาหารของนายจุนทะ เนื่องจากมีภัตตาหาร 2 มื้อที่ถือว่าถวายแล้วได้ผลานิสงส์มากที่สุด คือภัตตาหารที่ได้เสวยก่อนการตรัสรู้และก่อนการปรินิพพาน
3. พระพุทธเจ้าประทานปัจฉิมโอวาทแก่เหล่าสงฆ์ที่มาชุมนุมกัน ทรงสั่งสอนให้ยึดถือหลักธรรมวินัยเป็นเสมือนตัวแทนของพระองค์ และยังทรงเน้นเรื่องความไม่ประมาท ในคัมภีร์พุทธจริตกล่าวถึงพุทธพจน์นี้ว่า “...จงอยู่ร่วมกับความไม่ประมาทเหมือนอยู่ร่วมกับครุ และจงหลีกเลี่ยงความประมาทเหมือนกับหลีกเลี่ยงศัตรู...” จากนั้นพระองค์ก็เจริญพระฌานเข้าสู่การรู้แจ้งความสงบอันเป็นนิรันดร์ก็เกิดแผ่นดินไหวและพายุ ในช่วงเวลานั้นผู้ที่เข้าใจในสังสารวัฏล้วนอยู่ในอาการสงบ ส่วนผู้ที่ยังละกิเลสไม่ได้ก็ทำให้ มีแต่เหล่ากองทัพพญามารที่พากันหัวเราะก๊ากก้องด้วยความยินดี และมีพระสงฆ์บางรูปรู้สึกโล่งใจว่า จากนั้นจะไม่มีใครคอยควบคุมอีกต่อไป
4. เหล่ากษัตริย์มัลละได้ช่วยกันอัญเชิญพระพุทธสรีระไปยังจิตกาธาน เมื่อพระมหากัสสปะพร้อมพระสงฆ์กลุ่มใหญ่เดินทางถวายการสักการะและกราบพระพุทธบาทแล้วเปลวไฟก็ลุกโชนขึ้นมาเผาไหม้พระพุทธสรีระ หลังถวายพระเพลิงแล้วกษัตริย์จาก 7 เมือง ขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปบูชา โดยโอรสพราหมณ์เป็นผู้แบ่งให้ จากนั้นจึงแยกย้ายไปสร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามเมืองต่างๆ และยังมีพระบรมสารีริกธาตุบางองค์ ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานอีกหลายแห่งเพื่อรับการบูชา ตราบสิ้นพุทธกาล กล่าวคือ เมื่อถึง “กัลยยุค” ซึ่งเป็นช่วงที่มีความเสื่อมในพระปริยัติ การปฏิบัติ การรู้มรรคผล ภิกษุก็เสื่อม พระบรมธาตุก็จะเสื่อมเพราะขาดผู้บูชาในเวลานั้นพระบรมธาตุทั้งหมดจะเสด็จ

มารวมกันเป็นพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งใต้พระศรีมหาโพธิ์อีกครั้ง จนถึง พ.ศ.5,000จะเกิดไฟพุ่งขึ้นจากพระบรมธาตุเผาไปถึงพรหมโลก ถือเป็นจุดสิ้นสุดยุคของพระพุทธรูปเจ้าศากยมนีโดยสมบูรณ์

สำหรับงานศิลปกรรมในสมัยอินเดียโบราณนิยมใช้รูป “สถูป” มาเป็นสัญลักษณ์ของการปรินิพพานเนื่องจากสถูปมีความเกี่ยวข้องกับความตาย และเป็นสิ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั่นเอง แต่ในบางถิ่น เช่น ศิลปะอมราวดีทางตอนใต้ของอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 กลับสลักเป็นภาพพระแท่นว่างเปล่าอยู่ใต้ต้นไม้ ต่อมาศิลปะคันธาระได้สร้างสรรค์ภาพเหตุการณ์ตอนปรินิพพานในรูปแบบใหม่ โดยทำเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าในรูปมนุษย์ประทับไสยาสน์ ซึ่งนักวิชาการบางท่านเสนอว่าท่าทางการประทับแบบนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะกรีก โรมันและอียิปต์ ซึ่งคุ้นเคยกับการสร้างโลงหินประดับด้านบนด้วยภาพคนนอนตะแคงที่ได้รับความนิยมมานานก่อนแล้ว และต่อมาท่าทางการประทับไสยาสน์แบบนี้เป็นแบบที่ได้รับความนิยมทั่วไป อย่างไรก็ตามนักวิชาการบางท่านไม่เชื่อว่าพระพุทธรูปไสยาสน์ทุกองค์หมายถึงการปรินิพพานเช่นเดียวกันหมดทั้งนี้หากในงานศิลปกรรมชิ้นนั้นไม่มีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการปรินิพพาน เช่น ภาพคันธรงหรือภาพการร้องไห้อาลัยแล้ว ก็เป็นไปได้ว่าพระไสยาสน์องค์นั้น อาจจะไม่ได้อ้างถึงตอนปรินิพพาน แต่อาจสื่อถึงการประทับพักผ่อนตามพุทธรูปกิจในแต่ละวันเท่านั้น

ประเทศไทยจัดประเพณีถวายพระเพลิงพระพุทธรูป เรียกว่า “อัฐมีบูชา” แต่ไม่ทราบความเป็นมาว่าจัดขึ้นครั้งแรกเมื่อใด มีเพียงคำบอกเล่าว่าจัดกันมานานกว่า 50 ปี โดยจะจัดขึ้นหลังวันวิสาขบูชาหนึ่งสัปดาห์ ตามความเชื่อว่ามีพระพุทธรูปเจ้าปรินิพพานในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ผ่านไปถึง 7 วัน จึงถวายพระเพลิงพระพุทธรูปที่วัดที่มีการจัดงานอัฐมีบูชาเป็นประจำทุกปีในวันแรม 7 ค่ำเดือน 6 คือ วัดใหม่สุคนธารามอ. นครชัยศรี จ. นครปฐม และวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง อ. ลำดวน จ. อุตรดิตถ์

หัวใจสำคัญของงานเป็นการถวายพระเพลิงหีบพระบรมศพจำลองเช่นเดียวกันทั้งสองแห่ง นอกจากนี้ในราชสำนักมีการจัดพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันอัฐมีบูชา ในวันแรม 8 ค่ำเดือน 6 ไม่ทราบแน่ชัดว่าปฏิบัติเมื่อใด ที่ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 โปรดให้พระราชวงศ์จุดเทียนรุ่ง (เทียนขนาดใหญ่จุดได้นานถึงรุ่งเช้า) และเทียนขนาดเล็ก 300 เล่ม บูชาพระรัตนตรัย ณ พระอารามหลวง 7 แห่ง ได้แก่ วัดราชบพิธวัดเบญจมบพิตร วัดราชประดิษฐ์ วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดบรมนิวาส วัดบวรนิเวศ และวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

แนวคิดตำนานพาหุงฯ ชัยชนะของพระพุทธองค์เหนือพญามาร

ตำนานบทสวดสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงมีชัยชนะเหนือพญามาร 8 ครั้ง (ที่มา <http://www.dhammajak.net/prayer/chaiya>) กล่าวคือ

1. ผจญพญามารนามวสวัตตีเหตุการณ์ชัยมงคลนี้เกิดขึ้นได้ต้นโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระบรมโพธิสัตว์ประทับขัดสมาธิ ผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันออกตั้ง พระวรกายตรง ดำรงพระสติมั่น เจริญอานาปานสติภาวนา ตั้งพระปณิธานแน่วแน่เพื่อบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณให้จงได้ แม้เลือดเนื้อและโลหิตจะเหือดแห้งไป ก็จะไม่ยอมลุกขึ้นเป็นอันขาดพญามารชื่อ “วสวัตตี” อยู่บนสวรรค์ชั้นสูงสุด “ปรนิมมิตวสวัตตี” กล่าวว่าพระโพธิสัตว์จะก้าวพ้นจากเงื้อมมือของตน จึงเนรมิตแขนพันแขนถืออาวุธครบทุกมือชี้ช้าง “คริเมขละ” นำไพร่พลมาล้อมพระองค์ ออกปากขับไล่ให้พระโพธิสัตว์ลุกจากบัลลังก์นางวสุนธรา (แม่พระธรณี) ก็ปรากฏกายบิรมายมพล่อยกระแสนรไหลมาท่วมกองทัพพญามารจนพ่ายแพ้หนีไปในที่สุดมาร ในที่นี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นมารจริงๆ ก็ได้ หากเป็นสัญลักษณ์แทนกิเลส (โลภ โกรธ หลง) พระโพธิสัตว์ผจญมาร ก็ คือ พระองค์ทรงพยายามเอาชนะกิเลสทั้งหลาย กว่าจะได้ชัยชนะก็เล่นเอาเหนื่อย ไม่แพ้รบทัพจับศึก ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิต

2. ผจญอาผวกยักษ์พระพุทธเจ้าโน้มน้าวใจอาผวกยักษ์ ทำตามคำสั่งอย่างไม่ขัดขึ้น จึงทำให้ยักษ์ภูมิใจที่ปราบพระศาสดาได้จิตใจจึงผ่อนคลายความดุร้ายลง สงบเยือกเย็นพอจะพูดกันด้วยเหตุผลรู้เรื่อง พระพุทธองค์จึงค่อยๆ สอนให้แกรู้ผิดชอบชั่วดี ยักษ์แกก็เข้าใจและรับได้อย่างเต็มใจ ในที่สุดก็รับเอาไตรสรณคมน์เป็นสรณะตลอดชีวิต

3. ผจญช้างนาฬาคีรีขณะที่พระพุทธองค์และพระอานนท์เสด็จออกบิณฑบาตโปรดสัตว์ในเมืองราชคฤห์พญาช้างตกมันถูกปล่อยจากโรงช้างวิ่งออกสู่ถนนใหญ่มุ่งหน้ามาทางพระพุทธองค์ และพระอานนท์ พระองค์ทรงทำปาฏิหาริย์ให้พญาช้างวิ่งเลี้ยวไปอีกทางหนึ่ง คลายความดุร้ายเดินเชื่องซึมเข้ามาหมอบแทบยุคลบาท

4. เสด็จขึ้นสู่โรงอุโบสถของอุบลราชธานี เดิมชื่อ อหิงสกะ เป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่ได้รับยกย่องในฐานะที่เป็น “ผู้ต้นคดปลายตรง” คือ เบื้องต้นประพฤติผิดพลาดจนกลายเป็นโจร ต่อมาในช่วงท้ายแห่งชีวิตกลับตัว บวชเป็นสาวกพระพุทธเจ้าสำเร็จพระอรหันต์เป็นพระชีนาสพ (หมดกิเลสทั้งปวง) “องคุลิมาล” เป็นโจรฆ่าคนแล้วตัดนิ้วมาทำพวงมาลัย เป็นที่หวาดกลัวพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสั่งยกกองทัพอไปปราบมารดาของอหิงสกะ ทราบข่าวกลัวว่าบุตรชายจะเป็นอันตราย จึงรีบออกนอกเมืองเพื่อแจ้งข่าวให้ลูกทราบ พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยญาณ เกรงว่าองคุลิมาลจะทำมาตุฆาต จึงเสด็จไปดักหน้าองคุลิมาลถือดาบวิ่งไล่สังหารพระพุทธองค์ จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์บันดาลฤทธิ์ให้วิ่งไม่ทัน ทั้งที่เสด็จดำเนินไปตามปกติ มหาโจรจึงรู้สำนึกในความผิดของตนเองยอมวางดาบพระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟังเมื่อจบพระธรรมเทศนาโจรอุบลราชธานีขอบวชเป็นสาวกของพระพุทธองค์

5. ผจญนางจิญจมาณวิกา (สาวิกาพวณิกเรณ) หลังจากมีผู้เลื่อมใสออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนามากขึ้น พวกเดียรถีย์ (นักบวชลัทธิอื่น) ที่เป็นคู่แข่งกับพระพุทธศาสนาเดือดร้อน คัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงท่านมหาวิระ หรือนิครนถ์นาฏบุตร เป็นขัตติยกุมารแห่งเมืองไพศาลี ออกบวช (บางตำราว่าเป็นบุตรนักฟ้อน) บำเพ็ญเพียรอย่างเข้มงวดจนได้ตรัสรู้ แล้วก็เผยแพร่ศาสนา มาก่อนพระพุทธศาสนาเน้นหลัก “อิตถกิลมณญโยค” (การทรมานตนอย่างเข้มงวด) เชื่อกันว่าถ้าทรมานให้ร่างกายลำบากกิเลสก็จะเหือดแห้งไปชีวิตจึงไม่ยึดมั่นถือมั่นมีวัตถุสิ่งของในครอบครองเวลาจะเดินก็จะใช้ไม้กวาดกวาดนำทางก่อน ด้วยเกรงว่าจะเผลอเหยียบสัตว์ตาย

พวกเดียรถีย์วางแผนใช้สาวิกาสาวงามจิญจมาณวิกา ให้เข้า-ออกพระเชตวันมหาวิหารสร้างความสงสัยให้เกิดขึ้น แก่ประชาชนทั่วไป ทีละน้อย แล้วจึงประกาศชัดเจนว่า ได้เสียกับพระพุทธองค์ จนตั้งครรภ์ พระพุทธองค์ประทับนั่งสงบ ตรัสเบาๆ ว่า “สิ่งที่เจ้าพูดมานั้นจริงหรือเท็จ เราสองคนเท่านั้นที่รู้” ขณะนั้นพระอินทร์จอมเทพ ทนดูพฤติกรรมต่ำช้าของนางไม่ได้ จึงบันดาลให้ท่อนไม้ที่ผูก

ต้องอยู่หลุดลงมาแผนการชั่วร้ายก็เลยแตก ถูกประชาชนไล่จากพระเชตวันไปภูธรณีสถูปาร่างลงไปสู่เวจิมหานรก

หลังจากนางจิญจามานวิกาถูกรัณไปแล้ว พวกอัญเดียรถียก็วางแผนโดยจ้างนักเลงฆ่าสาวิกาของพวกตนชื่อนางสุนทรี แล้วเอาศพไปทิ้งไว้หน้าพระเชตวันให้เข้าใจผิดว่าพระพุทธเจ้าและสาวกเป็นคนฆ่าต่อมาพวกนักเลงถูกจับได้และชดทอไปถึงผู้บงการคือแกนนำเดียรถีย ทางกาจึงจับกุม ให้รับโทษตามอาญาแผ่นดิน

6. ผจญสัจจนิกรนธคือ สาวกระดับนำในศาสนาเซน ของมหาวิระ ผู้สุดยอดทางวิชาการเชื่อมั่นตนเองสูงจนถึงขั้น อดอันธฤตัง (คนมื่ออดอย่างยิ่ง โง่มงายอย่างยิ่ง) ทำได้วาทีกักับพระพุทธองค์เรื่อง อดตา (ตัวตน) อนัตตา (มิใช่ตัวตน, ไม่มีตัวตน) และการฝึกฝนกายและจิตในที่สุดสัจจนิกรนธจำนนด้วยเหตุผลยอมรับว่าตนเข้าใจผิด นิมนต์พระพุทธเจ้าไปเสวยภัตตอาหารที่บ้านและประกาศตนเป็นสาวกของพระพุทธองค์

7. ผจญพญานาคันโทปนันทะพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์จำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นพระอรหันต์ทรงอภิญญาล้วน เสด็จไปโดยนภากาศด้วยอำนาจอิทธิปาฏิหาริย์แห่งฌานสมาบัติ จนลถึงถิ่นที่อยู่แห่งพญานาคนามว่า นันโทปนันทะและบริวารกำลังพักผ่อนสำเร้งสำราญอยู่ในสถานที่อยู่ของตน เห็นพระพุทธองค์พร้อมภิกษุจำนวนมากผ่านมาก็ไม่พึงพอใจ จึงใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้เกิดหมอกควันมืดฟ้ามัวดินพระโมคคัลลณะจึงเนรมิตกายเป็นพญานาครูปร่างใหญ่กว่านันโทปนันทะหนึ่งเท่าตัวรัดนันโทปนันทะกับเขาพระสุเมรุจนยอมแพ้จำแลงกายเป็นมนุษย์ ขอเป็นพุทธสาวก พระพุทธองค์ทรงประทานพระโอวาทแก่นันโทปนันทะให้เว้นปาณาติบาต ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม

8. ผจญพรหมชื้อ พรหมพกะ อยู่ในพรหมโลกเป็นเวลานานจนเข้าใจว่า สรรพสิ่งเที่ยงแท้ไม่แปรผัน ความคิดนี้เรียกว่า “สัสตติฐิ” เห็นสรรพสิ่งเป็นนิรันดร์ คนเข้าใจเช่นนี้ จึงยากที่จะบรรลุสังธรรม พระคาถาจึงเปรียบเปรยว่าผู้มีมิจฉาทิฐิชนิดนี้ เหมือนคนถูกงูพิษกัดที่มีมือไม่รับรักษาอาจเสียชีวิตพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเทศน์โปรดพร้อมทั้งแสดงอิทธิฤทธิ์หายตัว จนพรหมพกะคลายความเห็นผิดอ่อนน้อมยอมเป็นพุทธสาวก

แนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปวรรณกรรมเป็นละคร

กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. (2554) เป็นผู้ริเริ่มแปลมหากาพย์พุทธจรีตซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ จากบทประพันธ์ของพระอศวโฆษ มหากวีชาวอินเดียที่ประพันธ์ไว้เป็นภาษาสันสกฤตมีแนวความคิดจะเผยแพร่เกียรติคุณของพระพุทธองค์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของชาวโลก เพราะเห็นว่ารูปแบบการประพันธ์วรรณกรรมเรื่องพุทธจรีตถือว่าเป็นมหากาพย์ที่มีความงดงาม ประกอบกับเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธประวัติจึงสมควรอนุรักษ์สืบสานให้ปรากฏสืบต่อไป

สำเนียง เลื่อมใส (2547) ได้สืบทอดเจตนารมณ์เผยแพร่เกียรติคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แปลมหากาพย์พุทธจรีต บทประพันธ์ของพระอศวโฆษ มาเป็นภาษาไทย ต่อจากท่านกรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย แปลค้างไว้จนครบบริบูรณ์รวมทั้งสิ้น 28 บท (สรุค)คือการถ่ายทอดความงดงามทางภาษา ความยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์จากวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตให้มาเป็นวรรณกรรมแปลภาษาไทยความยิ่งใหญ่ของพระอศวโฆษในด้านการประพันธ์วรรณกรรมเพื่อการอ่าน และการใช้กลวิธีจูงใจคนให้สนใจพระพุทธศาสนานั้น อภิภูวัฒน์ โพธิ์สาน (2540) ได้ศึกษาประวัติและผลงานของพระอศวโฆษ มหากวีชาวอินเดียในสมัยพุทธศตวรรษที่ 6 ผู้สร้างสี่ส้นพระพุทธศาสนาด้วยบทกวีที่ไพเราะจับใจและเนื้อหาที่มีเรื่องอุกนิหารจนทำให้พุทธประวัติมีจุดเด่นน่าสนใจสามารถแข่งขันกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ได้ พุทธศาสนาจึงเผยแพร่กระจายไปสู่ตะวันออกไกล สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นต้นแบบการเขียนตำนานชาดกสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระพุทธองค์ในยุคสมัยต่อมา

จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา (2550) จึงเสนอแนวคิดการแปรรูปวรรณกรรมให้มาเป็นสื่อการแสดงประเภทต่างๆ ได้แก่ ละครโทรทัศน์ ละครเวที เป็นต้น เพื่อกระตุ้นความสนใจของบุคคลที่เป็นผู้เสพวรรณกรรมให้ซึมซับเนื้อหาผ่านรูปแบบการนำเสนอที่หลากหลาย สอดคล้องกับความสนใจของแต่ละบุคคลแนวคิดดังกล่าวมานี้ทองพูน รวมทรัพย์ (2529) อดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยเทคนิคลพบุรี ประพันธ์บทเพลงคติธรรมสอนพุทธประวัติและหลักธรรม ในนามยุวพุทธิกสมาคมจังหวัดลพบุรี ร่วมกับพระครูประภัสร์สุตคุณ (2554) ได้ใช้บทกวี นิทานและเพลงคุณธรรมสอนพุทธศาสนาเยาวชน มีบทเพลงที่ได้รับความนิยมอาทิ วันพระชาวพุทธควรหยุดเหล้า เป็นต้นเช่นเดียวกับท่านพุทธทาส

ภิกขุ (2551)ได้นำบทกวี ภาพปริศนาธรรม เพลงพื้นบ้าน และศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นสื่ออธิบายหลักธรรม ให้เข้าใจง่ายได้ข้อคิดเข้าถึงสาระแก่นแท้พุทธธรรม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปวรรณกรรม

จักรสุรักษ์ จันทรวงศ์ (2549) ศึกษาวิธีการดัดแปลงบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ให้มาเป็นสื่อการแสดงอีกรูปแบบหนึ่งคือบทรละครโทรทัศน์

บรมวุฒิ ถนอมวงศ์ (2551) ศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ละครเวทีประเภทเพลงมีกระบวนการดังนี้ (1) การประพันธ์เพลง สร้างบทรละคร (2) ออกแบบฉาก ออกแบบแสง ออกแบบท่าเต้น ซ้อมการแสดง เพื่อนำออกแสดงจริง

มรกต เจริญทอง (2554) แบ่งการบริหารงานละครเพลงออกเป็น 4 ขั้นตอน (1) ขั้นตอนเตรียมการผลิต (2) ขั้นตอนผลิตและการฝึกซ้อม (3) ขั้นตอนเปิดการแสดง (4) ขั้นตอนปิดการแสดงเพื่อสรุปประเมินผลความต้องการของผู้ชมและปัจจัยด้านการตลาดเพื่อให้ละครประสบความสำเร็จ

ศิวารุช ไพรีพิณาศ (2557) ศึกษาแนวคิดแนวทางในการนำเสนอเรื่องอิงประวัติศาสตร์ในสื่อจินตคดีสมัยใหม่ ผู้เสนอมีแก่นแนวคิดในใจ แล้วจึงกำหนดแนวทางเลือกข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาให้สอดคล้องกับแก่นความคิด การนำเรื่องราวในอดีตมาเล่าเรื่องใหม่อีกครั้ง นำมาสร้างสรรค์เป็นบทรละคร ภาพยนตร์ จึงเป็นทางเลือกสำคัญที่จะเผยแพร่เรื่องราวในอดีตให้คงความน่าสนใจต่อไปในสังคมปัจจุบัน

สรุปได้ว่าการแสดงที่สร้างสรรค์ขึ้นจากประสบการณ์ และจินตนาการของมนุษย์มาถ่ายทอดเป็นเสมือนการเล่าเรื่องราวนำเสนอแก่ผู้ชม โดยผู้แสดงเป็นผู้สื่อความหมายด้วยรูปแบบต่างๆ เช่น แสดงท่าทาง ขับร้อง ฟ้อนรำ ผู้ชมจะได้รับการสื่อสารเล่าเรื่องจากฉาก เสื้อผ้า แสง ตำแหน่งของนักแสดง กิริยาท่าทาง ภาษาใบ้ ฯลฯ ได้ดีและเหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงเลือกแนวทางการนำเสนอพุทธประวัตินำมาสร้างสรรค์เป็นละครเพลง

บทที่ 3

วิธีการสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต

การวิจัยสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต ได้ศึกษาวิธีการและขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครเพลง โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัย ดังนี้

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยนี้ประกอบด้วย

1. แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสาร ได้แก่ พุทธจรีต ประพันธ์โดย พระอศฺวโมช มหาเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์ ประพันธ์โดยปรมาจารย์ด้านกวีนิพนธ์ชาดกพระพุทธศาสนาภพยนตร์ เรื่อง พระพุทธเจ้า ศาสดาของโลก วิชิตี เพลงคติธรรม บทประพันธ์ของพระครูประภัสร์สุตคุณและอาจารย์ทองพูน รวมทรัพย์
2. แหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล ได้แก่ นายณภาดล กำปันทอง ดร.จุฬาสถูณณฤฎภัทร ผศ.ดร.สามมิติ สุขบรรจง และนายสุธีศักดิ์ ภัคดิเทวา ผู้ทรงคุณวุฒิเชี่ยวชาญละครเพลง
3. แหล่งข้อมูลที่เป็นกลุ่มนักแสดงละครเพลง เรื่อง พุทธจรีตเดอะมิวสิคัล
4. แหล่งข้อมูลที่เป็นผู้ชมการแสดง ได้แก่ ประชาชนทั่วไป และผู้ทรงคุณวุฒิ

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยสร้างสรรค์ (Creative Research) ขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครเพลงดำเนินการตามระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ขั้นตอนการประเมินผลการแสดงละครเพลงดำเนินการตามระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ต่างๆ ได้แก่ การแปรรูปวรรณกรรม ความรู้เกี่ยวกับการแสดงละครเพลง แนวคิดและทฤษฎีการใช้แสง-เสียงบนเวที กระบวนการผลิตละครเพลง ฝ่ายต่างๆ ในการผลิตละครเพลง ทฤษฎีการแปรรูปสื่อ แนวคิดการดำเนินธุรกิจละครเพลงวิธีการสร้างสรรค์ละครเพลง วิธีแต่งเพลง วรรณกรรมพุทธศาสนา พุทธประวัติ เป็นต้น

2. เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นผู้จัดละครเพลง ผู้กำกับละครเพลง นักประพันธ์เพลง ผู้ออกแบบลีลาท่าเต้น ผู้ออกแบบเครื่องแต่งกาย ผู้กำกับแสง-เสียง ผู้เขียนบทละคร ผู้กำกับฉาก ผู้กำกับเวทีและพระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิประกอบด้วย นายณภัตล กำปันทอง ดร.รุจิภาส ภูธนัญญนฤภัทร ผศ.ดร.สามมิติ สุขบรรจง นายสุธีศักดิ์ ภักดีเทวา นางชิตา ทศมัลย์ นายไตรรงค์ ตีรณานนท์ นายเศรษฐกร วรรณศิลป์ นายพงศกร เหมือนเอี่ยม นายพิทักษ์ ร่มโพธิ์ทอง นายชานนท์ อนันต์สกุล นางสาวชญาพร หลายเจริญ นางสาวหนึ่งฤทัย มะลิตอง และพระครูประภัสร์สุดคุณ

3. เก็บรวบรวมข้อมูลจากการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เริ่มต้นจากการประชุมวางแผนงานเบื้องต้นที่วิทยาลัยนาฏศิลป์บุรีรัมย์จัดละครเพลง แปรรูปวรรณกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการอ่านเรื่อง พุทธจรีต ให้เป็นสื่อการแสดงประเภทละครเพลง (The Musical) ฝึกอบรมความรู้ทีมงานสร้างสรรค์ละครเพลงโดยใช้วิทยากรจากไทยทีวีสีช่อง 3 นำทีมโดยนายณภัตล กำปันทอง ดร.รุจิภาส ภูธนัญญนฤภัทร ผศ.ดร.สามมิติ สุขบรรจง นายสุธีศักดิ์ ภักดีเทวา ที่มีประสบการณ์ตรงสร้างสรรค์และกำกับการแสดงละครเพลงในระดับมืออาชีพ มาช่วยถ่ายทอดความรู้ให้ทีมงานละครเพลง พุทธจรีตเดอะมิวสิคัล

4. เก็บรวบรวมข้อมูลจากการประชุมสรุปความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการสรุปขั้นตอนการทำงานและจำแนกงานให้แต่ละฝ่ายเตรียมตัวเริ่มทำงานตามที่กำหนด 4 ขั้นตอนได้แก่

4.1 รวบรวมองค์ความรู้วางแผนการผลิต (Researching) จัดประชุมเตรียมการจัดละครเพลงรวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาในชุมชนท้องถิ่นที่มีประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์ละครเพลงพุทธจริต (Bhuddhjarit the Musical) คัดเลือกวรรณกรรมเพื่อการอ่านเรื่องพุทธจริตมาแปรรูปเป็นละครเพลงพัฒนาประเด็นการนำเสนอเรื่อง พัฒนาโครงสร้างบทละคร พัฒนาดนตรีและบทร้อง พัฒนาองค์ประกอบศิลป์ พัฒนาเครื่องแต่งกาย พัฒนาทีมงานแสง-เสียง พัฒนาฉาก เตรียมความพร้อมเวทีและคัดเลือกนักแสดง

4.2 การผลิตและการฝึกซ้อม (Fitting and Rehearsal) ประกอบด้วย การซ้อมร้องเพลง การอ่านบทรวมครั้งแรก การซ้อมลีลาท่าเต้นในห้องซ้อม การเตรียมเครื่องแต่งกาย การเตรียมเครื่องประดับ การสร้างฉาก การเตรียมอุปกรณ์เปลี่ยนฉาก การประชาสัมพันธ์ และการซ้อมในสถานที่จริง ณ โรงละครวิทยาลัยนาฏศิลปลพบุรี

4.3 เปิดการแสดง (Perform) รวม 2 รอบ ได้แก่ รอบเปิดการแสดงเพื่อทดสอบผู้ชม และเปิดแสดงจริง (อาจเพิ่มอีก 1 รอบ เพื่อซ้อมเสริมงานแสดง) ณ โรงละครวิทยาลัยนาฏศิลปลพบุรี

4.4 ประเมินผลหลังการแสดง (Evaluation) จากผลสำรวจความคิดเห็นและความพึงพอใจของผู้ชมจำนวน 100 คน ที่ตอบแบบสอบถาม

วิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก นำมาวิเคราะห์ขั้นตอนการแปลงรูปวรรณกรรมเพื่อการอ่านให้มาเป็นบทละครเพลง และวิเคราะห์ขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครเพลง ดังนี้

1. วิเคราะห์ขั้นตอนวิธีการแปรรูปวรรณกรรมในประเด็นดังนี้

- แนวคิดของเรื่อง
- โครงเรื่อง
- เนื้อเรื่อง
- ข้อขัดแย้งในเรื่อง

-การสร้างตัวละครจากวรรณกรรมเพื่อการอ่านให้มาเป็นบทละครได้แก่ แสดงนำชาย (พระพุทธเจ้า), แสดงนำหญิง (มาณวิกา), ปฏิปักษ์ชาย (เดียรถีย์), ปฏิปักษ์หญิง (เดียรถีย์), สนับสนุนชาย (ชาวพุทธ), สนับสนุนหญิง (ชาวพุทธ)

2. วิเคราะห์ขั้นตอนวิธีการสร้างสรรค์ละครเพลงในประเด็นดังนี้

- บทละคร,
- ตัวละคร,
- ฉากประยุกต์ใช้รูปแบบศิลปะอินเดีย-ไทย,
- รูปแบบการนำเสนอใช้แนวทางละครเพลง,
- การใช้ภาษาประยุกต์ใช้ภาษายุคปัจจุบันสลับกับภาษาในวรรณกรรม,
- ดนตรี ทำนองเพลงแต่งใหม่

- เนื้อร้อง ใช้เพลงของพระครูประภัสร์สุตคุณ และนายทองพูน รวมทรัพย์และแต่งใหม่,
- เครื่องแต่งกายประยุกต์ใช้รูปแบบศิลปะอินเดีย/ไทย, -เครื่องประดับ, -บทละคร

3. วิเคราะห์ข้อมูลการประเมินผลความคิดเห็นและความพึงพอใจของผู้ชมหลังการแสดงแต่ละครั้ง จากผู้ชมที่เป็นประชาชนทั่วไปและผู้เชี่ยวชาญ

การตรวจสอบข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้การตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการสามเส้า

การนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลโดยใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description) โดยการเขียนบรรยายข้อมูลที่ได้มาจากการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนต่างๆ และแสดงผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยโดยละเอียด เพื่อที่จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการทำงานหรือการศึกษาวิจัยต่อไปสรุปผล รายงานผลการวิจัย และเผยแพร่ความรู้ที่ได้จากการวิจัยสร้างสรรค์ครั้งนี้

บทที่ 4

การสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต

การสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่อง พุทธจรีตเดอะมิวสิคัล ได้นำประเด็นประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาที่รจนาในหนังสือมหากาพย์ เรื่อง พุทธจรีต โดยพระอัสวโฆษ ซึ่งเป็นเรื่องจริงตาม พุทธประวัติมาผสมในเนื้อหาบทละครเพลงผสมผสานกับจินตนาการที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพิ่มเติม ทำให้สามารถศึกษาวิเคราะห์ขั้นตอนวิธีการสร้างสรรค์ละครเพลง ในประเด็นที่น่าสนใจสรุปได้ ดังนี้

1. เนื้อเรื่องย่อ
2. แก่นของเรื่อง
3. โครงเรื่อง
4. ฉาก
5. ความขัดแย้งเรื่อง
6. ตัวละคร
7. กลวิธีในการดำเนินเรื่อง
8. เพลง
9. บทละคร
10. จัดการแสดง

เนื้อเรื่องย่อ (Synopsis)

เล่าเรื่องความเดิมอันมีสาเหตุสืบเนื่องมาจาก..นางอมิตตา..ภรรยาชุกมีความแค้นข้ามภพชาติ เนื่องจากเข้าใจผิดว่าการเสียชีวิตของชุกครั้งนั้น พระเวสสันดรมีส่วนเกี่ยวข้องการฆาตกรรม ครั้น พุทธกาลพระเวสสันดรเสวยพระชาติเป็นพระพุทเจ้า นางอมิตตาได้มาเกิดเป็นนางมานวิกาเพื่อ มาล้างแค้น พระพุทองค์ทรงผ่านพ้นวิกฤตด้วยพุทธรรม

ครั้งพุทกาลเมื่อพระพุทองค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ตรัสแสดงพระธรรมเทศนา เผยแผ่พุทธรรม มีพุทสาวกศรัทธาจำนวนมากชะตากรรมทำให้กลุ่มเดียรฉัตรนักบวชนอกศาสนา พุท ที่เสื่อมลามกสักการะไม่พอใจจึงคิดแผนนาริพิฆาต โดยใช้สาวงามเมืองสาวัตถี ชื่อ มานวิกา กล่าวโทษพระสมณโคดม ให้เสื่อมเสียชื่อเสียงสูญสิ้นลามกสักการะทั้งปวง พวกเดียรฉัตรจะได้กลับมาบังคับมีความสุขสมบูรณ์ดังเดิมได้อีก

นางมานวิกาห่มผ้ามีสีตุ้มแดงค่อมทอง มีเครื่องหอมดอกไม้ในมือ มุ่งหน้าสู่พระเชตวันมหาวิหาร สถานที่ฟังพุทธรรมของชาวเมืองสาวัตถี แสดงกิริยาเข้า-ออกต่อเนื่องนานแรมเดือน เมื่อมีคนถามก็จะกล่าวตอบว่าพักอยู่ในวัดพระเชตวันมหาวิหารทำเช่นนี้ต่อเนื่องกันนานถึง 4 เดือน นางมานวิกาเอาผ้าพันท้องแสดงอาการหญิงมีครรภ์ ประกาศให้เหล่าประชาชนทั่วไปและหมู่คนพาลให้ลือกันไปว่า ทารกในครรภ์ที่บังเกิดขึ้นนี้ เป็นเพราะน้ำมือของพระสมณโคดม

หลายเดือนต่อมา นางมานวิกาถึงแก่กลืนลูกไว้ที่ท้อง ห่มผ้าทับข้างบน ทุบหลังมือและเท้า ให้บวมช้ำด้วยไม้คางโค เดินเข้ามายืนตรงพระพักตร์พระตถาคต ที่ทรงนั่งแสดงธรรมบนธรรมาสน์ในเวลาเย็น แล้วกล่าวว่า พระสมณะโคดมพระองค์ดีแต่แสดงธรรมแก้มหาชนด้วยเสียงไพเราะ ตัวฉันมาอาศัยกับพระองค์จนมีครรภ์ครบกำหนดแล้ว พระองค์ทรงรู้แต่อภิรมย์ไม่ทรงรับผิดชอบ พระตถาคตทรงดแสดงธรรมกลาแล้วจึงตรัสตอบว่าถ้อยคำอันเจ้ากล่าวมาแล้วนั้นจะจริงหรือไม่เราและเจ้าเท่านั้น ย่อมรู้แก้ไข พระพุทองค์ทรงใช้ขันติธรรมและเมตตาธรรมเพื่อสลายความแค้นของนางมานวิกา

ขณะนั้นพระอินทร์ทรงทราบเหตุแล้ว จึงให้เทพบุตรแปลงเป็นหนูกัดเชือกที่ผูกท่อนไม้กลม หล่นโดนเท้าของนางมาณวิกาจนปลายเท้าแตกทั้ง ๒ ข้าง การใส่ร้ายของนางมาณวิกาความถูกต้อง วังหลบหนีประชาชนที่ติดตามจะทำร้าย วังหนีไปจนถูกธรณีสู่บลงสู่เวจิมหานรก

แก่นของเรื่อง (Theme)

แก่นของเรื่องที่เป็นแนวคิดสำคัญในการนำเสนอละครเพลงเรื่องนี้ก็คือ มนุษย์ทุกคนเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏวนความทุกข์จากความรัก โลภ โกรธ หลงดังความปรากฏในพุทธจรีตและพุทธประวัติ ทรงผจญมารที่ติดตามทำลายล้างพระพุทธร่องค์ทรงเอาชนะหมู่มารทั้งหลายด้วยขันติธรรมและเมตตาธรรมจิณฺจมาณวิกาเป็นหนึ่งในแปดมารร้ายในพุทธประวัติ มีความแค้นข้ามภพข้ามชาติมาตั้งแต่อดีตชาติที่เกิดเป็นภรรยาชุก เข้าใจผิดคิดว่าพระเวสสันดรเกี่ยวข้องกับการเสียชีวิตของชุก เมื่อมาเกิดใหม่ในสมัยพุทธกาลจึงติดตามมาใส่ความว่ามีความสัมพันธ์ชู้สาวกับพระพุทธร่องค์ พระพุทธร่องค์ทรงใช้ขันติและเมตตาธรรมเอาชนะมารร้ายที่ตามผจญมหาภาพยเรื่องพุทธจรีต สรรคที่ 20กล่าวถึงเหตุการณ์ทรงผจญมารตอนนี้สรุปว่า “พระพุทธร่องค์ทรงโปรดชาวเมืองกบิลพัสดุ์แล้วได้เสด็จไปเมืองสาวัตถีของพระเจ้าปเสนทิโกศล พร้อมด้วยหมู่พระสงฆ์ เมื่อเสด็จไปถึงอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้สร้างพระเชตวันมหาวิหารถวายเป็นที่ประทับทรงแสดงธรรมโปรดพระราชาและประชาชนชาวเมืองสาวัตถีจนเป็นที่เลื่อมใส ทำให้เดียรฉัตรนักบวชต่างศาสนาขาดลาภสักการะจึงหาทางกลั่นแกล้งทำลาย ทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบเดียรฉัตรเจ้าลัทธิทั้งหลายแล้วจึงเสด็จไปโปรดพระพุทธร่องค์มารดาบนสวรรค์”

แก่นของเรื่องที่เป็นแนวคิดสำคัญนี้ มีเนื้อความในบทสวดเจริญพระพุทธร่องค์พาหุงฯ บทที่ 5 กล่าวถึงพระจอมมุนีทรงเอาชนะคำกล่าวใส่ร้ายของนางจิณฺจมาณวิกาซึ่งทำอาการเหมือนดั่งตั้งครุฑ เพราะเอาท่อนไม้กลมผูกไว้หน้าท้องด้วยวิธีที่งดงาม คือ ความสงบพระทัยในท่ามกลางมหาชน ขอขมายมกลทั้งหลายจงมีแต่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธร่องค์ขมกลนั้นเกิด

โครงเรื่อง (Plot)

โครงเรื่องละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต วางกรอบการดำเนินเรื่องเริ่มต้นจากอดีตตามภรรยาชุกตามทวนหน้ความแค้นจากความเข้าใจผิดว่าการเสียชีวิตของชุกมีต้นเหตุพระพุทธร่องค์ จึงมาเกิดเป็น

จิตฺตจามานวีกา เพื่อตามทวงหนี้ความแค้นจากพระพุทธองค์ ด้วยแรงกรรมจากอดีตชาติรวมกับกรรมในปัจจุบันชาติที่ได้กระทำร่วมกันกับเดียรฉัตรใส่ร้ายพระพุทธเจ้า ถือว่าเป็นการกระทำอนันตริยกรรม ทำให้จิตฺตจามานวีกาได้รับผลกระทบหนัก ถูกธรณีสูบลงสู่เวจีมหานรก

ฉาก (Setting)

ฉากและบรรยากาศละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต สะท้อนศิลปวัฒนธรรมอินเดียในสมัยพุทธกาล เพื่อให้เข้ากับการดำเนินเรื่อง ที่กล่าวถึงเมืองสาวัตถี พระเชตวันมหาวิหารศาสนสถานของชาวพุทธ รวมถึงนักบวชนอกศาสนาที่พระไตรปิฎกเรียกว่า เติรฉัตร ที่ต่างมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมศาสนาพราหมณ์ละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต ใช้ฉากเพื่อดำเนินเรื่อง 3 ฉากใหญ่ๆ ได้แก่

ฉาก 1 พระเชตวันมหาวิหาร

ฉาก 2 อาศรมเดียรฉัตร

ฉาก 3 สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์

ความขัดแย้งเรื่อง (Conflict)

ความขัดแย้งในบทละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในระดับตัวบุคคล เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างมาณวีกากับปามาลินี(และกลุ่มชาวบ้าน) มาณวีกากับโสโรชา(และกลุ่มเดียรฉัตร) ไปจนถึงความขัดแย้งระหว่างศาสนา คือศาสนาพุทธกับกลุ่มเดียรฉัตร และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตัวละคร

ตัวละคร (Script)

บทละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต เดอะมิวสิคัล (Bhuddajarit the Musical) ที่แปลงรูปจากวรรณกรรมเพื่อการอ่าน มีการสร้างตัวละคร บุคลิกและหน้าที่ของตัวละคร เพื่อใช้ดำเนินเรื่อง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม

1. ตัวละครที่อิงกับเรื่องในพุทธประวัติจริง ได้แก่ พระพุทธเจ้า ตัวเอกของเรื่องเป็นตัวละครที่อิงกับเรื่องจริงในพุทธประวัติ มีบุคลิกลักษณะมหาบุรุษผู้อยู่เหนือกิเลสตัณหา ความทะยานอยากทั้งปวง เหนือกว่ามวลมนุษยธรรมดาสามัญทั้งปวง

มาณวิกา ตัวเอกของเรื่องเป็นตัวละครที่อิงกับเรื่องจริงในพุทธประวัติ มีความแค้นมาจากอดีตชาติประกอบกับแรงกรรมที่เป็นการกระทำเพื่อช่วยเหลือเดียรฉัตรมาณวิกา มีบุคลิกลักษณะ Rounded Character หมายถึง มีความเป็นความเป็นมนุษย์ในทุกๆ ด้าน กล่าวคือ มีความงาม มีศรัทธาเชื่อมั่นสิ่งที่ตนเคารพนับถือ เชื่อมั่นตนเองสูง ฉลาดมีไหวพริบ หลงเดินทางผิดเพราะเชื่อคนหลอกลวงและแรงกรรมจากอดีตชาติ

2. ตัวละครที่ผู้เขียนจินตนาการสร้างขึ้นจากการขยายบทขึ้นมาอิงจากพุทธประวัติที่ได้กล่าวไว้สั้นๆ ได้แก่ อมิตตดา ที่กล่าวไว้ในมหาเวสสันดรชาดกว่าเสียชีวิตด้วยความแค้นและได้มาเกิดเป็นมาณวิกานำมาขยายบทละครในประเด็นเรื่องการตามทวงความแค้นข้ามภพชาติจากพระพุทธองค์ กลุ่มเดียรฉัตร ได้แก่ ราจิต รพินทร์นาถ ฐาณมัทนะ วาสนะ มายา (ฝาแฝด) สโรชา กมลมาลี งามาลี โขจิต นันทะ ปัญจะ สรณะ นิรันดร์รวมทั้งพระอินทร์ มารุตเทพบุตร สุธเสนเทพบุตร โสภิตา เทพธิดา โสภิตา เทพธิดา นางฟ้าระบำโศภิตาเทพารักษ์หาหิเทพารักษ์มารุตเทพบุตรสุธเสนเทพบุตรหนู 4 ตัวตัวละครที่กล่าวมานี้ได้ขยายความขึ้นมาจากข้อความสั้นๆ ที่มีอยู่ในพุทธประวัติเพื่อช่วยสร้างสีสันในการดำเนินเรื่อง

3. ตัวละครที่ผู้เขียนบทจินตนาการสร้างขึ้นในบทละครเพื่อใช้ดำเนินเรื่องให้มีสีสัน แต่ไม่มีจริงในพุทธประวัติ ได้แก่ ฝ่ายพุทธสาวก พุทธสาวิกาและชาวบ้าน ชายสูงวัยแก่นนำชาวบ้านชื่ออุโฆษ ชาวบ้านชาย ประกอบด้วยกมันตระ, พงศา, มหินดร์, สุรินทร, อนันตรา ชาวบ้านหญิงประกอบด้วย มนตรา, กัลยา, ภัทรี เกศรา, อุบาสกประกอบด้วย โขจิต, นันทะ, ปัญจะ, นิรันดร์, สรณะ อุบาสิกาประกอบด้วย กมลมาลี, งามาลี, กุสุมา, จันทรา, อุคณี, วรรฐา, จารณี, นาดยา

สรุปตัวละครทั้งหมดในละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต ประกอบด้วย

1. ตัวเอกของเรื่อง คือ พระพุทธเจ้า อมิตตดาและมาณวิกา

2. ตัวปฏิกษ์ของเรื่อง คือ กลุ่มเดียรถีย์ ประกอบด้วย ราชิต รพินทรนาถ ฐาตุรมัทนะ วาสนะ มายา (ฝาแฝด)สโรชา กมลา กุสุมา มาลินีโฆษิต นันทะ ปัญจะ สรณะ และนิรันดร์

3. ตัวสนับสนุนตัวเอกของเรื่อง คือ ชายสูงวัยแก่นนำชาวบ้านชื่อ อุโฆษ ชาวบ้านชาย ประกอบด้วยกมันตระ,พงศา,มหินตร์, สุรินทร,อนันตราชาวบ้านหญิงประกอบด้วย มนตรา, กัลยา,ภัทรี เกศรา,อุบาสกประกอบด้วยโฆษิต,นันทะ,ปัญจะ, นิรันดร์,สรณะ อุบาสิกาประกอบด้วย กมลา, มาลินี, กุสุมา,จันทรา,อุศนี,วรัษฐา,จารณีและนาลยา

4. ตัวประกอบการดำเนินเรื่อง คือ พระอินทร์มารุตเทพบุตร สุธเสนเทพบุตร โสภีเทพธิดา โสภาทะพธิดานางฟ้าระบำ โหดเทพารักษ์ หาดิเทพารักษ์ มารุตเทพบุตร สุธเสนเทพบุตรและหนู 4 ตัว

กลวิธีการดำเนินเรื่อง (Narration)

เป็นแบบลักษณะกึ่งไม่ลำดับเหตุการณ์ คือ เปิดเรื่องแนะนำมานวิกาสาวงามเมืองสาวัตถีแล้วย้อนกลับไปเล่าเรื่องเริ่มต้นกลับมาใหม่ตั้งแต่อดีตตามภรรยาของชูชกมีความแค้นพระเวสสันดรว่าเป็นผู้บงการสังหารชูชกสามีของอมิตตดาจึงตามมาเกิดในสมัยพุทธกาลเป็นมานวิกา เพื่อทวงความแค้นจากพระพุทธองค์ แล้วจึงย้อนกลับมาเล่าเรื่องบรรจบกับช่วงที่เปิดเรื่องอีกครั้งกล่าวถึงวิธีการทวงความแค้น และสภาพแวดล้อมรอบๆตัวของมานวิกา จับตอนตั้งแต่ไปทำบุญที่อาศรมของเดียรถีย์และถูกล้างสมองจากนักบวชผู้มากด้วยเล่ห์เพทุบาย มอบหมายให้ไปทำลายพระพุทธเจ้า ก่อนจะดำเนินเรื่องต่อไปจนจบเรื่อง ลำดับเหตุการณ์ในบทละครเพลงเรื่อง พุทธจริตเดอะมิวสิคัล ดังนี้

1. เปิดเรื่องกล่าวถึงมานวิกาอดีตชาติคืออมิตตดาเกิดใหม่เพื่อตามล้างแค้นพระพุทธองค์
2. เดียรถีย์ปรึกษากันเรื่องการเสื่อมลาภสักการะ มีสาเหตุจากการเผยแพร่ศาสนาพุทธ
3. เดียรถีย์วางแผนหลอกใช้มานวิกาทำลายศาสนาพุทธ ด้วยการใส่ร้ายพระพุทธองค์
4. มานวิกาปล่อยข่าวใส่ร้ายพระพุทธองค์ ให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจผิด
5. มานวิกาบุกเข้าวัดพระเชตะวันมหาวิหารประกาศว่าตั้งครรภ์กับพระพุทธองค์

6. พระอินทร์ส่งเทวดามาช่วยทำให้ความจริงเปิดเผยว่าพระพุทธรองค์เป็นผู้บริสุทธิ์
7. มาณวิกาได้รับผลกระทบจากการใส่ร้ายพระพุทธรองค์ถูกรณีสืบสู่อเวจีมหานรก
8. ปิดเรื่องเชื่อมโยงผลของการกระทำกรรมหนัก จนมาณวิกาทำให้ตกอเวจีมหานรก

การดำเนินเรื่องลักษณะกึ่งไม่ลำดับเหตุการณ์ตามลำดับแบบนี้ ไม่ค่อยได้ใช้กันในละครทีวีของไทยมากนัก แต่เป็นกลวิธีดำเนินเรื่องที่เหมาะสม สำหรับการนำเสนอแก่นความคิดของละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต ที่ต้องการสื่อสารถึงความขัดแย้งของคนสองกลุ่มและสองยุคสมัยได้เป็นอย่างดี

เพลง (Music)

ละครเพลงเรื่องนี้ใช้เพลงคติดรรมของพระครูประภัสร์สุดคุณและอาจารย์ทองพูน รวมทรัพย์ นำมาใส่ทำนองใหม่โดย ดร.รุจิภาส ภูธนัญญฤทธิ์ เป็นผู้ประพันธ์ทำนอง ใช้ในการดำเนินเรื่อง

บทละคร (Script)

บทละครเพลงเรื่อง พุทธจรีต ใช้เพลงคติดรรมดำเนินเรื่องสลับกับการบรรยายเรื่อง และการพูดของตัวละคร การแสดงมีทั้งหมด 3 องค์กร (23 ฉาก) แบ่งเป็น 2 ช่วง พักการแสดงระหว่างช่วงแรก และช่วงที่สอง 15 นาที รวมเวลาใช้เวลาแสดง 2 ชั่วโมง 10 นาที

บทละครเพลง เรื่อง พุทธจรีต

เพลงโหมโรง (Overture) 1.30 นาที

องค์ที่ 1 กำเนิดนางมาณวิกา

ฉาก 1 กำเนิดมาณวิกา

ฉาก เมืองสาวัตถี เวลาเย็นใกล้ค่ำ

ตัวละคร พระพุทธเจ้า มาณวิกา อมิตตดา อุโฆษ (ชายสูงวัย/แกนนำชาวบ้าน)

ชาวบ้านชาย - กมันตระ พงศา มหินทร์ สุรินทรอนันตรา

ชาวบ้านหญิง - มนตรา กัลยา ภัทรี เกศรา

อุบาสก 4 คน อุบาสิกา 4 คน

บรรยากาศชาวบ้านพบปะสนทนาในหมู่บ้าน

ดนตรีเร้าให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึกที่กำลังเดินเข้าสู่มิติปัจจุบัน

แสงเปลี่ยนเป็นกลางคืน แล้วค่อยสว่างขึ้นเป็นเวลาเช้าวันใหม่ สว่างขึ้นเฉพาะด้านที่อมิตตาเคยยืน
อยู่ปรากฏอุบาสก อุบาสิกา นั่งอยู่กับพื้น ด้านหลังฉายภาพเงาพระพุทธรูป ด้านมาณวิกาไฟมิด

ดนตรี...

บรรยาย ... ครั้นพุทธกาล พระเวสสันดรเสวยพระชาติเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อุบาสก/อุบาสิกา พระพุทธรูป มาอุบัติบนโลกแล้ว.....สาธุ

พระพุทธรูป มาอุบัติบนโลกแล้ว.....สาธุ

พระพุทธรูป มาอุบัติบนโลกแล้ว.....สาธุ

ดนตรี...

ไฟเฟดมืดไป อุบาสก อุบาสิกาออกไป

ไฟสว่างขึ้นทางด้านมาณวิกาที่ยืนนั่งอยู่ ฉากหลังเปลี่ยนอาศรมเดียรฉัตร

บรรยาย ส่วนนางอมิตตาได้มาเกิดเป็นหญิงงามในเมืองสาวัตถี ชื่อว่า นางมาณวิกา เพื่อมาตามทวง
ความแค้นจากพระพุทธรูป

ดนตรี...

ฉาก 2 อาศรมเดียรถีย์

ฉาก ด้านนอกอาศรมฉายด้วยโปรเจคเตอร์, ต้นไม้จริง หรือภาพวาดเวลาเย็นใกล้ค่ำ

ตัวละคร มาณวิกา

เดียรถีย์ชาย - ราชิต รพินทร์นาถ ฐากรณ์มัทนะ วาสนะ

เดียรถีย์หญิง - มายา (ฝาแฝด) สโรชา

เสียงดนตรีเร้า แสง สี ให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึกว่า กำลังเดินเข้าสู่มิติอดีตกาล

ไฟเปลี่ยนสว่างสดใสอย่างรวดเร็ว มีเสียงดนตรีสดใส

ดนตรีบรรเลงเพลง เดียรถีย์ชาย หญิง เดินออกมาจากด้านหลัง ขับร้องเพลงหมู่ มาณวิกาแสดงระบำ
ประกอบเพลง

เพลง มาณวิกา

เดียรถีย์ชาย หญิง ขับร้องหมู่

พิศพัทธ์ร์ มาณวิกา สาวดี ลอหมต มิได้มี รอยฝีไผ่

เนตรคมขำ ดำขลับสลักใจ แลวีไล ปากหุ ดูติดตา

เรือนผม กลมขมวด เสมอสมน้ำ เส้นอ่อนดำ ดูอร่าม งามหนักหนา

กรกราย คล้ายนาง กิณรา นขาแดงตั้งแก่งย้อม

อุระครัดเคร่ง แต่งตูมตั้ง ตะโพกผาย พอกำลัง ไม่อ้วนผอม

เรียวขา กายงามพร้อม งามละม่อม ประมวลสิ้น ทั้งอินทรีย์

มาณวิกาแสดงร่ายรำมาสิ้นสุดกลางกลุ่มเดียรถียุชายุหญิง ทั้งหมดเต้นระบำด้วยกัน จนจบเพลง

ราจิต นางจิณจมาณวิกา

มาณวิกา นมัสการ ท่านผู้ทรงศีลทั้งหลาย

รพินทร์ ยินดียิ่ง

มาณวิกา ขอพวาท่านให้พรแก่ข้าด้วย

นาง ยินดียิ่ง มาณวิกา

ฐาตุร ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

พร้อมกัน ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

มาณวิกา การวะ ผู้ทรงศีลทั้งหลาย

พร้อมกัน ยินดียิ่ง มาณวิกา

แสงไฟมืดไป

ฉาก 3 พระรัตนตรัย

ฉาก วัดพระเชตะวัน เวลาเช้า

ตัวละคร พระพุทธเจ้า อุบาสก อุบาสิกา

แสงไฟเพดขึ้น เป็นภายในวัดพระเชตะวัน มีพระพุทธเจ้าเป็นเงาอยู่ในฉากหลัง

เพลง พระรัตนตรัย

อุบาสก-อุบาสิกา ขับร้องหมู่ :

...พระพุทธรูปคือศาสดา องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระธรรมคือคำกล่าว สั่งสอนชาวพุทธทั่วไป

พระสงฆ์เราจนบิณฑุ เพราะสอนให้เรารู้ชั่วดี...

ไฟเฟดมืด เปลี่ยนเวลาเปลี่ยนฉาก เป็นอาศรมเดียรฉัตร เวลายุ่น

ฉาก 4 เดียรฉัตรไร้สุข

ฉาก อาศรมเดียรฉัตร ภายนอกอาศรม ฉายด้วยโปรเจคเตอร์, ต้นไม้จริง เวลาเช้า

ตัวละคร ราชิต รัตนธรรมา ฐาณมัทนะ วาสนะ มายา สโรชา

เสียงดนตรีวงเงาะกล้วย

เหล่าเดียรฉัตรกำลังรวมตัวกันบำเพ็ญเพียร แต่จิตใจกลับไม่สงบ จนต้องปรึกษาหารือกันอยู่

ฐาณ (ตบะแตก) เอ้อ... ทำไมผู้คนจึงหันไปชื่นชม องค์พระสมณโคดมกันมากมาย

ราชิต ตอนนี้พระพุทธองค์ประทับ ณ พระเชตะวัน ยังมีพุทธสาวกศรัทธาจำนวนมาก

นาค คำสอนของพระสมณโคดมมีดีเช่นไร

มัทนะ เจ้าเคยได้ยินได้ฟังมาจนแกล้งไซ้ พระสมณโคดมสอนอะไร

วาสนะ ตอนนี้ประชาชนพากันหลงใหล ทำตามคำสอนเรื่องศีลห้าของพระพุทธเจ้า

- ดนตรีดังขึ้น

เพลง ศิลห้

ราจิต - ขับร้อง

ราจิต	ปาณาติบาต	อย่าพิฆาตสัตว์ใด
	อทินนา	อย่าขโมยใคร
	กาเมไซรั	อย่าผิดคาม
	มุสา	อย่าพูดปด
	สุรา	เหล้าเมรัย
	ศิลห้จงรักษาไว้ ความดีได้แก่เราเอย	
นาถ	พระพุทธเจ้าสอนอะไร ไร้สาระสิ้นดี	
ฐา	เรื่องพันๆ ธรรมดๆ ไม่เห็นจะแปลกอะไรตรงไหน	
รพิน	แต่พระพุทธเจ้า ก็ทำให้พวกเราเสื่อมลาภสักการะไปเป็นจำนวนมากแล้ว...	
มายา	กริดด...	
รพิน	เจ้าเป็นอะไร	
มายา	ยืงนานวันไป พระสมณโคตมทำให้คนศรัทธาเสื่อมใสมากยิ่งขึ้นทุกวันๆ	
สโรชา	เพราะฉะนั้น พวกเรามีความจำเป็น ต้องคิดแผนใช้สาวงาม กล่าวโทษพระ	
	สมณโคตมให้เสื่อมเสียชื่อเสียง	
ราจิต	ข้าคิดอุบาย อันแยบยล ได้ประการหนึ่ง ต้องใช้หนามยอกเอาหนามบ่ง	
รพิน	หนามยอกต้องเอาหนามบ่ง... อุบายของท่านเป็นเช่นไร	

ราจิต เราจะต้องใช้คำสอนเรื่องอบายมุข ย้อนรอยมาเล่นงานตัวพระสมณโคดมเอง

ดนตรีดังขึ้น

เพลง อบายมุข

เดียรฉัตรชัย - ขับร้อง

เดียรฉัตรชัย ..หกอบายมุข เหตุทุกข์แห่งความฉิบหาย

คือดื่มน้ำเมามากมาย และยังติดเที่ยวกลางคืน

ติดดูการละเล่น เล่นการพนันสุดฝัน

เกียจคร้านทำงานวันคืน และคบคนชั่วเป็นเพื่อน...

สโรชา พระพุทธเจ้าสอนไว้อย่างนั้นจริงหรือ

นาถ จริง

ราจิต เช่นนี้ เราจึงคิดว่าพระสมณโคดมต้องเสียชื่อเสียง เพราะติดอยู่กับอบายมุข คบคน

ชั่วเป็นมิตร

สโรชา พวกท่านหยุดก่อน

ราจิต สโรชา เจ้ามีอะไรจะกล่าว

สโรชา ข้าไม่เคยได้ยินว่าพระพุทธเจ้ามีมิตรสนิทมาก่อน

ฐาตุร ก็จริง เห็นแต่ว่าดำรงตนอยู่เพียงลำพัง มีเพียงสาวกผู้ศรัทธาต่ออนิกายเท่านั้น

สโรชา ราจิต และพวกท่านทั้งหลาย ไม่ได้ฟังที่ข้ากล่าว

ราจิต เจ้ากล่าวสิ่งใด

สโรชา ข้ากล่าวแต่ต้นว่าต้องใช้สาวงาม กล่าวโทษพระสมณโคดม

นาง แต่พวกเราคิดว่า...

มายา หยุด...

นาง อะไรอีกล่ะมายา

มายา สโรชากล่าวถูกต้อง พวกท่านจงคิดให้ดี จะมีสิ่งใดที่สงบชายชาติหญิงได้ ก็มีเพียงแต่

 อิสตรีเท่านั้น (หัวเราะสะใจ) ...

- ดนตรีเชื่อมฉาก / แสงไฟค่อยๆ มืดไป / เติร์ถีย้อออกไป

ฉาก 5 พุทธโอวาท

ฉาก วัดเชตวันต้นไม้ร่มรื่น สงบสวยงาม เวลาเช้า

ตัวละคร พระพุทเจ้า

อุบาสก - โฆสิต นันทะ ปัญจะ นิรันดร์ สรณะ

อุบาสิกา- กมล มาลินี กุสุมา จันทราอุศนีวิรัชฐาจารย์ นาลยา

แสงไฟเพดขึ้น เป็นภายในวัดพระเชตวัน มีพระพุทเจ้าเป็นเงาอยู่ในฉากหลัง

ดนตรีดังขึ้น

ไฟด้านหลังค่อยๆ เพดไป เห็นภาพเป็นเงาอุบาสก อุบาสิกา กำลังสวดมนตร์อยู่ ภาพพระพุทเจ้า
หายไปด้านหน้ามีกำแพงเลื่อนเข้ามา

มาณวิกา รียา อุรา มีถี้อดอกไม้และของหอมเดินมาจากด้านหนึ่ง กมล มาลินี กุสุมา เดินมาอีกทาง

กมลลา แม่มาณวิกา

มาณวิกา ป้ากมลลา...

กมลลา เจ้าจะมานมัสการพระพุทธเจ้าหรือจ๊ะ

มาณวิกา เปล่าเจ้าคะ

มาลินี จั้นเจ้าก็คงจะไปสักการะเหล่านักบวชที่อาศรมอย่างที่เคยทำ

มาณวิกา เจ้าคะ

กุสุมา เจ้าน่าจะลองมาฟังธรรมจากพระพุทธองค์บ้างนะมาณวิกา

มาลินี นั้นสิ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้จิตใจเราพ้นทุกข์ พบหนทางสงบ

กมลลา ให้เป็นคนดี ทำความดี ละเว้นความชั่ว เดินทางสายกลาง...

มาณวิกา (ตัดบท) แต่วันนี้คงไม่ได้หรรอกเจ้าคะ

กมลลา วันหน้าก็ได้จ๊ะ

กุสุมา จั้นพวกเราเข้าไปในวัดก่อนนะ

มาณวิกา เจ้าคะ

กมลลา กุสุมา มาลินีเดินเข้าวัดไป มาณวิกาเย็นนึ่งคิดถึงสิ่งที่ทั้งสามบอก แล้วเดินออกไป

ฉาก 6 มาณวิกาอาสา

ฉาก อาศรมเดียรฉีย์ เวลาเย็น

ตัวละคร มาณวิการาจิต รพินทร์นาถ ฐาตุรมัทนะ วาสนะ มายา สโรชา

ดนตรี...

บรรยากาศอารามนักบวชศักดิ์สิทธิ์..ที่มีความลึกกลับแฝงอยู่

นักบวชเดียรฉัตรกำลังรวมตัวกันบำเพ็ญเพียร มาณวิกาเดินเข้ามาสู่อาศรม ยกมือไหว้แสดงความเคารพ

เดียรฉัตรนั่งวางบิณฑบาต ไม่ยอมพูดจาด้วย มาณวิกาแสดงอาการร้อนรนใจ

มาณวิกา นมัสการผู้ทรงศีล... นมัสการ... นมัสการ... ข้าทำผิดสิ่งใด พวกท่านถึงไม่ยอมพูดจา

สรโรชา เจ้าไม่ได้ทำสิ่งใดผิดหอกมาณวิกา

มาณวิกา แต่พวกท่านหมางเมิน ไม่ยอมแม้แต่จะมองหน้าข้า

ไม่ให้พรแก่ข้าเหมือนอย่างที่เคยทำ

รพินทร์ พวกเรากำลังจิตใจไม่สงบ สมาธิไม่มั่นคง จักให้พรแก่ใครได้เล่า

มายา จิตใจร้อนรุ่ม เราร้อน ดั่งไฟนรกโลกันต์แผดเผา จะเจริญตบะบำเพ็ญเพียรเท่าไรก็ไม่สำเร็จ

มาณวิกา ที่เป็นเช่นนั้น ด้วยเหตุอันใดหรือเจ้าคะ

นาถ ก็เพราะพระสมณะโคดม

มาณวิกา ข้าไม่เข้าใจ

ราจิต เจ้าไม่รู้เลยหรือว่า เวลานี้พระสมณะโคดมแสดงธรรมจนมีผู้คนศรัทธาเลื่อมใสจำนวนมาก

มาณวิกา ก็พอทราบเจ้าค่ะ

- ฐาณูร พระพุทธองค์ทำให้ผู้คนเลื่อมศรัทธาต่อพวกเราอย่างไม่เคยมีมาก่อน
- มายา ด้วยการหลอกลวงหลอกล่อให้ผู้คนลุ่มหลงในธรรมะ ที่ไม่มีอยู่จริง
- มาณวิกา แล้วเราจะทำอะไรดีเจ้าคะ
- รพินทร์ พวกเราเป็นผู้ทรงศีล จักทำอะไรได้
- มาณวิกา น่าเห็นพวกท่านจริงๆ
- สโรชา (กับมาณวิกา) แต่ถ้าเป็นเจ้าคงทำได้มาณวิกา
- มาณวิกา ตัวข้า จะทำอะไรได้เจ้าคะ
- ราจิต หากเจ้าปรารถนาความสุขให้เกิดขึ้นแก่พวกเราทั้งหลายแล้ว...
- มาณวิกา ข้าจะต้องทำอะไรเจ้าคะ
- มายา เจ้าจงหาทางกล่าวโทษ โยนความผิดให้เกิดขึ้นแก่พระสมณโคดม ให้สูญเสีย
สัทธานะทั้งปวง
- ฐาณูร มาณวิกา... พระพุทธเจ้าจะต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง

มาณวิกามีท่าทางใคร่ครวญ สับสน แสดงสีหน้าครุ่นคิด สื่อถึงความสับสนในจิตใจเพราะได้ยินมาว่า
พระพุทธเจ้าสอนให้คนทำดี ทำไมจึงต้องทำร้ายพระพุทธองค์

ดนตรีดังขึ้น

- มาณวิกา (สงสัย) ต้องทำให้พระพุทธเจ้าเสื่อมเสียชื่อเสียง ทำไมต้องทำเช่นนั้นเจ้าคะ
- เพราะเหตุใด จึงต้องกล่าวให้ร้ายพระสมณโคดมเช่นนั้น
- ราจิต พระสมณโคดม ทำให้คนทั้งปวงสูญเสียความเคารพนับถือพวกเรา
- นาค ศาสนาของเราจะต้องสูญเสีย เพราะคนทั้งปวงหันไปเคารพนับถือพระพุทธองค์

- ฐาภร พระพุทธเจ้าจะทำให้ศาสนาของเราต้องสูญสิ้นแล้ว
- มายา พระสมณโคดม ได้ทำให้ศาสนาของเราต้องสูญสิ้นแน่นอนแล้ว
- มาณวิกา พระสมณโคดม จะทำให้พวกท่านสูญสิ้นความเคารพนับถือจากคนทั้งปวง
- มัทนะ แน่จนที่สุดแล้ว มาณวิกา
- มาณวิกา พระพุทธเจ้าทำลายศาสนาของเราสูญสิ้น
- สโรชา แน่จนที่สุดแล้ว มาณวิกา นักบวชอย่างเราและบริษัทในศาสนาของเราคงถูก
เหยียบย่ำจนจมพื้นปฐพี
- มายา มิได้มีวันมาฆบูชาเกิด ตราบจน ชั่วกับป์ ...ชั่วกัลปาวสาน.....
- ราจิต พระพุทธองค์ซ่อนความร้ายกาจภายใต้หน้ากากแห่งความดี
- ฐาภร ศาสนาของเราคงต้องสิ้นลงในครานี้
- รพินทร์ เราคงปล่อยให้พระสมณโคดมลอยนวลต่อไปไม่ได้อีกแล้ว
- นาถ มาณวิกา เจ้าต้องช่วยพวกเรานะ
- มัทนะ มีเจ้าคนเดียวเท่านั้น ที่เกิดมาเพื่อกอบกู้ศาสนาของเรา
- วาสนะ เจ้าจงอย่าลังเล หลงมกยศรัทธาคำหวาน ที่ได้ยินรำลือกันมาของพระพุทธเจ้า
(พูดพร้อมกัน) ศาสนาของเรา กำลังจะพินาศสิ้นแล้วเจ้าคือผู้ที่จะนำความสุขให้กลับมาเกิดขึ้นแก่
พวกเราอีกครั้ง
- สโรชา ดวงชะตาได้ลิขิตมาแล้วว่า เจ้าจะต้องเกิดมาเพื่อตามทำลายล้างพระพุทธองค์ใน
ภพชาตินี้

- ราจิต นี่คือดวงชะตาที่ถูกลิขิตมาจากภพชาติปางก่อน
- ฐาภุร ชะตาลีขิตว่า พระพุทธร่องค์จะทำร้ายเจ้าไม่ได้ในภพชาตินี้
- มายา แต่เจ้าต่างหาก คือ ผู้ตามมาทำลายล้างพระสมณโคดม
- นาถ เราต้องช่วยกัน ทำลายล้างพระสมณโคดม
- รพินทร พระสมณโคดม เท่านั้นคือ ศัตรูของพวกเรา
- ราจิต มาณวิกา เจ้าจงช่วยคิดหาหนทางกำจัดพระสมณโคดมให้พ้นเส้นทางของพวกเรา
- ด้วยเถิด
- เดียรถีย์ เจ้าจงคิดใคร่ครวญไตร่ตรองดูให้ดี....มาณวิกา
- มาณวิกาเริ่มมีท่าทีลังเล ในการตัดสินใจ ทำสีหน้าท่าทางเหมือนเริ่มคล้อยตาม
- รพินทร พระสมณโคดม คือ ศัตรูของศาสนาเรา
- สโรชา มาณวิกา เจ้าคือ ผู้พิทักษ์รักษาศาสนาของเรา ให้วัฒนาถาวรสืบต่อไป
- มายา มาณวิกา เจ้าเป็นผู้นำความผาสุกกลับคืนมาสู่ศาสนาของเรา ได้อีกเช่นเดิม
- มาณวิกา เจ้าคะ พระคุณเจ้าทั้งหลาย
- เดียรถีย์ (นิ่งเงียบไป) ...
- มาณวิกา ข้าจะคิดอุบาย ทำลายพระสมณโคดมให้จงได้
- ราจิต อนุมโหนาสาธุ มาณวิกา
- มาณวิกา ขอพวกท่านให้พรแก่ข้าด้วย
- นาถ ยินดียิ่ง มาณวิกา

ธำมรงค์ ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

พร้อมกัน ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

มาณวิกา คารวะ ผู้ทรงศีลทั้งหลาย

พร้อมกัน ยินดียิ่ง มาณวิกา

แสงไฟมิดเหลือไว้เพียงที่มานวิกาที่เดินแยกออกมา

มีเสียงดนตรี เพื่อดึงความรู้สึกที่กำลังเปลี่ยนมิติปัจจุบันกับอดีตกาล

ไฟสว่างขึ้นอีกด้านเห็นอมิตตาดำยืนอยู่ เสียงอมิตตาดำยังตะโกนดังกึกก้อง...

อมิตตดา เวสสันดรเป็นฆาตกร ข้าจะตามจองล้าง จองผลาญมัน ทุกภพ ทุกชาติไป..

..สิ้นเสียงอมิตตดา....ดนตรีดังขึ้น..

ไฟจับแน่นที่อมิตตดาสว่างสลับกันระหว่างอมิตตดาและมานวิกา

เพลง แค้น (Reprise)

อมิตตดา - มานวิกา ขับร้อง

มานวิกา แค้นข้ามฟ้ามาจากปรโลก ความโศกมิร้างจางหาย

ก็ภพที่ชาติที่เกิดกาย ไม่คลายความแค้นจากหัวใจ

เจ้าไปเกิดที่ชาติไหน ขอให้ไปตกนรกหมกไหม้

ไฟเปลี่ยนมาจับที่อมิตตาดำคนเดียว

อมิตตดา เจ้าเป็นไม้เราเป็นไฟ ล้างทำลายให้สิ้นวิญญาณ

	จกเกิดมาไ้ร่อยเท้า	ให้เราเหยียบเหมือนเส้นหญ้า
	จดจำพิษช้านานมา	ตราบชั่วฟ้าสิ้น
มาณวิกา	แค้นข้ามฟ้ามาจากปรโลก	ความโศกมีร้างจางหาย
อมิตตดา	ก็ภพก็ชาติที่เกิดกาย	ไม่คลายความแค้นจากหัวใจ
มาณวิกา	เจ้าไปเกิดที่ชาติไหน	ขอให้ไปตกนรกหมกไหม้
อมิตตดา	เจ้าเป็นไม้เราเป็นไฟ	ล้างทำลายให้สิ้นวิญญาน์
(พร้อมกัน)	จกเกิดมาไ้ร่อยเท้า	ให้เราเหยียบเหมือนเส้นหญ้า
	จดจำพิษช้านานมา	ตราบชั่วฟ้าสิ้นดินสลาย

แสงไฟมืดสว่างสลับกันระหว่างอมิตตดาและมาณวิกา

มีเสียงดนตรี เพื่อดึงความรู้สึกว่ากำลังเปลี่ยนมิติอดีตกาลสู่โลกปัจจุบัน

เสียงอมิตตดายังตะโกนดังก้องขำอยู่...ไฟจับแน่นที่อมิตตดา

สิ้นเสียงอมิตตดา แสงเพดมืดไป อมิตตดาออกไป เหลือเพียงมาณวิกายืนนิ่งอยู่

จบองค์ที่ 1

องค์ที่ 2 นารีพิฆาต

ฉาก 7 เฝ้าพระพุทธองค์

ฉาก	วัดพระเชตะวัน	เวลาเย็นใกล้ค่ำ
-----	---------------	-----------------

ตัวละคร	มาณวิกา กมลา กุสุมา มาลีณี โฆษิต นันทะ ปัญจะ จันทรายุคนี้ว่ารัฐธา
---------	---

บรรยายกาศภายในเขตวันมหาวิหาร สงบร่มเย็น กมลา กุสุมมา มาลินี โฆษิต นันทะ ปัญจะ จันทราอุ
ศนีวรัฐฐา ขับร้องเพลงอริยทรัพย์

เพลง อริยทรัพย์

อุบาสก / อุบาสิกา - ขับร้อง

...คุณความดี ที่มีในสันดาน

แสนประเสริฐ เจ็ดประการล้วนมีค่า

อริยทรัพย์ข้อหนึ่ง คือศรัทธา

เชื่อสิ่งควร สองศีล รักษากายวจี

สามสี่ หิริโอตตปปะ

ละอายชั่ว กลัวบาปจะทำหมองศรี

ห้าพาหุ สัจจะศึกษาดี

หกจาคะ สละที่ควรให้ปัน

เจ็ดปัญญา รอบรู้สิ่งสมควร

มีครบถ้วน ล้วนดีกว่าทรัพย์อื่นนั้น

ทรัพย์ภายใน นี่หนาค่าอันนั้

ควรสร้างสรรค์ อริยทรัพย์ในตนเอย...

ฉากำแพงเลื่อนเข้ามา

มาณวิกาห่มผ้ามีสีสดใส มือถือดอกไม้และของหอมเดินมาที่ทางเข้าวัดพระเชตะวัน

แสดงสีหน้า-กิริยาของคนตัดสินใจเด็ดขาด เริ่มลงมือทำงานตามแผนการณใหญ่

โฆษิต นันทะ ปัญจะ จันทราอุศนีวรัฐฐาเดินสวนออกมาจากวัดเชตะวัน

มาณวิกาทำลับๆ ล่อๆ คนอื่นมองแต่ก็ไม่ได้สนใจมากนัก เดินออกไปเพื่อกลับบ้าน

มาณวิกากำลังจะเดินออกไป พอดีกับที่กมลากมลา กุสุมมา มาลินี เดินสวนออกมาจากวัดเชตะวัน

กมล (เสียงดัง) จิณจมาณวิกา

มาณวิกา (ทำเป็นตกใจ) ป้ากมล...

กมล ข้าเอง ทำไมต้องตกใจด้วยล่ะ

- มาณวิกา เปลา่เจ้าคะ ป้าเรียกข้า มีอะไรให้ช่วยหรือเจ้าคะ
- กมลลา ไม่มีหรอก ก็ทักเจ้าตามธรรมดา นี่เจ้าถือดอกไม้เครื่องหอมจะไปไหนล่ะ
- กุสุมา ก็ไปบูชาพวกนักบวชนั่นแหละ ไซ้ไหม
- มาณวิกา เปลา่เจ้าคะ
- มาลินี (แปลกใจ) อ้าว... จั๊นจะไปไหนล่ะจ๊ะ
- มาณวิกา ก็ไป... พวกท่านอย่ารู้เลยเจ้าคะ
- มาลินี ทำไมล่ะ เป็นความลับหรือจ๊ะ แม่มาณวิกา
- กุสุมา เปลา่เจ้าคะ พี่มาลินี
- กมลลา อ้าว แล้วยังงี้
- มาณวิกา ก็...เอ่อ ข้ากำลังจะไป...
- มาลินี เอ้อเอ้อ อ้า อะไรล่ะจ๊ะ ไปไหน บอกมาเถอะ
- มาณวิกา ข้ากำลังจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเจ้าคะ
- ทั้งสาม เฝ้าพระพุทธองค์
- มาณวิกา เจ้าคะ
- กมลลา แต่นี่มันเย็นมากแล้วนะ
- มาณวิกา ก็ไซ้สิเจ้าคะป้า ข้าถึงต้องรีบไป ข้าไปก่อนนะเจ้าคะ

นางมาณวิกาเดินเข้าวัดไป

- มาลินี ป้าๆ... ทำทางนางจิณจมาณวิกา ถามสิ่งใดก็อ้อมๆ แอ้มๆ พูดเหมือนมีลับลม

คมในอย่างไรชอบกล

กุสุมา ข้าก็คิดเหมือนกัน ก็แค่จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

มาลินี ป้าๆ... แต่นี่มันเย็นจะคำแล้วนะ

กมลลา หุย แม่กุสุมา มาลินี พวกเจ้านี่มันจิตอกุศลจริงๆ

กมลลาเดินออกไป กุสุมา มาลินียังทำหน้าที่สงฆ์ก่อนเดินตามกมลลาออกไป

มาณวิกาออกมาจากวัด แล้วรีบเดินย้อนกลับไปที่ออกมา

ฉาก 8 กระแสमाणวิกา

ฉาก สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์ ไร้เวลา

ตัวละคร พระอินทร์ มารุตเทพบุตร สุรเสนเทพบุตร โสภีเทพธิดา โสภาเทพธิดา นางระบำ

เทพบุตร เทพธิดา เล่าเรื่องमाणวิกาสมคบกับเดียรถีย์ให้พระอินทร์ฟัง พระอินทร์รับทราบ

ดนตรี เพลงระบำ ปล่อยดรายไอซ์

พระอินทร์ประทับเหนือพระราชอาสน์ ทอดพระเนตรการแสดงระบำ เทพบุตร เทพธิดารายล้อมเฝ้า
แทน ชั่วโมงหนึ่ง พระอินทร์ทรงร้อนพระราชอาสน์จนต้องลุกขึ้น มารุตเทพบุตรที่นั่งใกล้ที่สุด
สังเกตเห็นได้

มารุต ข้าแต่พระจอมเทพ พระองค์ทรงเป็นอะไรไปหรือพระเจ้าข้า

พระอินทร์ ข้ามิรู้ พระราชอาสน์ของข้าร้อนขึ้นมาก ผิดธรรมดาวิสัยของดาวดึงส์เทวโลกยิ่งนัก

ระบำนยังคงแสดงต่อ พระอินทร์ทรงมองพระราชอาสน์อย่างระแวง

มารุต เชิญประทับเกิดพระเจ้าข้า บางทีพระองค์อาจจะทรงไม่พอพระทัยในระบำรำฟ้อนชุดนี้ จึง
ทรงไม่สบายพระทัยเลย ๆ

พระอินทร์ทรงประทับลงอีกครั้ง ระบายยังคงแสดงต่อ ชั่วครู่หนึ่งก็ทรงร้อนขึ้นอีก

พระอินทร์ หยุดเกิดนางระบำทั้งหลาย หยุดเกิด เวลานี้เราไม่มีใครจะอยากชมอะไรนัก

โสภา ข้าแต่พระจอมเทพ นางระบำเหล่านี้รำฟ้อนไม่เป็นที่พอพระทัยหรือเพคะ

นางระบำหยุดการแสดงวิ่งเข้าฉาก

พระอินทร์ ไม่หอรอก เพียงแต่ข้ารู้สึกแปลกยิ่งนัก ที่พระราชอาสน์ของข้าร้อนขึ้นมาเสียอย่างกับ
ไฟมาสมอยู่ข้างใต้

สุรเสน หรือจะมีเหตุอันใดเกิดขึ้นพระเจ้าข้า

พระอินทร์ คงไม่ผิดเป็นแน่ พระราชอาสน์นี้ คงจะเตือนเราว่า มีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง
เกิดขึ้นบนโลกมนุษย์

โสภี ถ้ากระนั้น ข้าพระองค์ขอกราบบังคมทูลให้ทรงเล็งพระญาณตรวจดูเกิดเพคะ

พระอินทร์ อืม (พร้อมถอนหายใจอย่างกังวล)

เสียงดนตรีแนวระทึกกึ่งสงบดังขึ้น

พระอินทร์นั่งลงหลับตาอยู่ครู่หนึ่ง

เทพบุตรเทพธิดาแสดงอาการกังวล

พระอินทร์ลืมตาขึ้น

พระอินทร์ แย่แล้ว เกิดเหตุไม่เป็นมงคลขึ้นกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสียแล้ว

สุรเสน เกิดอันใดขึ้นพระเจ้าข้า

พระอินทร์ มารยาทหญิง ! เดียรถียนอกศาสนากำลังใช้เล่ห์เหลี่ยมของหญิงสาวทำให้พระศาสนา
มัวหมอง นางมาณวิกาผู้หลงกล กำลังกระทำให้บาปอันใหญ่หลวงเสียแล้ว

โสภา ขึ้นชื่อสตรี เล่ห์กลมารยาชั่วเย้ามีมากมายนัก พวกเราจะช่วยรักษาพระศาสนาไว้ได้
อย่างไรเล่าเพคะ

พระอินทร์ มารุต สุรเสน เจ้าทั้งสองจงลงไปยังโลกมนุษย์ บอกกล่าวแก่เทพรักษทั้งหลาย ที่
รักษาพระเชตวันมหาวิหารและบริเวณแถวนั้น ให้เฝ้าดูแลพระสมณโคดมไว้ให้ดี
อย่าได้มีเหตุอันใด เป็นอันตรายแก่พระศาสนาโดยเด็ดขาด

มารุต / สุรเสน รับด้วยเกล้าพระเจ้าข้า

มารุตเทพบุตร สุรเสนเทพบุตร ออกจากวิมานเดินทางมายังโลกมนุษย์

ไฟดับ เปลี่ยนฉาก

ฉาก 9 มาณวิกาแสดงตน

ฉาก วัดพระเชตวัน เวลาเช้า

ตัวละคร มาณวิกา ปัญจะ นิรันดร์ สรณะ วรรณอาจารย์

เวลาเช้าหน้าวัดพระเชตวันมหาวิหาร ที่ปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น

บรรยากาศสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสงบร่มเย็น แผ่ไปด้วยความเมตตา

มาณวิกาถือดอกไม้เครื่องหอมเหมือนเคย ยืนสงบนิ่งอยู่หน้าวัดพระเชตุวัน

ปัญจะ นิรันดร์ สรณะ วรรณุชาจารย์ เดินเข้ามาจะไปเข้าวัด

วรรณุชา แม่มาณวิกา แต่งตัวสวยงามจะไปเที่ยวไหนหรือจ๊ะ

นิรันดร์ มีดอกไม้ในมือ แม่มาณวิกาถือมาให้ใครจ๊ะ

สรณะ มีดอกไม้ในมือถือ แต่ไม่ได้ถือไปให้ใคร

ปัญจะ แต่มีชายหนุ่มหน้าใส มอบให้แม่มาณวิกา มาแน่นอน จริงไหมจ๊ะ

จันทรา สาวสวยสูงศักดิ์นิสัยดีอย่างมาณวิกา ก็มีแต่คนจงจะให้ดอกไม้

นิรันดร์ จันถ้าชายหนุ่มหน้าตาดีอย่างพี่ จะมอบดอกไม้ให้แม่มาณวิกา อีกคนละจ๊ะ

สรณะ (หัวเราะซ้ำ) แม่มาณวิกาก็คงเอาดอกไม้ของเจ้าไปทิ้งแน่นอน

มาณวิกา ไม่หรอกจ๊ะ พี่ๆ

มาณวิกายังกล่าวตอบด้วยกริยาเรียบร้อย

มาณวิกา แต่ดอกไม้และเครื่องนี้ ชำนาญมาบูชาพระพุทธองค์

จารย์ นี่เจ้าจะมาฟังธรรม...

ปัญจะ แต่ปกติแล้ว เจ้าไปทำบุญฟังธรรมที่อารามของเดียรถีย์

มาณวิกา เจ้าคะ แต่ตอนนี้ข้าหันมาศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วเจ้าคะ

ปัญจะ ก็ดี ธรรมะของพระองค์ สอนให้คนทำความดี มีชีวิตสงบสุข

วรรณุชา พบความสุข พ้นความทุกข์ได้ด้วยตนเอง

จารย์ เพราะชีวิตคนเรานี้ ธรรมะคือการปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด

ปัญญา ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด คือ ปฏิบัติธรรม

วรรัฐา ชีวิตสงบสุข พ้นทุกข์ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาเทพเจ้าองค์ใด

มาณวิกา (ยี่มร้าย) เจ้าคะ ข้าคงพ้นทุกข์ได้ด้วยตัวข้าเอง

ดนตรีดังขึ้น ไฟค่อยเพดลง ในขณะที่ชาวบ้านเดินห้อมล้อมมาณวิกาเข้าวัดไป

ฉาก 10 เทพดา-อารักษ์

ฉาก ป่าใกล้วัดพระเชตะวัน มีได้ต้นไม้ใหญ่ 2 ต้น ต้นหนึ่งอยู่ฝั่งซ้ายของเวที

อีกต้นหนึ่งอยู่ทางขวา เวลาเช้า

ตัวละคร โหดเทพารักษ์ หาหิเทพารักษ์ มารุตเทพบุตร สุรเสนเทพบุตร

ดนตรี เพลงแนวตลก สนุก

เทพารักษ์ 2 คน อาศัยในต้นไม้ต้นละต้นออกมาพบปะกันในเวลาเช้า

เสียงไก่ขันดังขึ้น เทพารักษ์คนหนึ่งเดินออกมา

โหด อ้ยยยยย (บิดขี้เกียจ) แหม่ เช้านี้อากาศมันดูแปลก ๆ แะะ ชมุกชมัว อึมครึม

 บรรยากาศ น่าอนต่อจริง ๆ (ใส่มุกดลกตามอัธยาศัยพอสมควร)

 อ้าว บ้านนั้นยังไม่ตื่นอีกรีไรง ท่านหาหิ ท่านหาหิ ไ้อ้หาเห็บ

หาหิ ไว้ย ! (แล้วทำท่าหวาดแบบตลก) ข้าชื่อหาหิ ๆ เรียกให้ดี ๆ หน่อยสิ หาเห็บอะไรกันล่ะ

 คนนะ ไม่ใช่หมา

- โหด เอาละๆ แค่อยกล้อเล่นนะนี่แน่ะท่านหาหิ วันนี้มันแปลก ๆ อยู่นะ อากาสมันอึมครึม
แลดู เหมือนโลกมันไม่ค่อยจะมีชีวิตชีวา
- หาหิ นั่นสีท่านตั้งแต่ข้าสอบบรรจุได้เป็นเทพารักษ์มาร้อยกว่าปีนี่นะ ข้าไม่เคยเห็น
บรรยากาศแบบนี้เลยนะ
- โหด หรือว่าจะมีเหตุร้ายขึ้น
- หาหิ เกิดสึนามิ น้ำท่วมคอนโดทาวน์สักกะเทวราช รีขอรับ ท่าน...???
- โหด ท่านก็พูดไป ข้าคิดว่าเกิดเรื่องใหญ่กว่านั้นอีกนะ คิดแล้ว ยิ่งใจคอไม่ค่อยดี
- ไฟส่องกลางเวที มารุตเทพบุตรและสุรเสนเทพบุตรปรากฏตัว
- สุรเสน ท่านคิดถูกแล้วโหดเทพารักษ์
- มารุต เหตุร้ายกำลังจะเกิดขึ้นเป็นภัยแก่พระสมณโคดมแล้ว
- เทพารักษ์ทั้งสองตกใจแล้วนั่งคุกเข่าหันไปทางสองเทพบุตร
- โหด ว้าย ! ท่านเทพบุตรทั้งสอง มีอะไรท่านทั้งสองถึงลงมายังเมืองมนุษย์ได้ล่ะขอรับ
- หาหิ ท่านลงมาอย่างนี้ กระผมทั้งสองเห็นว่าจะต้องได้เหนื่อยกันอีกแล้วแน่ ๆ
- มารุต แน่นอนท่านทั้งสอง เราได้รับพระราชบัญชาจากองค์อมรินทร์ ให้มาบอกท่านทั้งสองว่า ให้คอยเฝ้าจับตาดูนางมาณวิกาไว้ เพราะสตรีนางนี้ กำลังจะเป็นอันตรายแก่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- โหด อันตราย ยังไงขอรับท่าน
- สุรเสน นางผู้นี้กำลังเล่ห์อุบายทำให้มหาชนเสื่อมศรัทธาต่อพระศาสนาอย่างไรเล่า

หาหิ นางมานวิกา ..อ้อ คิดออกแล้วขอรับ นางที่สวยงาม ๆ ชอบเดินไปทำบุญที่พระเชตะวัน
บ่อ ย ๆ นางแลดูสงบเสงี่ยม จะเป็นได้หรือขอรับ

มารุต อย่าได้สงสัยอะไรมากมายเลยเทพารักษ์ ท่านจงรับคำสั่งนี้ หากเกิดเหตุอันใดผิด
แปลกให้ท่านรีบแก้เข้าทั้งสองทันที

โหด / หาหิ ขอรับพระคุณท่าน

ไฟที่ส่องเทพบุตรทั้งสองดับลง

เทพารักษ์ทั้งสองเล่นมุกตลกโดยพูดถึงความเป็นไปได้ของนางมานวิกาที่จะทำผิดตามอริยาไย
พอสมควรแก่เวลาแล้วเดินเข้าหลังเวทีไป

ฉาก 11 แผนร้ายทำลายศรัทธา

ฉาก อาศรมเดียรถีย์ เวลาพลบค่ำ

ตัวละคร มานวิการาจิต รพินทรนาถ ฐาคุรมัทนะ วาสนะ มายา สโรชา

ดนตรี...

บรรยายกาศอารามศักดิ์สิทธิ์..ที่มีความลึกลับแฝงอยู่เดียรถีย์กำลังสนทนาด้วยท่าทีเคร่งเครียด

วาสนะ (เหลือบสายตาเห็นมานวิกาเดินมา)มานวิกา.... แม่มานวิกามาแล้ว

มานวิกา (เมื่อมาถึง นั่งลง) นมัสการพระคุณเจ้าทั้งหลายเจ้าค่ะ

นาถ มานวิกา ตลอดหลายเดือนมานี้แผนการที่เจ้ารับปากพวกเราไปทำ เป็นอย่างไรเล่า

มานวิกา หลายเดือนมานี้ ดิฉันเพียรเข้าออกพระเชตะวันมหาวิหาร ถวายภัตตาหาร ดอกไม้

ของหอมเครื่องบูชาต่าง ๆ แต่พระสมณโคตมมิได้ขาดเลยเจ้าค่ะ พระคุณเจ้า

ราจิต ยอดเยี่ยมมากมานวิกา

มานวิกา ดิฉันสร้างให้สาธุชนที่ศรัทธาพระสมณโคตมუნงสงสัยในตัวดิฉัน ในยามที่คน
ทั้งหลาย เข้าไปยังพระเชตวันมหาวิหาร ดิฉันก็เดินออก ยามคนทั้งหลายเดินออก
ดิฉันก็เดินเข้า เป็นเช่นนี้เสมอเจ้าค่ะ

รพินทร์ (หัวเราะ)ใช้เวลาหลายเดือน ในที่สุดแผนของเรา
ก็กำลังจะเป็นไปตามที่เราวางไว้

มายา ใช้ระยะเวลา ค่อยๆ สร้างความเคลือบแคลงสงสัยให้กับพองชน เรามาถูกทางแล้ว

สโรชา เจ้าจงจำไว้ให้มันเถิด ชะตาชีวิตของเจ้า ได้ถูกลิขิตให้ตามมาล้างผลาญ
พระสมณโคตม

ฐาгур ใช้ความงามของเจ้า เสน่ห์ของเจ้าต่อไปเถิด มานวิกา (หัวเราะ)

มานวิกา ข้าขอใช้ความเพียร ทำลายศรัทธามหาชนที่มีต่อพระสมณโคตม
ให้สำเร็จจงได้เจ้าค่ะ

มัทนะ จงไปทำตามศรัทธาของเจ้าที่มีต่อศาสนาเราเถิด

มานวิกา ข้าจะทำให้คนเชื่อสนิทใจว่าพระสมณโคตมได้ล่วงเกินแก่ข้า

ราจิต ยอดเยี่ยมมากมานวิกา

มานวิกา ขอพวกท่านให้พรแก่ข้าด้วย

นาถ ยินดียิ่ง มานวิกา

ฐากูร ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

พร้อมกัน ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

มาณวิกา คารวะ ผู้ทรงศีลทั้งหลาย

พร้อมกัน ยินดียิ่ง มาณวิกา

มาณวิกากราบลาเดิรภัยแล้วเดินออกจากหมู่อาศรม

ฉาก 12 สิ้นศรัทธา

ฉาก วัดเซตวัน เวลาเช้า ร่มรื่น

ตัวละคร มาณวิกา กมลลา มาลีณี กุสุมา โฆษิต ปัญจะ สรณะ จันทรำนันทะ นิรันดร์

ดนตรี...

มาณวิกาห่มผ้ามีสีดงแมลงค่อมทอง ถีอดอกไม้ในมือ แสดงกิริยาเดินไปมาเข้าออก หน้าพระเซตวัน
สถานที่พึงธรรมของชาวเมืองสาวัตถี ผู้คนชวักไขว่ทักทายพูดจากัน

กลุ่มชาวบ้านเดินเข้ามาในวัดตอนเช้า พบมาณวิกาอยู่ในวัดแล้ว ทักทายด้วยความประหลาดใจ

มาลีณี โอโฮ แม่มาณวิกา มาวัดแต่เช้าเชียว..

กมลลา มาวัดก่อนใครเพื่อนเลยนะจ๊ะ แม่มาณวิกา

มาณวิกา ข้ามาหาพระสมณโคตมทั้งเช้าทั้งค่ำทุกวันแหละเจ้าคะป้า

กุสุมา ทั้งเช้าทั้งค่ำ...ทุกวัน

มาณวิกา จ๊ะ

- โฆจิต นั่นสินะ พวกเราถึงได้มาเจอกันหน้าวัดทุกวัน
- มาณวิกา เจ้าคะ ข้าสนทนากับพระสมณโคดมจนต้องอภัยภัยกันมานานหลายเดือนแล้ว
- กมลลา อย่างนั้นหรือหรือจะ
- มาณวิกา เจ้าคะ ... สนทนากันเข้าย่นคำ คำย่นรุ่งอรุณ
- คนอื่นๆ อะไรวะ
- มาณวิกา ข้าบอกว่า ข้ากับพระสมณโคดม ต้องอภัยภัยกันสนทนากันเข้าย่นคำ คำย่นรุ่งอรุณ
- โฆจิต สนทนากันมากประมาณนั้นเชียวหรือ
- มาณวิกา เจ้าคะ ทำเช่นนั้นเสมอเลยละเจ้าคะ
- ทุกคนนิ่งไป
- มาณวิกา ข้าขอตัวก่อนนะเจ้าคะ
- กล่าวจบมาณวิกาเดินเข้าหลังม่าน อุบาสก-อุบาสิกา พุดคุ้ยมีสีหน้าสงสัย คลางแคลง
- มาลินี (เสียงดัง) ป้า...
- กมลลา อะไร แม่มาลินี
- มาลินี แสดงว่านาง.....ต้องมาค้างคืนในพระเชตวันมหาวิหารเป็นแน่ เจ้าว่าไหมกุสุมา
- กุสุมา ...แสดงว่ามาค้างคืนกับพระสมณโคดม เอ๊ะ จะเป็นไปได้อย่างไรกัน ฉันไม่เชื่อ
- โฆจิต ..เป็นไปได้ไม่ได้....พระสมณโคดมจะไม่ทรงกระทำเรื่องเช่นนี้
- กมลลา แต่มันก็น่าแปลกใจนะ เดียวนี้ มาณวิกาไม่ไปอารามเดียรถีย์อย่างเคยแล้ว
- ปัญจะ จริงนะลุง เจอที่เชตวันมหาวิหารนี้ทุกวัน

สรณะ เข้าใจ เย็นใจ

โมชิต พวกเจ้ามันคิดไม่ดี

มาลินี อะอะ ลุงฟังแม่มาณวิกากล่าวเมื่อกี้แล้ว ลุงไม่คิดอะไรเลยรีไร

โมชิต คิด

ทุกคน อ้าว

กุสุมา เห็นไหม

กมลลา ข้าว่า มันต้องมีเหตุอะไรที่ไม่ชอบมาพากลในพระวิหารเซตวันแน่แล้ว

แสงไฟค่อยๆมืดลงตัวละครเดินเข้าฉาก

ฉาก 13 ลางบอกเหตุ

ฉาก สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์ ไร่เวลา

ตัวละคร พระอินทร์ เทพบุตร เทพธิดา เทพารักษ์

เสียงฟ้าร้องสนั่น สวรรค์สะเทือน เทพธิดา-อารักษ์เล่าเรื่องมาณวิกาแสดงตนต่อสาธารณชน ให้พระอินทร์ฟังอีกครั้งพระอินทร์รับทราบ ดำเนินการช่วยคุ้มครองพระพุทธองค์ พระอินทร์ประทับเหนือพระราชอาสน์ เทพบุตร เทพธิดารายล้อมเฝ้าแทน เทพารักษ์ทั้งสองกระหืดกระหอบมาถึงหน้าวิมาน เล่นมุกตลกถวายบังคมและแย่งกันพูดพอสสมควร

พระอินทร์ เอาละ ๆ ท่านเทพารักษ์ทั้งสอง ท่านค่อย ๆ พูดทีละคนเถิด เราฟังไม่รู้เรื่อง

หาทิ ข้าแต่พระจอมเทพ ขณะนี้แม่มาณวิกาตรงดิ่งเข้าไปยังพระเชตะวันมหาวิหาร หมาย
จะให้ผู้คนเสื่อมศรัทธาต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วพระเจ้าข้า

โหด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินมาเต็มสองหูเลยพระเจ้าข้า

มารุต ข้าแต่พระจอมเทพ เราจะระงับเหตุชั่วช้านี้อย่างไรเล่าพระเจ้าข้า

พระอินทร์ เทพบุตร เทพธิดาทั้งหลาย เราและพวกท่านจะต้องจำแลงกายลงไปยังโลกมนุษย์
กันเสียในบัดนี้ แล้วช่วยกันระงับเหตุตำรามนี่เถิด

เทพทั้งหลาย (พร้อมกัน) พระเจ้าข้า / เพคะ

พระอินทร์และเทพบุตรเทพธิดายืนประนมมือไฟส่องไปที่ตัวแสดงเหล่านี้แล้วกระพริบถี่ๆ
เสียงฟ้าร้องสนั่น ไฟดับลงประมาณ 5 วินาที ผู้แสดงระบำหนู (แต่งกายและใส่หัวหนู) มายืนแทนที่
พระอินทร์และเทพบุตรเทพธิดา จากนั้นไฟกระพริบต่อ แล้วมืดไป

เทพารักษ์นั่งคุกเข่าอ้าปากค้าง ตะลึงในอิทธิฤทธิ์ของเทพทั้งหลายแล้วพากันวิ่งเข้าฉาก

ฉาก 14 นารีพิฆาต

ฉาก หน้าวัดเชตะวันบรรยาศาศิมคริม เวลาเช้า

ตัวละคร มาณวิกา กมลมาลีณี กุสุมา โฆษิต ปัญจะ สรณะ จันทรานันทะ นิรันดร์

แสงไฟค่อยๆ สว่างขึ้น มาณวิกาห่มผ้าสีเหลืองทอง ถือดอกไม้วี แสดงกิริยาเดินไปมา

อุบาสก-อุบาสิกาชาวเมืองเดินออกมา สนทนากัน

माणวิกา สวัสดีเจ้าค่ะ ทุกคน

มาลีณี มาณวิกาเป็นโยมอุปัฏฐากตัวจริงเสียงจริงเลยนะ

- กุสุมา มาแต่เช้าก่อนพวกเราทุกวัน
- มาลินี แล้วก็อยู่เฝ้าคำ กลับเรือนหลังพวกเราทุกวัน
- มาณวิกา ไม่ได้มาแต่เช้าอะไร กลับคำหรงก็จะ ข้าไม่ได้ไปเลยต่างหาก
- ทุกคน อะไรวะ
- กมลลา เจ้าหมายความว่ายังไงมาณวิกา
- มาณวิกา ข้าหมายความว่า ตอนนี้ข้าได้เข้ามาพักอยู่ในพระเชตวันเรียบร้อยแล้วเจ้าคะ
- กมลลา เจ้าพักอยู่ในพระเชตวัน
- โฆษิต กับพระสมณโคดม
- มาณวิกา เจ้าคะข้าพักอยู่กับพระสมณโคดมมานานแล้วเจ้าคะ
- ทุกคนนั่งอิงไป
- โฆษิต เหตุใดพระสมณโคดมจึงเป็นเช่นนั้น
- มาณวิกา พวกท่านทั้งหลาย โปรดอย่ากล่าวโทษต่อองค์พระสมณโคดมเลยเจ้าคะ
- สรณะ แล้วเจ้าละมาณวิกา เหตุใดจึงทำเช่นนั้น
- มาณวิกา พวกท่านทั้งหลาย โปรดอย่ากล่าวโทษต่อข้าเลยเจ้าคะ
- กมลลา มาณวิกา... เจ้ารู้ไหม สิ่งเจ้าประพฤตินี้มัน...
- มาณวิกา (ตัดบท) ป้าเจ้าคะ... ข้าและพระสมณโคดมต่างรู้ว่า กำลังทำสิ่งใดอยู่
- ทุกคนนั่งอิงไป
- มาณวิกา ข้ากับพระสมณโคดมรักกัน

ทุกคน มาณวิกา

มาณวิกา ข้ากับพระสมณโคดมรักกัน

ทุกคนนั่งอิงไป ดนตรีตื่นเต้นนำหวาด ไฟเฟดมืดไป

จบองค์ที่ 2 พักครึ่งแรก

องค์ที่ 3 ประกาศสังฆกรรม

ฉาก 15 วันคืนล่วงไป

ฉาก หมู่บ้านในเมืองสาวัตถี เวลาเปลี่ยนไปๆ

ตัวละคร กมลมา มาลินี กุสุมา โฆษิต ปัญจะ สรณะ จันทรานันทะ นิรันดร์

ดนตรีเร้าให้เกิดอารมณ์ บรรยายภาคชาวบ้านพบปะสนทนาในหมู่บ้าน เวลาเปลี่ยน ผ่านวันเวลา

เพลง วันคืนล่วงไป

อุบาสก / อุบาสิกา - ขับร้อง

*** วันคืนล่วงไป บัดนี้เรากำลังทำอะไรอยู่ไป

ดาหุพัน และกาย กำลังโถมเสื่อม

ตานี้ เคยใช้ดู แววประกายแจ่มใส

เคยดกดำ ฝมเลื่อม แปรเป็นบางขาวเฉา

ฟันเคยแข็งแรงแจ่ม ยิ้มแย้มขาวาวไว

วันคืนคล้อย ลอยเคลื่อน แม้นเหมือนเดือนตัวเรา

หูเราเคยยินได้ เสียงกระซิบสั่งเบาๆ

วันคืนล่วงหลงมัวเมาเข้า แล้วจะทุกข์เสื่อมความดี...

*** วันคืนล่วงไปเรียกคืนไม่ได้ ไกลตายเข้าไปเรื่อย

อย่ามัวเมาฟุ่มเฟือย เร่งสร้างเกียรติศักดิ์ศรี

ความชั่วควรกลัวเกรง จงเร่งสร้างความดี

เวลาล่วงเร็วรี อย่ามัวคอยรอรี ความไข้แก่ตายเรียกหา...

*** วันคืนล่วงไป บัดนี้เราทำอะไรอยู่

ควรที่เราคิดดู ความเกลียดชังริษยา

คลายความหลงความโลภ ฉวยโอบของลงตา

สร้างกรรมดีดีกว่า เว้นชั่วช้าตลอดกาล...

ไฟเฟดมืดไป

ฉาก 16 มาณวิกาตั้งครรรค์

ฉาก อาศรมเดียรฉัตร / เรือนมาณวิกา ฉากแบ่งเป็นสองฝั่ง เวลาเช้า

ตัวละคร มาณวิกาอมิตตดา ราชิต ราชินทรนาถ ฐาภุมัทนะ วาสนะ มายา สโรชา

ดนตรีเร้าให้เกิดอารมณ์เวลาเปลี่ยน ผ่านวันเวลา ตามอารมณ์เพลง

ด้านหนึ่งเป็นอมิตตดา อีกด้านเป็นเหล่าเดียรฉัตร ตรงกลางคือมาณวิกาที่กำลังนั่งเอาท่อนไม้และผ้ามาผูกท่อนเพื่อให้เหมือนตั้งครรรค์ แล้วจัดแจงแต่งตัว

เพลง แค้น (Duo)

อมิตตดา / เดียรธีย์ - ขับร้อง

อมิตตดา	แค้นข้ามฟ้ามาจากปรโลก	ความโศกมีร่างจางหาย
	ก็ภพก็ชาติที่เกิดกาย	ไม่คลายความแค้นจากหัวใจ
	เจ้าไปเกิดที่ชาติไหน	ขอให้ไปตกนรกหมกไหม้
	เจ้าเป็นไม้เราเป็นไฟ	ล้างทำลายให้สิ้นวิญญาณ
	จงเกิดมาไตรอยเท้า	ให้เราเหยียบเล่นเหมือนเส้นหญ้า
	จดจำพิษช้านานมา	ตราบชั่วฟ้าสิ้น (...ดินสลาย...)
สโรชา	เจ้าเกิดมา ด้วยชะตาฟ้าลิขิต	มีชีวิต ศรัทธา น่าเลื่อมใส
	จรรโลง ศาสน์ แห่งเราไว้	ด้วยจิต กายใจ ที่มั่นคง
	เจ้าเกิด ด้วยชะตาฟ้าลิขิต	มีชีวิต ศรัทธา น่าเลื่อมใส
	จะก็ภพ ก็ชาติ ไม่เปลี่ยนไป	คำชู หมู่เรา
	ด้วยจิตใจ ที่มั่นคง	อย่างพะวง จงก้าวไป
	จารึก นาม มาณวิกา	ตราบชั่วฟ้าสิ้น...(ดินสลาย)....

จบเพลง ไฟด้านข้างมืดไป ไฟจับแน่นที่มานวิกา

เฟดไฟมืดไป

ฉาก 17 ป่าวประกาศ

ฉาก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่ปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น เวลาเช้า

ตัวละคร มาณวิกา กมลมา มาลีณี กุสุมา โฆจิต ปัญจะ สรณะ จันทรานันทะ นิรันดร์

แสงไฟค่อยๆ สว่างขึ้น มาณวิกา แสดงกิริยาเดินไปมา

อุบาสก-อุบาสิกาชาวเมืองเดินออกมา สนทนากัน

มาณวิกาห่มผ้าสีเหลืองทอง ถี้อดอกไม้เดินเข้ามามีหน้าท้องนูนขึ้น ลักษณะหญิงมีครรภ์ 3-4 เดือน
ดนตรียังคงบรรเลงต่อเนื่อง อุบาสก-อุบาสิกาหลายคน เดินไปมา บางคนทำท่าเหมือนซุบซิบนินทา
บางคนมองด้วยกิริยาเป็นห่วงระคนกับสงสัย บางคนเดินเข้าไปสอบถาม

กมลมา มาณวิกาเจ้านะดูเหมือนจะอ้วนท้วนสมบูรณ์มากขึ้นนะ

มาณวิกา เจ้าคะป้า

มาลีณี ฉันทว่าแม่มาณวิกาดูแปลก ๆอยู่นะช่วงนี้ จจริงไหมกุสุมา

กุสุมา จจริง... ดูอวบอ้อมสมบูรณ์เหมือน...

สรณะ เหมือนอะไร

มาลีณี/กุสุมา เหมือนคนท้อง

โฆจิต (ดู) นี่พวกเจ้าพูดอะไรกัน คนยังไม่แต่งงานมีสามี แล้วจะท้องได้อย่างไร

ปัญจะ หรือจะท้องไม่มีพ่อ

ทุกคนนิ่งอึ้งไป

สรณะ ท้องไม่มีพ่อ

มาลินี ไม่มีพ่อจะท้องได้อย่างไร

กุสุมา จริง... แต่ท้องกับใครล่ะ

มานวิกาแสดงอาการเซ็ดหน้า อมยิ้ม แสดงอาการสนใจ

กมลลา มานวิกา เจ้าคงไม่ได้ท้องหรือใช้ไหมจะ

มานวิกา (ยิ้ม แสดงอาการเหนียมอายที่จะกล่าว) ...ข้า...

โมฆิต แม่มานวิกาคงจะอับบุญเพราะเข้าวัดฟังธรรมสร้างบุญกุศลทุกวัน
ดูอัมเอบเขียว

ปัญจะ แต่ท้องแม่มานวิกาแลดูใหญ่ขึ้นนะ

จันทรา (จับที่ท้องมานวิกา) เป็นจริงอย่างที่ปัญจะกล่าว

ทุกคนมองหน้ากัน ไม่อยากจะเชื่อ

มานวิกาอมยิ้ม

กมลลา มานวิกา เจ้าบอกปามาเถอะว่า เจ้าตั้งครรภ์จริงหรือไม่

มานวิกา เจ้าค่ะ

ทุกคน มานวิกา

มานวิกา ข้าตั้งครรภ์แล้วตามที่พวกท่านสงสัยจริงๆ เจ้าค่ะ

กมลลา แล้วนี่... เจ้าท้องได้กี่เดือนแล้ว

มานวิกา ทารกในครรภ์ 4 เดือนแล้วเจ้าค่ะ

โมฆิต มานวิกา บอกพวกเราได้หรือไม่ว่าเจ้าท้องกับใคร

มาณวิกา คนที่รักข้ามาก พวกท่านทั้งหลายรู้จักดีเจ้าค่ะ

มาลินี หลายเดือนที่ผ่านมาพวกเรา ก็เห็นแม่มาณวิกาปฏิบัติธรรมอยู่แต่ในวันพระเชตะวัน

ปัญจะ พวกเราก็ไม่เห็นว่าเป็นเจ้าคบหากับชายใด

กุสุมา แล้วก็เห็นว่า เจ้าไปที่ไหนนอกจาก...

มาณวิกา เจ้าค่ะ ข้ามิได้ไปที่ไหนเลย นอกจากวัดพระเชตะวัน

ทุกคนนั่งนิ่งไป

มาณวิกายืนอมยิ้ม แสดงสีหน้า กริยาอาการ สะใจ สมใจ ที่แผนการดำเนินเริ่มบรรลุผล

มาณวิกาเดินเข้าวัดไป คนเริ่มติดตามข้อมูลข่าวสารด้านลบของพระพุทธรองค์กับมาณวิกา

ฉาก 18 เรื่องน่ายินดี

ฉาก อาศรมเดียรถีย์ เวลาพลบค่ำ

ตัวละคร มาณวิการาจิต รพินทร์นาถ ฐากรณ์ทนะ วาสนะ มายา สโรชา

แสงไฟค่อยๆ สว่างเป็นกลางคืน ฉากเปลี่ยนเป็นอาศรมเดียรถีย์

มาณวิกา อยู่ท่ามกลางเดียรถีย์ทั้งหลาย

มาณวิกาห่มผ้าสีเหลืองทองมีหน้าทองนูนขึ้น ลักษณะหญิงมีครรภ์ 3-4 เดือน

สโรชา เป็นที่น่ายินดียิ่งที่เจ้าตั้งครรภ์แล้วมาณวิกา

มาณวิกา (ลังเล) ...แต่เนี่ยคือสิ่งที่ถูกต้องแล้วหรือเจ้าค่ะ

ราจิต เพื่อคำชู หมู่เราให้ก้าวไกล ด้วยจิต ด้วยกายใจ ที่มั่นคง อย่างพวง อย่าสงสัย

ฐากร จงก้าวต่อไป โลกจะจารึก นามเจ้าไว้ มาณวิกา トラบชั่วฟ้าสิ้นดินสลาย....

มาณวิกา เจ้าค่ะ...

ทุกคน อนุโมทนาสาธุ

มาณวิกา ขอพวาท่านให้พรแก่ข้าด้วย

นาถ ยินดียิ่ง มาณวิกา

ฐากร ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

พร้อมกัน ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

มาณวิกา การวะ ผู้ทรงศีลทั้งหลาย

พร้อมกัน ยินดียิ่ง มาณวิกา

ไฟเพดมืดไป

ฉาก 19 แผนการใกล้สำเร็จ

ฉาก หน้าวัดพระเชตะวัน ที่ปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น เวลาเช้า

ตัวละคร มาณวิกา กมลมา มาลินี กุสุมา โฆษิต ปัญจะ สรณะ จันทรานันทะ นิรันดร์
เดียรฉัตร

.....

มาณวิกาห่มผ้ามีสีเหลืองทองลักษณะของสตรีมีครรภ์แก่ประมาณ 7 เดือน แสดงกิริยาเดินไปมาเข้า
ออก หน้าพระเชตะวัน สถานที่พึงธรรมของชาวเมืองสาวดี ผู้คนขวักไขว่ทักทายพูดจากร

ดนตรี.....

ปัญจะ จนป่านนี้พวกเรายังคิดไม่ออกว่ามานวิกาไปท้องกับใครมา

สรณะ แล้วใครกันเล่า ที่เป็นสามีของแม่มานวิกา

มานวิกา สามีของข้า เป็นคนที่พวกท่านรู้จักกันดี

กุสุมา ตายจริง แม่มานวิกาพวกเราขอภัยด้วยนะ

มาลินี พวกเราไม่ได้ตั้งใจจะนินทา แม่มานวิกาหรอกนะเพียงแต่สงสัยว่า แม่มานวิกานะ
เป็นคนดีไม่เคยมีข่าวคราว เรื่องชู้สาว

กุสุมา พวกเราก็เลยอยากจะรู้จักสามีของแม่มานวิกานะจะ

มานวิกา หากข้าพูดออกไปแล้วพวกท่านก็คงจะไม่เชื่อ

กมลลา ใครกันรี ... มานวิกา ?

มานวิกา รออีกสักประเดี๋ยวเถอะเจ้าค่ะ ทุกคนก็จะได้รับความจริง

ดนตรีดั่งขึ้น บรรยายกาศ ตกใจ ฉุนสนเท่ห์...

คนอื่นๆค่อยๆ ออกไป เหลือเพียงมานวิกา

ด้านหนึ่งไฟสว่างขึ้นเป็นหมู่เตียรถีย์

เพลง แค้น

เตียรถีย์ - ขับร้อง

สโรชา เจ้าเกิดมา ด้วยชะตาฟ้าลิขิต มีชีวิตร ัศรัทธา นำเลื่อมใส

 จรรโลง ศาสน์ แห่งเราไว้ ด้วยจิต ภายใจ ที่มั่นคง

หมู่ เจ้าเกิด ด้วยชะตาฟ้าลิขิต มีชีวิตร ัศรัทธา นำเลื่อมใส

สโรชา จะก็ภพ ก็ชาติ ไม่เปลี่ยนไป คำชู หมู่เรา
หมู่ ด้วยจิตใจ ที่มั่นคง อย่างพะวง จงก้าวไป
 จารึก นาม มาณวิกา トラบชั่วฟ้าสิ้น...(ดินสลาย)....

ฉาก 20 ประกาศสัจธรรม

ฉาก วัดพระเชตะวัน
ตัวละครพระพุทเจ้า มาณวิกา กมลา มาลินี กุสุมา ไชยิต ปัญจะ สรณะ จันทรานันทะ
 นิรันดร์ พระอินทร์ เทพบุตร เทพธิดา เทพารักษ์ ผู้แสดงระบำหนู 5 ตัว

ดนตรี เสียงระฆัง

ภายในวัดพระเชตะวัน มีพระพุทเจ้าเป็นเงาอยู่ในฉากหลัง แสงไฟเพดขึ้น

เสียงพระธรรมเทศนา

พุทธบริษัทประนมมือฟังเทศน์ เสียงเพลงแนวอิมคริมเบา ๆ แทรกเสียงพระธรรมเทศนา

นางมาณวิกาเดินท่องโย้ เข้ามาในวัดด้วยอาการไม่สำรวม

พุทธบริษัทที่กำลังนั่งฟังเทศน์เหลียวมองนาง อย่างแปลกใจในกิริยาของนาง

มาณวิกา พระสมณโคตม ท่านมัวแต่มาแสดงธรรมแก่ผู้อื่นอยู่ทำไมเล่า บัดนี้ เด็กในครรรค์ของ
 ข้าใกล้จะคลอดอยู่แล้ว

กมลา เจ้ากล่าวเรื่องอะไรกัน จิณฺจมาณวิกา

มาณวิกา จะเรื่องอะไรกันเล่าเจ้าคะ ก็เรื่องที่พระสมณโคดม ดีแต่มาแสดงธรรม ตัวข้าครรภ์
 แก่แล้ว ไม่เห็นมาสนใจ

มาลินี เจ้ากำลังจะกล่าวว่า เจ้ากับพระพุทธรองค์...

มาณวิกา ก็ดังที่ทุกคนคิดนั่นแหละ

มาณวิกา สมณโคดม ท่านจะมัวแต่เทศนาสั่งสอนผู้คนอยู่ทำไมเล่า เหตุใดจึงไม่รับผิดชอบ
 ต่อครรภ์ของข้าที่มีเหตุจากพระองค์

เสียงพระธรรมเทศนาหยุดลง

มาณวิกา ท่านทั้งหลายจงทราบกันไว้เถิด พระสมณโคดมผู้นี้ คือผู้ที่ทำให้เราตั้งครรภ์

คนอื่นๆ อะไรวะ !

โฆจิต พระสมณโคดมทำแม่มาณวิกาท้องรี

มาณวิกา เจ้าคะ

เสียงพุทธบริษัทวิพากษ์วิจารณ์กันอื้ออึง

โฆจิต พระพุทธรองค์ ท่านจะไม่กล่าวสิ่งใดเลยหรือขอรับ

ด้านหลังฉายภาพเงาพระพุทธรเจ้า ด้านมาณวิกาไฟมิด มีพระสุรเสียงพระพุทธรองค์ดังขึ้น

เสียงวิจารณ์เงียบลง

พระพุทธรเจ้า มาณวิกา สิ่งที่เกิดขึ้น สิ่งที่คุณกล่าวหา มีเพียงเจ้ากับเราสองคนเท่านั้นที่รู้ความจริง

มาณวิกา เจ้าคะ เรื่องนี้ มีเพียงข้ากับพระสมณโคดมสองคนเท่านั้น ที่รู้ความจริง

พระพุทธรเจ้า เจ้าจงอย่าโพนทะนาไปเลย

ไฟทั้งเวทิสว่างขึ้นหมด

- มาณวิกา สมณโคดม ท่านต้องรับผิดชอบบุตรของเรา
- สธนะ จริงตามที่นางจิณฺจมาณวิกากล่าวหาหรือขอรับ
- กมลลา (พูดด้วยเสียงร้องไห้)เป็นเช่นนั้นจริงหรือเจ้าคะ
- มาณวิกา พระสมณโคดม ท่านจะไม่รับผิดชอบ ทารกน้อยๆ ในครรภ์นี้เลยหรือเจ้าคะ
- ปัญจะ พอเถอะแม่มาณวิกา
- มาณวิกา ไม่เจ้าคะ... ข้าอยากรู้ว่า เหตุใดพระสมณโคดมจึงไม่รีบไปหาสถานที่สำหรับคลอด
ลูกของเรา... หากไม่ทำเอง ก็น่าจะบอกอุปัฏฐากให้ทั้งหลาย จัดการก็ได้ ถึงพระสมณ
โคดม จะไม่ดูแล ก็ควรจะให้พระเจ้าโกศล หรือท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐี หรือนาง
วิสาขา คนใดคนหนึ่ง ช่วยเลี้ยงดูข้าและลูก
- พระพุทธเจ้า (เสียง) ...เรื่องนี้มิเ้ากับเราสองคนเท่านั้น ที่รู้กันว่าจริงหรือไม่จริง...
- มาณวิกา จริงทีเดียว เพราะการที่ข้ามีครรภ์เช่นนี้ มีแต่พระสมณโคดมกับข้าเท่านั้นที่รู้
- พระพุทธเจ้า มาณวิกาส่งที่เกิดขึ้น สิ่งเ้าจากกล่าวหา แม้ครั้งที่สองนี้ เราขอกล่าวว่า มีเพียงเ้ากับ
เราสองคนเท่านั้นที่รู้ความจริง
- มาณวิกา เ้าคะ ทุกคนจงฟังให้ตึนะเ้าคะทารกที่อยู่ในครรภ์ข้านี้
เป็นฝีมือของพระสมณโคดม พระสมณโคดม คือ สามเ้าของข้า
- คนอื่นๆ พระพุทธองค์
- มาณวิกา พระสมณโคดมคือสามเ้าของข้า

ไฟทั้งโรงดับ แสงไฟสว่างจับไปที่มาณวิกาคนเดียว

เกิดเสียงฟ้าร้องสนั่นหวั่นไหว ไฟเพดกระพริบถี่ๆ ที่มุมเวที
เห็นพระอินทร์ เทพบุตร เทพธิดา เทพารักษ์

พระอินทร์ เจ้าจงแปลงกายเป็นหนู ไปทำให้ความจริงปรากฏต่อสายสายตาพุทธบริษัทเหล่า
เสียดีเกิด

เทพบุตร / ธิดา พระเจ้าข้า / เพคะ

เทพบุตรทำท่าบ่าเพี้ยถาว่าไฟเพดมืดไป

...ดนตรีสำหรับระบำ ดังขึ้น.... ไฟสว่างขึ้น

หนูทั้ง 4 ตัว เดินร่า ออกมาร่ายรำ ล้อมมาณวิกา

นางมาณวิกาเดินร่าล่อไปกับฝูงหนู ร่ายจนกระทั่งครรภ์ปลอมของมาณวิกาหล่นลงมา กระแทกเท้า
ล้มลงไฟจับที่มาณวิกาคนเดียว หนูทั้ง 4 วิ่งเข้าหลังเวทีในความมืด

มาณวิกานั่งทรุดตัวลงซ้างๆ กองผ้าและไม้ที่หลุดจากท้อง กระแทกเท้าแตก

ไฟทั้งเวทีค่อย ๆ สว่างขึ้น

อุบาสก อุบาสิกาแสดงอาการตระหนกตกใจ ต่างรุมตำหนิมาณวิากันอื้ออึง

มาลีนี้ มาณวิกา นี่เจ้าไม่ได้ตั้งท้องนี้

สรณะ เจ้าทำอย่างนี้ทำไม

ปัญญา เจ้าใส่ร้ายพระพุทธองค์ทำไม

โฆษิต แม่มมาณวิกา เจ้าทำเช่นนี้ได้อย่างไร ไม่กลัวบาปกรรมบ้างรี

กมลลา ไซ้ เจ้าไม่กลัวบาปกรรมเลยรี จิณจมาณวิกา

มาลีนี แม่มาณวิกาเป็นหญิงกาลากินี
กุสุมา คนใจบาป ออกไปจากธรรมศาลาเดียว
ทุกคน ไป ออกไป ออกไป

ชาวบ้านต่างลูกฮือขึ้นขับไล่นางมาณวิกา มาณวิกาคลานออกไป

ไฟเฟดมืดไป

ฉาก 21 ธรณีพิโรธ

ฉาก กลางป่า เวลาพลบค่ำ
ตัวละคร มาณวิกา อมิตตดา

ฉากด้านหลังเปลี่ยนเป็นกลางป่า

แสงฟ้าแลบ เสียงฟ้า พายุกระหน่ำดังธรณีสุมร้างนางมาวิกา

แสงไฟুবวาบ ประหนึ่งธรณีสุมร้างนางมาวิกาไป

เสียงกรีดร้องของมาณวิกาและอมิตตดา

บรรยาย ทันที มาณวิกาล้มคลองจักขุของพระพุทธรองค์ไปเท่านั้น แผ่นดินหนา ๒๔๐,๐๐๐
 โยชน์ ไม่สามารถจะรองรับกรรมอันชั่วช้าที่นางทำไว้ จึงแยกออกเป็นช่องเปลวไฟ
 ตั้งขึ้นจากอเวจีมหานรก ดุนนางลงไปสู่อเวจีมหานรกทันที

วิญญาน อมิตตดา มาณวิกาปรากฏ

เพลง แค้น (Duo)

อมิตตดา / มาณวิกา - ขับร้อง

อมิตตดา	แค้นข้ามฟ้ามาจากปรโลก	ความโศกมีร้างจางหาย
माणวิกา	ก็ภพก็ชาติ ไม่เปลี่ยนไป	ด้วยจิตใจ มั่นคง มิเสื่อมคลาย
อมิตตดา	ก็ภพก็ชาติที่เกิดกาย	ไม่คลายความแค้นจากหัวใจ
माणวิกา	จรรโลง ศาสน์ แห่งเราไว้	ด้วยจิต ด้วยกายใจ ที่มั่นคง
माणวิกา	เกิดด้วย ชะตาฟ้าลิขิต	มีชีวิต มีศรัทธา ข้าเลื่อมใส
	ก็ภพก็ชาติ ไม่เปลี่ยนไป	เพื่อคำชู ศาสน์เราให้ก้าวไกล
อมิตตดา	ด้วยจิต กายใจ เจ้ามั่นคง	อย่าพะวง อย่าสงสัย จงก้าวไป
	จารึก นามเจ้าไว้	माणวิกาตราบชั่วฟ้าสิ้นดินสลาย....

ไฟเฟดมืดไป

ฉาก 22 โลกแห่งเดียรฉัตร

ฉาก	อาศรมเดียรฉัตร	เวลาพลบค่ำ
ตัวละคร	ราจิต รพินทร์นาถ ฐาณูรภัทนะ	วาสนะ มายา สโรชา

ไฟเฟดขึ้น ฉากเปลี่ยนอาศรมเดียรฉัตร

เหล่าเดียรฉัตรอยู่ในอาการวิตกกังวลใจ

ฐาภุร แผนการนาริพิฆาตไม่สำเร็จ
 ราชิต นางจิณฺจมาณวิกาทำพลาด
 สโรชา พวกท่านพูดเช่นนั้นก็ไม่ถูก
 นาค ไม่ถูกยิ่งง
 สโรชา ก็อาจจะเป็นเพราะชะตา ฟ้ากำหนดไว้ ให้พระพุทเจ้าจะได้เป็นศาสดาแห่งศาสนา
 ที่เกิดใหม่
 รพินทร เช่นนั้น พวกเราก็ต้องยอมเสื่อมลาภศรัทธาสักการะ
 มัทธะ พวกเราต้องยอมเช่นนั้นรี สโรชา
 วาสนะ เจ้าจะกล่าวอะไรก็กล่าวมา
 มายา พวกท่านเป็นอะไร เหตุใด จะมากล่าวโทษแก่พวกเราตนเอง
 ราชิต ก็เพราะสโรชาและพวกเจ้า-มายา เป็นผู้คิดแผนนาริพิฆาตนี้ขึ้นมา
 สโรชา ก็จริง แต่หากใช้วิธีอื่น เจ้าคิดว่าจะทำลายพระพุทเจ้าได้สำเร็จนั้นหรือ
 มายา จริงดัง สโรชากล่าว

คนอื่นนั่งอิงไป

สโรชา พวกเราย่อมัวแต่ทะเลาะกันเอง และอย่าได้คิดหาวิธีทำร้ายทำลายพระพุทศาสนา
 อีกเลยเพราะข้าคิดว่าไม่มีประโยชน์อันใด
 ราชิต ...ก็จริงของเจ้า ตลอดหลายเดือนมานี้ พวกเราก็มิได้มีสุข จิตใจไม่สงบ บำเพ็ญเพียร
 ก็ไม่สำเร็จ

ฐาฑูร ทุผ่านมา มทุได้เกิดประโยชน์อันใดแก่พวกเราเลยสักนิต

มัทธะ จรงดั่งท่านกล่าว

วาสนะ เช่นนั้นจะทำอย่างไรกัน

ราจิต หันมาบำรุงศาสนาแห่งเราให้รุ่งเรืองดีกว่า

สโรชา ข้าก็คิดเช่นนั้น พวกท่านละ

มายา ข้าคิดวาก็เป็นสิ่งที่ควรทำ

รพินทร บำรุงศาสนาแห่งเราให้รุ่งเรือง

ราจิต บำรุงศาสนาแห่งเราให้รุ่งเรือง จำเรณูสืบต่อไป

ฐาฑูร ขอพวกเราจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

พร้อมกัน ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

ฐาฑูร ขอพวกเราจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

พร้อมกัน ขอเจ้าจงสมหวังในสิ่งต้องการทุกสิ่งไป

ไฟเพดมีตไป

ฉากที่ 23 ปัจฉิมบท - พระรัตนตรัย

ฉาก หน้าวัดพระเชตะวัน ที่ปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น เวลาเช้า

ตัวละคร กมลามาลินี กุสุมา ไขษิต ปญจะ สรณะ จันทรานันทะ นิรันดร์

ฉากด้านหลังเปลี่ยนจากธรรมศาลาเป็นกลางป่า

ดนตรี อารมณ์ความรู้สึก บรรยากาศสงบสวยงาม

บรรยาย พุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ เป็นอานุภาพที่ไม่มีประมาณ เพราะเป็น อาจินไตย อยู่เหนือวิสัยของผู้ที่ใจยังไม่หยุดจะเข้าใจได้ ด้วยนึกคิดตามหลักตรรกวิทยา หรือศาสตร์ ที่มีอยู่ในโลก นี้ไม่ได้ เพราะเป็นศาสตร์เฉพาะของผู้รู้แจ้งเท่านั้น ผู้ที่ทำได้ให้เสื่อมใสในพระรัตนตรัย ก็จะประสบ กับอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยเสมอ

เพลง พระรัตนตรัย

อุบาสก-อุบาสิกา ขับริ้องหมู่ :

...พระพุทธคือศาสดา องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระธรรมคือคำกล่าว สอนสอนชาวพุทธทั่วไป

พระสงฆ์เราจนบไหว เพราะสอนให้เรารู้ชั่วดี...

ดนตรี ไฟเฟดไป

จบการแสดง

การจัดแสดง (Perform)

ละครเพลงเรื่อง พุทธจริต มีขั้นตอนดำเนินการตามกรอบแนวคิดที่วางไว้ 4 ขั้นตอนกล่าวคือ Researching, Fitting and Rehearsal, Perform, Evaluation จัดการแสดงรวมทั้งสิ้น 2 รอบ เมื่อ ประเมินการแสดงจากความคิดเห็นของผู้ชมและผู้เชี่ยวชาญ จึงจัดการแสดงซ่อมเสริมอีก 1 รอบ

อำนวยการแสดง นายดิเรก ทรงกัลยาณวัตร

กำกับการแสดง นายนภาดล กำปันทองผศ.ดร.สามมิติ สุขบรรจง

ประพันธ์ทำนองเพลงประกอบการแสดง นายรุจิภาส ภูณัณณฤกษ์

ประพันธ์คำร้องเพลงประกอบการแสดง พระครูประภัสรสุตคุณ นายทองพูน รวมทรัพย์

ออกแบบลีลาท่าเต้น	นายสุธีศักดิ์ ภัคดิเทวา
ฉาก	นายพิทักษ์ ร่มโพธิ์ทอง
เสื้อผ้า	นางชิตา ทศมัลย์
กำกับเวที	นายชานนท์ อนันต์สูง
กำกับบท	นางสาวชญาพร หลายเจริญ
กำกับคิวนักแสดง	นางสาวหนึ่งฤทัย มะลิตอง
แต่งหน้า	นายณัฐดนัย หมั่นเที่ยง นายเจษฎา ศักดิ์สงวน
แต่งผม	นายธนพล วงษ์เดือน นายพิชิตชัย นันทฤทธิ์
นักแสดง	
มาณวิกา	นางสาวณัฐธิดา พวงเกษม
อมิตตดา	นางสาวศศิพัชร สังข์พาลี
อุโฆษ	นายลิขิต สุนทรสุข
พงศา	นายภาณุกร ตันติวงศ์
สุรินทร	นายประภาน ยมโคตร
อนันตรา	นายกฤตติสันท์ มณีเสวก
ชาวพุทธ	นายเกียรติศักดิ์ บุญปั้น
ชาวพุทธ	นายบุรพา คำเชื่อนแก้ว
ชาวพุทธ	นายภาณุวัฒน์ เรือนแพ

ชาวพุทธ	เด็กชายศุภวิชญ์ วิริยะพงศ์พันธุ์
ชาวพุทธ	นายธีรชาติ ถาวร
ชาวพุทธ	นางสาวชนัญชดา เอ็มแสง
กัลยา, จันทรา	นางนันทน์ภัสร์ ยุทธศักดิ์สมบูรณ์
มนตรา, กมลลา	นางนงนุช สุนทรสุข
ภัทรี, มალიณี	นางสาวน้ำฝน มังวงศ์
เกศรา, กุสุมา	นางสาวนฤมิต อุลิศ
อุบาสิกา	นางสาวพรพิมล นิลสุพัฒน์
อุบาสิกา	นางสาวภัทริศา ป้อมบุบผา
อุบาสิกา	นางสาวพรไพลิน วงษ์สกุล
อุบาสิกา	นางสาวรัฐติการ สิงห์เถื่อน
อุบาสิกา	นางสาวนนทยา เนียมนุช
ราจิต	นายปนิธาน จวงครุฑ
รพินทร์	นางอุษา บุญใหญ่
นาถ	นายชินกฤติ ชัดจำปา
ฐาгур	นายปรมินทร์ สาขา
มายา 1	นางสาวพรพิมล ไยดี
มายา 2	นางสาวชลกานต์ สอนสุข

สโรชา	นางสาวบุณทริกา วงศ์สุวรรณ
มัทนะ	นายธีรนพ ศรีสะอาด
วาสนะ, ปัญจะ	นายณมัสชัย พันธะมัง
โหดุ เทพารักษ์	นายสุริยัน ชันโท
หาทิ เทพารักษ์	นายกฤษกร ชาตะวนิช
พระอินทร์	นายธนพล วงษ์เดือน
มารุตเทพบุตร	นายกฤษกร ชาตะวนิช
สุรเสนเทพบุตร	นายเจษฎา ศักดิ์สงวน
โสภีเทพธิดา	นางสาวณัฐนรี พูลราม
โสภาเทพธิดา	นางสาวสุนิสา คำมี
นางระบำถวาย	นางสาวบุศรา ยุบไชสง
พระอินทร์	นางสาวใบเฟริน ช้างวงษ์
	นางสาวสุทธิดา พิมพาเรือ
	นางสาวรินรดา มีศิลป์
	นางสาวเหมรัตน์ บุญท้วม
	นางสาววรรณพร สุทธิประภา
	นางสาวศจี สง่ารัตนพิมาน
	นายสุชล คำหาญ

นายวัชรพล กลับหอม

นายพงศกร วงษ์ธรรม

นายวัชรธรณ์ วงที

ต่อไปนี้ผู้วิจัยแสดงภาพประกอบ เพื่อให้เห็นถึงขั้นตอนกระบวนการสร้างสรรค์ชุดการแสดงละครเพลง เรื่อง พุทธจริต ทั้ง 4 ขั้นตอนคือ 1. Researching ค้นคว้าหาข้อมูลรวบรวมองค์ความรู้ 2. Fitting and Rehearsal การผลิตและฝึกซ้อม 3. Perform จัดการแสดง 4. Evaluation ประเมินผลหลังการแสดงเสร็จสิ้น

ภาพที่ 1 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

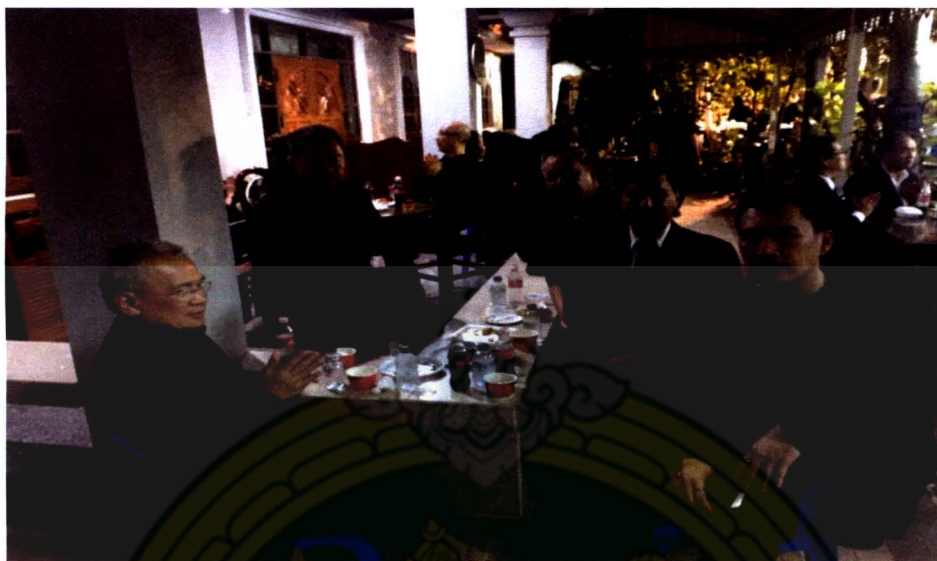
ภาพที่ 2 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 3 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 4 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 5 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 6 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 7 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 8 researching

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

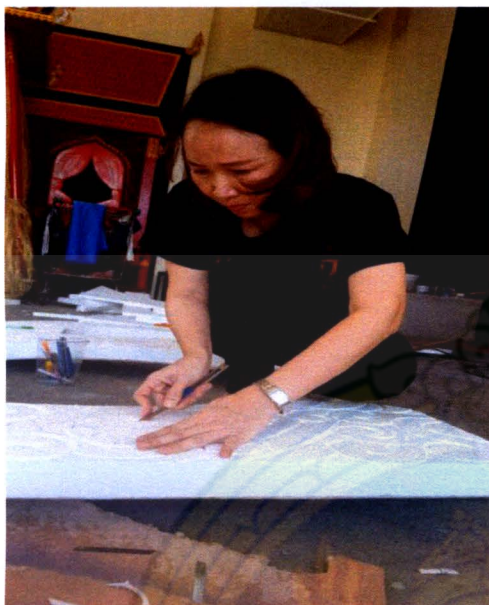
ภาพที่ 9 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

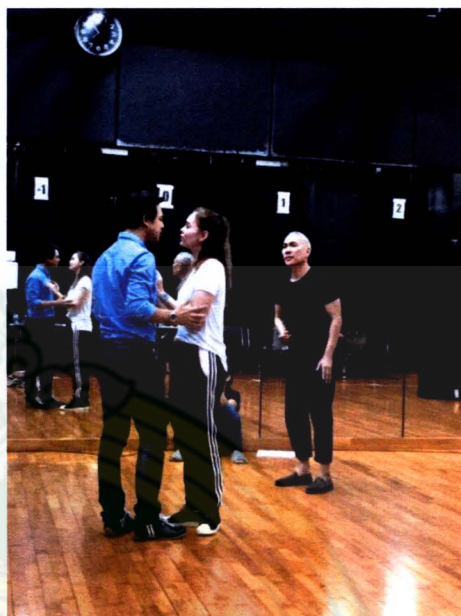
ภาพที่ 10 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 11 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 12 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 13 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 14 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 15 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 16 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 17 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

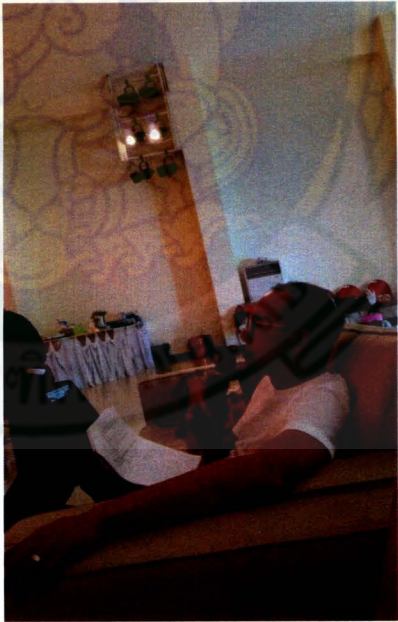
ภาพที่ 18 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

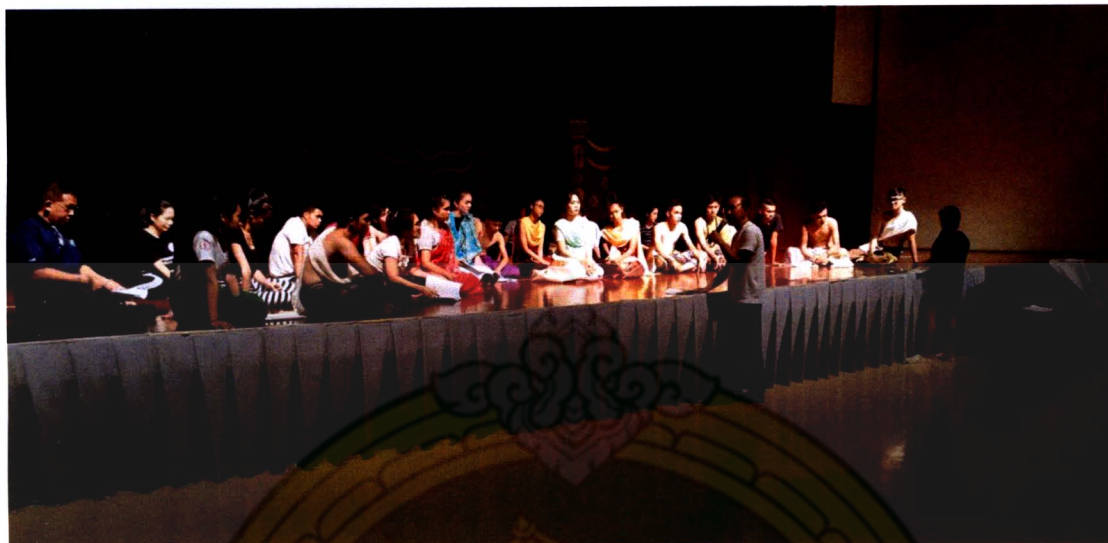
ภาพที่ 19 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 20 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 21 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 22 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 23 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 24 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 25 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 26 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 27 fitting and rehearsal

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 28 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 29 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 30 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 31 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 32 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 33 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

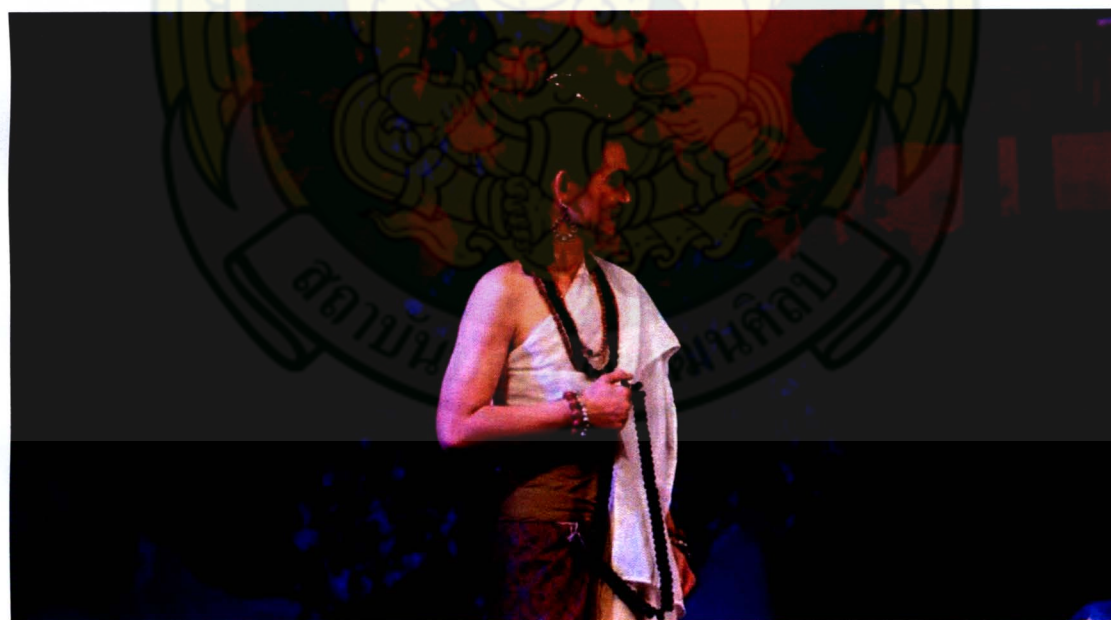
ภาพที่ 34 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 35 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 36 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 37 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 38 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 39 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 40 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 41 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 42 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 43 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 44 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 45 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 46 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

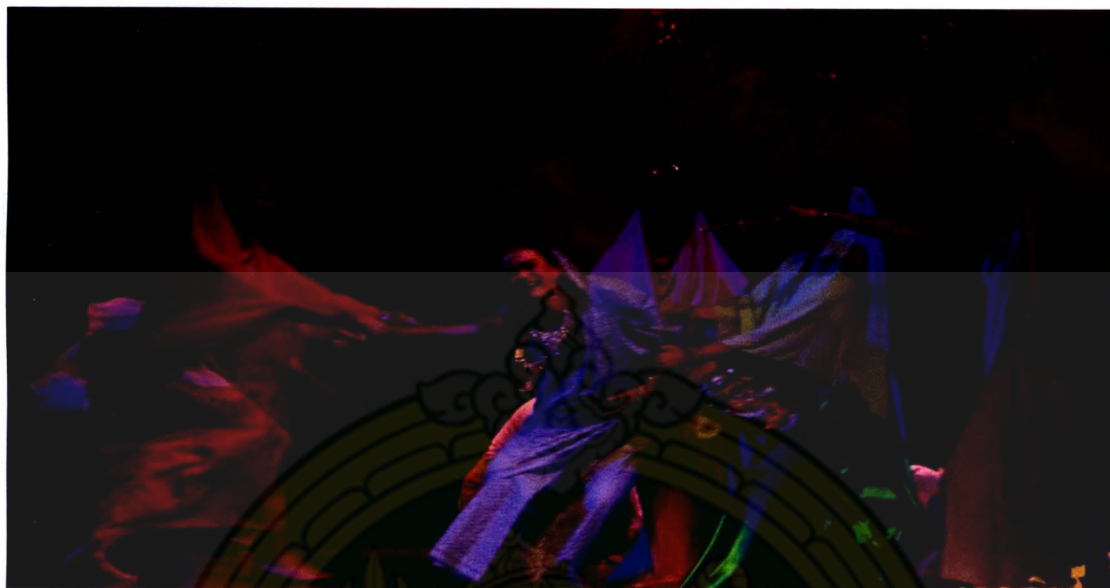
ภาพที่ 47 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 48 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 49 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 50 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 51 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 52 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 53 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 54 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 55 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 56 perform

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 57 evaluation

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 58 evaluation

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 59 evaluation

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 60 evaluation

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 61 evaluation

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

ภาพที่ 62 evaluation

ที่มา : ผู้วิจัย, 2560

การประเมินผลการแสดง

การประเมินผลการแสดงถือเป็นขั้นตอนหลังการแสดงเสร็จสิ้นแล้ว เพื่อประเมินความพึงพอใจของผู้ชม และรับฟังข้อเสนอแนะแสวงหาปัจจัยความสำเร็จในการดำเนินการทั้งเชิงธุรกิจและเชิงศิลปะ ภาพรวมของการประเมินผลการแสดงครั้งนี้ผู้ชมที่เป็นประชาชนและผู้เชี่ยวชาญ มีระดับความพึงพอใจการแสดงระดับดี และมีข้อเสนอแนะให้พัฒนาสู่การเรียนการสอนคุณธรรมประชาชนและในสถานศึกษา

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

มหากาพย์พุทธจรีตที่ผู้วิจัยนำมาสร้างสรรค์เป็นละครเพลง จับตอนพระพุทธเจ้าทรงผจญมาร ชื่อนางจิตฺตมาณิกา นำมาจากรวณกรรมเพื่ออ่านที่พระอัสวโฆสแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 6 เพื่อเผยแผ่พุทธประวัติและสาระธรรมของพระพุทธเจ้า การนำมาดัดแปลงเป็นบทละครในการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อสร้างสรรค์ละครเพลงพุทธจรีตจากรวณกรรมเรื่องพุทธจรีตและเพื่อศึกษาความพึงพอใจและความคิดเห็นของผู้ชมที่มีต่อละครเพลงพุทธจรีต ผู้ชมหมายถึงประชาชนทั่วไปและผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ความสามารถ เช่น ผู้จัดละครเพลง ผู้กำกับละครเพลง นักแต่งเพลง นักวิเคราะห์วรรณกรรม นักออกแบบเครื่องแต่งกาย ช่างแสง-เสียง ผู้เขียน ผู้สร้างฉาก นักดนตรี พระสงฆ์ กลุ่มผู้ผลิตละครเพลงพุทธจรีต รวมถึงบุคคลทุกฝ่ายที่มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ละครเพลง

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านละครเพลง สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลขั้นตอนกระบวนการทำงานผลิตละครเพลง ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางการสร้างสรรค์ละครเพลง และจำแนกงานให้แต่ละฝ่ายทำงาน 4 ขั้นตอน ดังนี้

4.1 รวบรวมองค์ความรู้วางแผนการผลิต (Researching) คัดเลือกวรรณกรรมเพื่ออ่านเรื่องพุทธจรีตมาแปรรูปเป็นละครเพลง พัฒนาประเด็นการนำเสนอเรื่อง พัฒนาโครงสร้างบทละคร พัฒนาดนตรีและบทร้อง พัฒนางองค์ประกอบศิลป์ พัฒนาเครื่องแต่งกาย พัฒนาทีมงานแสง-เสียง พัฒนาฉาก เตรียมความพร้อมเวที และคัดเลือกนักแสดง

4.2 การผลิตและการฝึกซ้อม (Fitting and Rehearsal) ประกอบด้วย การซ้อมร้องเพลง การอ่านบทรวมครั้งแรก การซ้อมลีลาท่าเต้นในห้องซ้อม การเตรียมเครื่องแต่งกาย การเตรียม

เครื่องประดับ การสร้างฉาก การเตรียมอุปกรณ์เปลี่ยนฉาก การประชาสัมพันธ์ และการซ้อมในสถานที่จริง ณ โรงละครวิทยาลัยนาฏศิลปบุรี

4.3 เปิดการแสดง (Perform) รวม 2 รอบ ได้แก่ รอบเปิดการแสดงเพื่อทดสอบผู้ชม และเปิดแสดงจริง (อาจเพิ่มอีก 1 รอบ เพื่อซ้อมเสริมงานแสดง) ณ โรงละครวิทยาลัยนาฏศิลปบุรี

4.4 ประเมินผลหลังการแสดง (Evaluation) จากผลสำรวจความคิดเห็นและความพึงพอใจของผู้ชมจำนวน 100 คน ที่ตอบแบบสอบถาม

ในส่วนของรายละเอียดการสร้างสรรค์ละครเพลง ผู้วิจัยดำเนินการในแต่ละส่วนดังนี้

เนื้อเรื่องย่อ (Synopsis)

เล่าเรื่องความเดิมอันมีสาเหตุสืบเนื่องมาจาก..นางอมิตตา..ภรรยาชุกมีความแค้นข้ามภพชาติ เนื่องจากเข้าใจผิดว่าการเสียชีวิตของชุกครั้งนั้น พระเวสสันดรมีส่วนเกี่ยวข้องการฆาตกรรม ครั้นพุทธกาลพระเวสสันดรเสวยพระชาติเป็นพระพุทเจ้า นางอมิตตาได้มาเกิดเป็นนางมานวิกาเพื่อมาล้างแค้น พระพุทองค์ทรงผ่านพ้นวิฤตด้วยพุทธรรม

ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทองค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ตรัสแสดงพระธรรมเทศนาเผยแผ่พุทธรรม มีพุทธสาวกศรัทธาจำนวนมากทำให้กลุ่มเดียรฉัตรที่เสื่อมลาภสักการะไม่พอใจ จึงคิดแผนนาริพิฆาตโดยใช้สาวงามเมืองสาวัตถีชื่อ มานวิกา กล่าวโทษพระสมณโคดม ให้เสื่อมเสียชื่อเสียงสูญเสียลาภสักการะทั้งปวง พวกเดียรฉัตรจะได้กลับมาบังคับมีความสุขสมบูรณ์ดังเดิมได้อีก

นางมานวิกามุ่งหน้าสู่พระเชตวันมหาวิหาร สถานที่ที่ฟังพุทธรรมของชาวเมืองสาวัตถี แสดงกิริยาเข้า-ออกต่อเนื่องนานแรมเดือน เมื่อมีคนถามก็จะตอบว่าพักอยู่ในวัดพระเชตวันมหาวิหาร ทำเช่นนี้ต่อเนื่องกันนานถึง 4 เดือน นางมานวิกาเอาผ้าพันท้องแสดงอาการหญิงมีครรภ์ ประกาศให้เหล่าประชาชนทั่วไปและหมู่คนพาลให้ลือกันไปว่า ทารกในครรภ์ที่บังเกิดขึ้นนี้ เป็นเพราะน้ำมือของพระสมณโคดม พระอินทร์ทรงทราบเหตุจึงให้เทพบุตรแปลงเป็นหนู กัดเชือกที่ผูกท่อนไม้ นางมานวิกาความแตก ต้องวิ่งหลบหนีประชาชนที่ติดตามจะทำร้ายจนถูกธรณีสูบลงสู่เวจิมหานรก

แก่นของเรื่อง (Theme)

แก่นของเรื่องมาจากแนวคิดสำคัญเนื้อความในบทสวดเจริญพระพุทธมนต์พาหุงฯ บทที่ 5 กล่าวถึงพระจอมมุนีทรงเอาชนะคำกล่าวใส่ร้ายของนางจิณฺจมาณวิกา ซึ่งทำอาการเหมือนดั่งตั้งครุฑ เพราะเอาท่อนไม้กลมผูกไว้หน้าท้องด้วยวิธีที่งดงาม คือ ความสงบพระทัยในท่ามกลางมหาชน ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแต่ท่าน ด้วยเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้นเกิด

โครงเรื่อง (Plot)

อมิตตดาการยาชุกเข้าใจผิดว่าสามีเสียชีวิตเพราะพระเวสสันดร ด้วยแรงกรรมจากอดีตชาติ จึงมาเกิดเป็นนางจิณฺจมาณวิกาได้กระทำความร่วมมือกันกับเดียรถีย์ใส่ร้ายพระพุทธเจ้า ได้รับผลกรรม ถูกธรณีสูบลงสู่เวจิมหานรก

ฉาก (Setting)

ฉากและบรรยากาศละครเพลงเรื่องพุทธจรีต สะท้อนศิลปะวัฒนธรรมอินเดียในสมัยพุทธกาล เพื่อให้เข้ากับการดำเนินเรื่อง ได้ใช้ฉากสร้างบรรยากาศ 3 ฉาก ได้แก่

ฉาก 1 พระเชตวันมหาวิหาร

ฉาก 2 อาศรมเดียรถีย์

ฉาก 3 สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์

ความขัดแย้งเรื่อง (Conflict)

ความขัดแย้งในละครเพลงเรื่องพุทธจรีต เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในระดับ ตัวบุคคลจนถึงความขัดแย้งระหว่างชาวพุทธกับเดียรถีย์ และความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร

ตัวละคร (Script)

ละครเพลงเรื่องนี้สร้างบุคลิกและหน้าที่ของตัวละคร เพื่อดำเนินเรื่อง 3 กลุ่ม คือ

1. ตัวละครที่อิงกับเรื่องในพุทธประวัติจริง ได้แก่ พระพุทธเจ้า มีลักษณะมหาบุรุษผู้อยู่เหนือกิเลสค้นหาเหนือกว่ามวลมนุษยธรรมดาสามัญทั้งปวง มาณวิกา ตัวเอกของเรื่องเป็นตัวละครที่อิงกับเรื่องจริงในพุทธประวัติ มีบุคลิกลักษณะ Rounded Character หมายถึง มีความเป็นความเป็นมนุษย์ในทุกๆ ด้าน กล่าวคือ มีความงาม มีศรัทธาเชื่อมั่นสิ่งที่ตนเคารพนับถือ เชื่อมั่นตนเองสูง ฉลาดมีไหวพริบ หลงเดินทางผิตเพราะเชื่อคนหลอกลวงและแรงกรรมจากอดีตชาติ

2. ตัวละครที่ผู้เขียนจินตนาการสร้างขึ้นจากการขยายบทขึ้นมาอิงจากพุทธประวัติที่ได้กล่าวไว้สั้นๆ ได้แก่ อมิตตดา ที่กล่าวไว้ในมหาเวสสันดรชาดกว่าเสียชีวิตด้วยความแค้นและได้มาเกิดเป็นมาณวิกานำมาขยายบทละครในประเด็นเรื่องการตามทวงความแค้นข้ามภพชาติจากพระพุทธองค์

3. ตัวละครที่ผู้เขียนบทจินตนาการสร้างขึ้นในบทละครเพื่อใช้ดำเนินเรื่องให้มีอรรถรส แต่ไม่มีจริงในพุทธประวัติ

สรุปตัวละครทั้งหมดในละครเพลงเรื่อง พุทธจริต ประกอบด้วย

- 1. ตัวเอกของเรื่อง
- 2. ตัวปฏิปักษ์ของเรื่อง
- 3. ตัวสนับสนุนตัวเอกของเรื่อง
- 4. ตัวประกอบการดำเนินเรื่อง

กลวิธีการการดำเนินเรื่อง (Narration)

เป็นแบบลักษณะกึ่งไม่ลำดับเหตุการณ์ คือ เปิดเรื่องแนะนำมาณวิกาสาวงามเมืองสาวดีแล้วย้อนกลับไปเล่าเรื่องเริ่มต้นใหม่ตั้งแต่อมิตตดาภรรยาชุกมาเกิดเป็นมาณวิกา เพื่อทวงความแค้นจากพระพุทธองค์แล้วจึงย้อนกลับมาเล่าเรื่อง ตั้งแต่ไปทำบุญที่อาศรมของเดียรถีย์ และถูกล้างสมองให้ไปทำลายพระพุทธเจ้า การดำเนินเรื่องต่อไปจนจบ ดังนี้

- 1. เปิดเรื่องกล่าวถึงมาณวิกาอดีตชาติคืออมิตตดามาเกิดใหม่เพื่อตามล้างแค้นพระพุทธองค์

2. เติรติย์ปรึกษากันเรื่องการเสื่อมลาภสักการะ มีสาเหตุจากการเผยแพร่ศาสนาพุทธ
3. เติรติย์วางแผนหลอกใช้มาณวิกาทำลายศาสนาพุทธ ด้วยการใส่ร้ายพระพุทธรองค์
4. มาณวิกาปล่อยข่าวใส่ร้ายพระพุทธรองค์ ให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจผิด
5. มาณวิกาบุกเข้าวัดพระเชตะวันมหาวิหารประกาศว่าตั้งครรภ์กับพระพุทธรองค์
6. พระอินทร์ส่งเทวดามาช่วยทำให้ความจริงเปิดเผยว่าพระพุทธรองค์เป็นผู้บริสุทธิ์
7. มาณวิกาได้รับผลกระทบจากการใส่ร้ายพระพุทธรองค์ถูกรณีสืบสู่อเวจีมหานรก
8. ปิดเรื่องเชื่อมโยงผลของการกระทำความผิด จนนมาณวิกาให้ตกอเวจีมหานรก

การดำเนินเรื่องลักษณะกึ่งไม่ลำดับเหตุการณ์ตามลำดับแบบนี้ ไม่ค่อยได้ใช้กันในละครทีวีของไทยมากนัก แต่เป็นกลวิธีดำเนินเรื่องที่เหมาะสม สำหรับการนำเสนอแก่นความคิดของละครเพลงเรื่อง พุทธจริต ที่ต้องการสื่อสารถึงความขัดแย้งของคนสองกลุ่มและสองยุคสมัยได้เป็นอย่างดี

เพลง (Music)

ละครเพลงเรื่องนี้ใช้เพลงคติดรรมของพระครูประภัสร์สุดคุณและอาจารย์ทองพูน รวมทรัพย์ นำมาใส่ทำนองใหม่โดย ดร.รุจิภาส ภูธนัญญฤทธิ์ เป็นผู้ประพันธ์ทำนอง ใช้ในการดำเนินเรื่อง

บทละคร (Script)

บทละครเพลงเรื่อง พุทธจริต ใช้เพลงคติดรรมดำเนินเรื่องสลับกับการบรรยายเรื่อง และการพูดของตัวละคร การแสดงมีทั้งหมด 3 องค์กร (23 ฉาก) แบ่งเป็น 2 ช่วง พักการแสดงระหว่างช่วงแรกและช่วงที่สอง 15 นาที รวมเวลาใช้เวลาแสดง 2 ชั่วโมง 10 นาที

จัดการแสดงรวม 2 รอบ คือ ซ้อมใหญ่ และเปิดแสดงจริง มีผู้ชมเข้าชม 986 คน ผลการประเมินความพึงพอใจผู้ชมอยู่ในระดับดี

อภิปรายผล

การวิจัยครั้งนี้เกิดขึ้นจากผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการเลือกนำเรื่องราวพุทธประวัติ ที่มีอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มาเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปชมผ่านการสื่อสารในรูปแบบการแสดง ผู้วิจัยจึงขออภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัย ในประเด็นขั้นตอนสร้างสรรค์ละครเพลง 4 ขั้นตอนที่จะนำมาใช้ในการทำงานอันประกอบด้วย การรวบรวมองค์ความรู้วางแผนการผลิต (Researching) การผลิตและการฝึกซ้อม (Fitting and Rehearsal) เปิดการแสดง (Perform) และการประเมินผลหลังการแสดง (Evaluation) สอดคล้องกับผลการวิจัยของ จักรสุรักษ์ จันทร์วงศ์ (2549) ศึกษาวิธีการดัดแปลงบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาให้มาเป็นสื่อการแสดงบทธละครโทรทัศน์ บรมวุฒิ ถนอมวงศ์ (2551) ศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ละครเพลงพบว่า มีขั้นตอนคือ การประพันธ์เพลง สร้างบทธละคร ออกแบบฉาก ออกแบบแสง ออกแบบท่าเต้น ซ้อมการแสดง เพื่อนำออกแสดงจริง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของมรกต เจริญทอง (2554) แบ่งการบริหารงานละครเพลงออกเป็น 4 ขั้นตอน (1) ขั้นเตรียมการผลิต (2) ขั้นผลิตและการฝึกซ้อม (3) ขั้นเปิดการแสดง (4) ขั้นปิดการแสดงเพื่อสรุปประเมินผลความต้องการของผู้ชมและปัจจัยการตลาดเพื่อให้ละครประสบความสำเร็จ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลดังกล่าวมาประยุกต์เป็นขั้นตอนการทำงานของทีมงานสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่องพุทธจรีต

2. แนวความคิดการสร้างสรรค์ละครเพลง อิงเรื่องราวประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการแปรรูปวรรณกรรมเพื่อการอ่าน ให้มาเป็นสื่อประเภทละครโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้คนเข้าถึงแก่นธรรมและพระเกียรติคุณของพระพุทธองค์ได้โดยง่าย แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดของกรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย (2554) ผู้ริเริ่มแปลมหากาพย์พุทธจรีตซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ จากบทประพันธ์ของพระอศิวโฆษ มหากวีชาวอินเดียที่ประพันธ์ไว้เป็นภาษาสันสกฤตมีแนวความคิดจะเผยแพร่เกียรติคุณของพระพุทธองค์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของชาวโลก เพราะเห็นว่ารูปแบบการประพันธ์วรรณกรรมเรื่องพุทธจรีตถือว่าเป็นมหากาพย์ที่มีความงดงาม ประกอบกับเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธประวัติจึงสมควรอนุรักษ์สืบต่อไป เช่นเดียวกับสำเนียง เลื่อมใส (2547) ได้สืบทอดเจตนารมณ์แปลมหากาพย์พุทธจรีตเป็นภาษาไทย ต่อจากท่านกรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย แปลค่าง

ไว้จนครบบริบูรณ์รวมทั้งสิ้น 28 บท (สรรค)คือการถ่ายทอดความงดงามทางภาษา ความยิ่งใหญ่ของพระพุทธร่องค์จากวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตให้มาเป็นวรรณกรรมแปลภาษาไทย ความยิ่งใหญ่ของพระอศวโฆษในด้านการประพันธ์วรรณกรรมเพื่อการอ่าน และการใช้กลวิธีจูงใจคนให้สนใจพระพุทธศาสนานั้น อภิญวัฒน์ โพธิ์सान (2540) ได้ศึกษาประวัติและผลงานของพระอศวโฆษ มหากวีชาวอินเดียในสมัยพุทธศตวรรษที่ 6 ผู้สร้างสี่ส้นพระพุทธศาสนาด้วยบทกวีที่ไพเราะจับใจ และเนื้อหาที่มีเรื่องอภินิหาร จนทำให้พุทธประวัติมีจุดเด่นน่าสนใจ สามารถแข่งขันกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ได้ รวมถึงจักรกฤษณ์ ดวงพัตรา (2550) มีแนวคิดแปรรูปวรรณกรรมให้มาเป็นละครโทรทัศน์ ละครเวที เพื่อกระตุ้นความสนใจให้ผู้เสพวรรณกรรมให้ซึมซับเนื้อหาผ่านรูปแบบการนำเสนอที่หลากหลาย สอดคล้องกับแนวคิดนายทองพูน รวมทรัพย์ (2529) อดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยเทคนิคลพบุรี และพระครูประภัสร์สุดคุณ (2554) ได้ใช้บทกวี นิทานและเพลงคุณธรรมสอนพุทธศาสนาเยาวชน เช่นเดียวกับท่านพุทธทาสภิกขุ (2551) ได้นำบทกวี ภาพปริศนาธรรม เพลงพื้นบ้าน และศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นสื่ออธิบายหลักธรรม ให้เข้าใจง่ายได้ข้อคิดเข้าถึงสาระแก่นแท้พุทธธรรม

3. การสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่องพุทธจรีต ผู้วิจัยมีแก่นของเรื่องหรือแนวคิดสำคัญอยู่ในใจแล้วและต้องการนำเสนอแนวคิดแก่นของเรื่อง (Theme) นั้นที่มีแนวคิดสำคัญคือ ระวังการเสพลือที่มีอยู่ในสังคมปัจจุบันยุคข้อมูลข่าวสาร มีการให้ข่าวบิดเบือนใส่ร้ายป้ายสี นำมากำหนดเป็นโครงเรื่อง (Plot) อมิตตดาภรรยาซุกเข้าใจผิดว่าสามีเสียชีวิตเพราะพระเวสสันดร ด้วยแรงกรรมจากอดีตชาติ จึงมาเกิดเป็นนางจัญญมาณวิกาได้กระทำความร่วมมือกันกับเดียรถีย์ใส่ร้ายพระพุทธเจ้า ได้รับผลกรรมถูกธรณีสู่ลงสู่เวจิมหานรก เนื้อเรื่องย่อ (Synopsis) คือ อมิตตดาภรรยาซุกมีความแค้นข้ามภพชาติเนื่องจากเข้าใจผิดว่าการเสียชีวิตของซุกครั้งนั้น พระเวสสันดรมีส่วนเกี่ยวข้องการฆาตกรรม ครั้นพุทธกาลพระเวสสันดรเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า อมิตตดาได้มาเกิดเป็นมาณวิกาเพื่อมาล้างแค้น พระพุทธร่องค์ทรงผ่านพ้นวิกฤตด้วยพุทธธรรม

ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธร่องค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ตรัสแสดงพระธรรมเทศนาเผยแผ่พุทธธรรม มีพุทธสาวกศรัทธาจำนวนมากทำให้กลุ่มเดียรถีย์ที่เสื่อมลาภสักการะไม่พอใจ

จึงคิดแผนนาริพิฆาตโดยใช้สาวงามเมืองสาวัตถีชื่อ มาณวิกา กล่าวโทษพระสมณโคดม ให้เสื่อมเสียชื่อเสียงสูญเสียเงินลาภสักการะทั้งปวง พวกเดียรธีย์จะได้กลับมาบังคับมีความสุขสมบูรณ์ดังเดิมได้อีก

นางมาณวิกามุ่งหน้าสู่พระเชตวันมหาวิหาร สถานที่ฟังพุทธธรรมของชาวเมืองสาวัตถี แสดงกริยาเข้า-ออกต่อเนื่องนานแรมเดือน เมื่อมีคนถามก็จะตอบว่าพักอยู่ในวัดพระเชตวันมหาวิหารทำเช่นนี้ต่อเนื่องกันนานถึง 4 เดือน นางมาณวิกาเอาผ้าพันท้องแสดงอาการหญิงมีครรภ์ ประกาศให้เหล่าประชาชนทั่วไปและหมู่คนพาลให้ลือกันไปว่า ทารกในครรภ์ที่บังเกิดขึ้นนี้ เป็นเพราะน้ำมือของพระสมณโคดม พระอินทร์ทรงทราบเหตุจึงให้เทพบุตรแปลงเป็นหนู กัดเชือกที่ผูกท่อนไม้ นางมาณวิกาความแตก ต้องวิ่งหลบหนีประชาชนที่ติดตามจะทำร้ายจนถูกธรณีสูบลงสู่เวจิมหานรก

ฉาก (Setting) และบรรยากาศละครเพลง สะท้อนศิลปวัฒนธรรมอินเดียในสมัยพุทธกาล เพื่อให้เข้ากับการดำเนินเรื่อง ที่แสดงให้เห็นความขัดแย้ง (Conflict) เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ในระดับตัวบุคคลจนถึงความขัดแย้งระหว่างชาวพุทธกับเดียรธีย์ และความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร การสร้างตัวละคร (Character) เพื่อดำเนินเรื่องแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ตัวละครที่อิงกับเรื่องในพุทธประวัติจริง ได้แก่ พระพุทธเจ้า มีลักษณะมหาบุรุษผู้อยู่เหนือกิเลสค้นหาเหนือกว่ามวลมนุษย์ธรรมดาสามัญทั้งปวง มาณวิกา ตัวเอกของเรื่องเป็นตัวละครที่อิงกับเรื่องจริงในพุทธประวัติ มีบุคลิกลักษณะ Rounded Character หมายถึง มีความเป็นความเป็นมนุษย์ในทุกๆ ด้าน กล่าวคือ มีความงาม มีศรัทธาเชื่อมั่นสิ่งที่ตนเคารพนับถือ เชื่อมั่นตนเองสูง ฉลาดมีไหวพริบ หลงเดินทางผิดเพราะเชื่อคนหลอกลวงและแรงกรรมจากอดีตชาติ

2. ตัวละครที่ผู้เขียนจินตนาการสร้างขึ้นจากการขยายบทขึ้นมาอิงจากพุทธประวัติที่ได้กล่าวไว้สั้นๆ ได้แก่ อมิตตดา ที่กล่าวไว้ในมหาเวสสันดรชาดกว่าเสียชีวิตด้วยความแค้นและได้มาเกิดเป็นมาณวิกานำมาขยายบทละครในประเด็นเรื่องการตามทวงความแค้นข้ามภพชาติจากพระพุทธองค์

3. ตัวละครที่ผู้เขียนบทจินตนาการสร้างขึ้นในบทละครเพื่อใช้ดำเนินเรื่องให้มีอรรถรสแต่ไม่มีจริงในพุทธประวัติ

กลวิธีการการดำเนินเรื่อง (Narration) เป็นแบบลักษณะกึ่งไม่ลำดับเหตุการณ์ตามลำดับ คือ เปิดเรื่องแนะนำมานวนวิกาสาวงามเมืองสาวัตถี แล้วย้อนกลับไปเล่าเรื่องตั้งแต่อดีตตามทวงความแค้นจากพระพุทธองค์ การดำเนินเรื่องลักษณะกึ่งไม่ลำดับเหตุการณ์ตามลำดับแบบนี้ ไม่ค่อยได้ใช้กันในละครทีวีของไทยมากนัก แต่เป็นกลวิธีดำเนินเรื่องที่ผู้วิจัยตั้งใจใช้อย่างมีจุดประสงค์เป็นสื่อนำเข้า มาเรียกความสนใจผู้ชมเหมาะสม เพลง (Music) ใช้เพลงคติดรรมของพระครูประภัสร์สุตคุณและอาจารย์ทองพูน รวมทรัพย์ นำมาประพันธ์ทำนองเพลงใหม่โดย ดร.รุจิภาส ภูณัณณฤฎ์ ให้ร่วมสมัยกับผู้ชมในยุคปัจจุบัน ทั้งหมดบรรจุในบทละคร (Script) ใช้เพลงคติดรรมดำเนินเรื่องสลับกับการบรรยาย และบทพูดของตัวละคร การแสดงมีทั้งหมด 3 องค์ (23 ฉาก) แบ่งเป็น 2 ช่วง พักการแสดงระหว่างช่วงแรกและช่วงที่สอง 15 นาที รวมเวลาใช้เวลาแสดง 2 ชั่วโมง 10 นาที จัดแสดงให้ผู้ชมที่เป็นประชาชนทั่วไปและผู้เชี่ยวชาญด้านละครเพลง ผลตอบรับจากการประเมินผลอยู่ในระดับดี

จากประเด็นข้อมูลที่กล่าวมาสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของศิวารุ ไพรีพินาศ (2557) เรื่องแนวทางในการนำเสนอ เรื่องอิงประวัติศาสตร์ในสื่อจินตคดีสมัยใหม่ ผู้เสนอมีแก่นแนวคิดในใจแล้วจึงกำหนดแนวทางเลือกข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาให้สอดคล้องกับแก่นความคิด การนำเรื่องราวในอดีตมาเล่าเรื่องใหม่อีกครั้ง นำมาสร้างสรรค์เป็นบทละคร ภาพยนตร์ จึงเป็นทางเลือกสำคัญที่จะเผยแพร่เรื่องราวในอดีตให้คงความน่าสนใจต่อไปในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกการสร้างสรรค์ละครเพลงเรื่องพุทธจรีต ขั้นตอนในการแปรรูปสื่อนั้นผู้วิจัยมีแนวคิดสำคัญของเรื่องไว้แล้ว แต่ยังหาเนื้อเรื่องที่เหมาะสมกับประเด็นที่ต้องการนำเสนอไม่ได้ เมื่อมาพบข้อมูลในพุทธประวัติตอนผจญมาร ชื่อจิณฺจมาณวิกา ซึ่งมีเหตุการณ์ ประวัติน่าสนใจ ช่วงเวลา ที่เห็นว่ามีเหมาะสมจึงนำข้อมูลจากพุทธจรีตตอนนั้น มาใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการสร้างตัวละคร พัฒนาโครงเรื่องนำไปสู่การเขียนบทละคร จัดการแสดงต่อไป แนวคิดนี้สอดคล้องกับวิธีการสืบเสาะค้นคว้าของ Alan Rosenthal (1995) ที่มีแนวคิดว่าการสืบเสาะค้นคว้าเป็นกุญแจสำคัญในการเขียนบทที่มีทั้งข้อเท็จจริง (Fact) และเรื่องที่แต่งขึ้น (Fiction) ที่มีอยู่ในเรื่องเดียวกัน ผู้เขียนบทจึงต้องตั้งเป้าหมายไว้สองประการในใจ คือ การมองหาข้อเท็จจริงและความพยายามเข้าถึงตัวละคร เมื่อผู้เขียนบทเข้าทั้งประเด็นอย่างลึกซึ้งจึงสามารถกำหนดทิศทางของละครได้ว่าจะเดินไปในทิศทางใด

ในท้ายที่สุดข้อสรุปการสร้างสรรคละครเพลงเรื่องพุทธจริตน์ทำขึ้นจากแนวคิด ประสบการณ์ และจินตนาการของมนุษย์ มาถ่ายทอดเป็นเสมือนการเล่าเรื่องราวนำเสนอแก่ผู้ชม โดยผู้แสดงเป็นผู้สื่อความหมายด้วยรูปแบบต่างๆ เช่น แสดงท่าทาง ขับร้อง ฟ้อนรำ ผู้ชมจะได้รับการสื่อสารเล่าเรื่องจากฉาก เสื้อผ้า แสง ตำแหน่งของนักแสดง กิริยาท่าทาง ภาษาใบ้ ฯลฯ การแสดงครั้งนี้ประสบความสำเร็จในการสื่อสารสาระธรรมที่แฝงอยู่ในเนื้อหาของละคร ควบคู่กับการเผยแพร่เกียรติคุณของพระพุทธองค์ ผู้ชมได้รับรู้เรื่องราวพุทธประวัติอีกหนึ่งช่องทางนอกจากการอ่าน ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าละครเพลงเรื่องนี้สามารถสร้างความสนุกสนานและสาระแก่ประชาชน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป เนื่องจากการสร้างสรรค์ละครเพลงอิงพุทธประวัติครั้งนี้ประสบความสำเร็จอย่างดี ผู้วิจัยจึงนำเสนอว่าน่าจะมีการศึกษาวิจัยต่อไปโดยใช้ตัวละครที่เป็นมารทั้งแปดในพระพุทธศาสนาผลิตเป็นสื่อการแสดงในรูปแบบต่างๆ เพราะเราอาจจะได้กรอบวิธีการสร้างสรรคงานละครที่มีคุณค่า เพราะวิธีการนำเสนอเรื่องราวบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ มิได้มีวิธีการอย่างเดียว การรู้จักเข้าใจเรื่องราวประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้การทำงานแปรรูปวรรณกรรมสร้างสรรค์ให้มาเป็นสื่อการแสดงที่มีประสิทธิภาพและทรงคุณค่าต่อการนำเสนอสิ่งดีๆ ต่อการรับรู้และความรู้สึกของประชาชน

บรรณานุกรม

กรุณา เรืองอุไร กุศลาลัย. (2544). พุทธจริต. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

คณาจารย์ชิงหวิน. (2550). เบิกบานด้วยเซ็น. กรุงเทพฯ : .ใยไหม.

จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา. (2550). การแปรรูปวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : .มหาวิทยาลัยรังสิต.

จักรสุรักษ์ จันทร์วงศ์. (2549). การดัดแปลงอิเหนาเป็นบทละครโทรทัศน์. วิทยานิพนธ์

มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ทองพูน รวมทรัพย์. (2529). เพลงคติธรรม. ลพบุรี : วิทยาลัยเทคนิคลพบุรี.

บรมวุฒิ ฅนอมวงศ์. (2551). กระบวนการสร้างสรรค์ละครเวทีประเภทละครเพลงบริษัทซีเนรีโอ.

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ปิยะพิมพ์ สมิตติกล. (2541). การเชื่อมโยงเนื้อหานวนิยายในสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อโทรทัศน์.

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระครูประภัสร์สุดคุณ. (2554). คำกลอนคติธรรม. ลพบุรี : กรุงเทพมหานครพิมพ์.

พุทธทาสภิกขุ. (2551). หนวดเต่า เขากระต่าย นอกบ. กรุงเทพฯ : มติชน.

มรกต เจริญทอง. (2554). กลยุทธ์การดำเนินธุรกิจบริษัทซีเนรีโอ จำกัด. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

ศิวาวุธ ไพรีพินาศ. (2557). กระบวนการสร้างบทอิงประวัติศาสตร์ในสื่อจินตคดีสมัยใหม่.

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

สมพร พึ่งอุดม. (2550). ธรรมสังคีตแสนโคลกของมิลารปะ. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

สุภัค มหาวรากร. (2548). การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (2544). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.

สำเนียง เลื่อมใส. (2547). महाकाव्यพุทธจรีต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อภิญวัฒน์ โพธิ์सान. (2540). ชีวิตและงานของนักปราชญ์พุทธมหาสิทธิอาจารย์อัสวโฆษ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อาทร จันทวิมล. (2546). ประวัติของแผ่นดินไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย.

Alan Rosenthal. (1995). Writing Docudrama Dramatizing Reality for Film and TV.

Washington.

Linda Segar. (1992) Making a good script Great. Hollywood : Samuel French Trade.

ภาคผนวก

ดีวีดี การแสดงละครเพลง เรื่อง พุทธจรีต

